

**Om regementsfältskären Melchior Neumann och Karl XII's lessyrer /
[Vilhelm Djurberg].**

Contributors

Djurberg, Vilhelm.

Publication/Creation

Lund : Berlingska Bokt, 1913.

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/bsbm44uy>

License and attribution

Conditions of use: it is possible this item is protected by copyright and/or related rights. You are free to use this item in any way that is permitted by the copyright and related rights legislation that applies to your use. For other uses you need to obtain permission from the rights-holder(s).

Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

M
8564

(NE

BZP (Neumann)

22101130325

X82574

OM
REGEMENTSFÄLTSKÄREN
MELCHIOR NEUMANN
OCH
KARL XII:s BLESSYRER

AF
VILH. DJURBERG

SÄRTRYCK UR KAROLINSKA FÖRBUNDETS ÅRSBOK 1912 OCH 1913

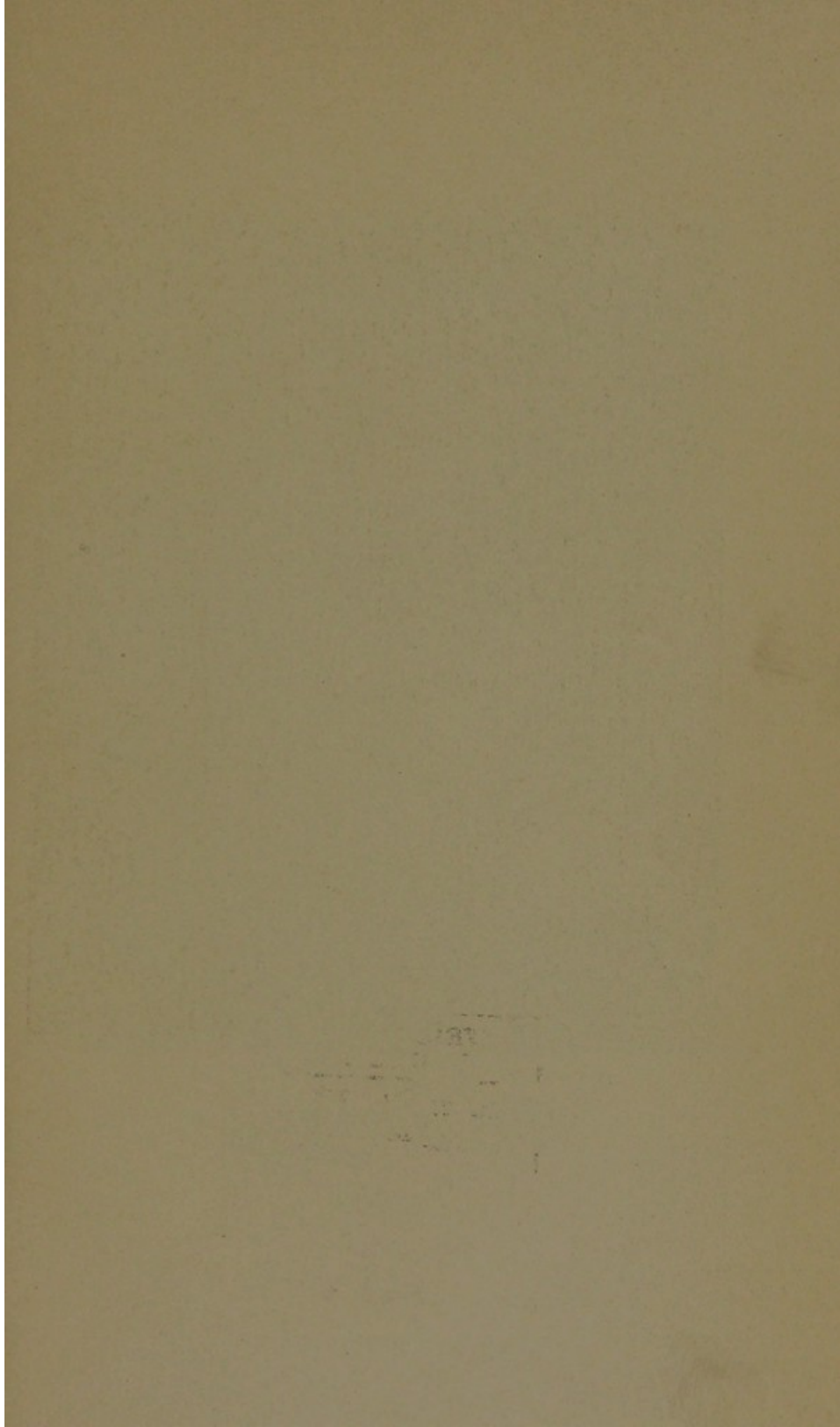

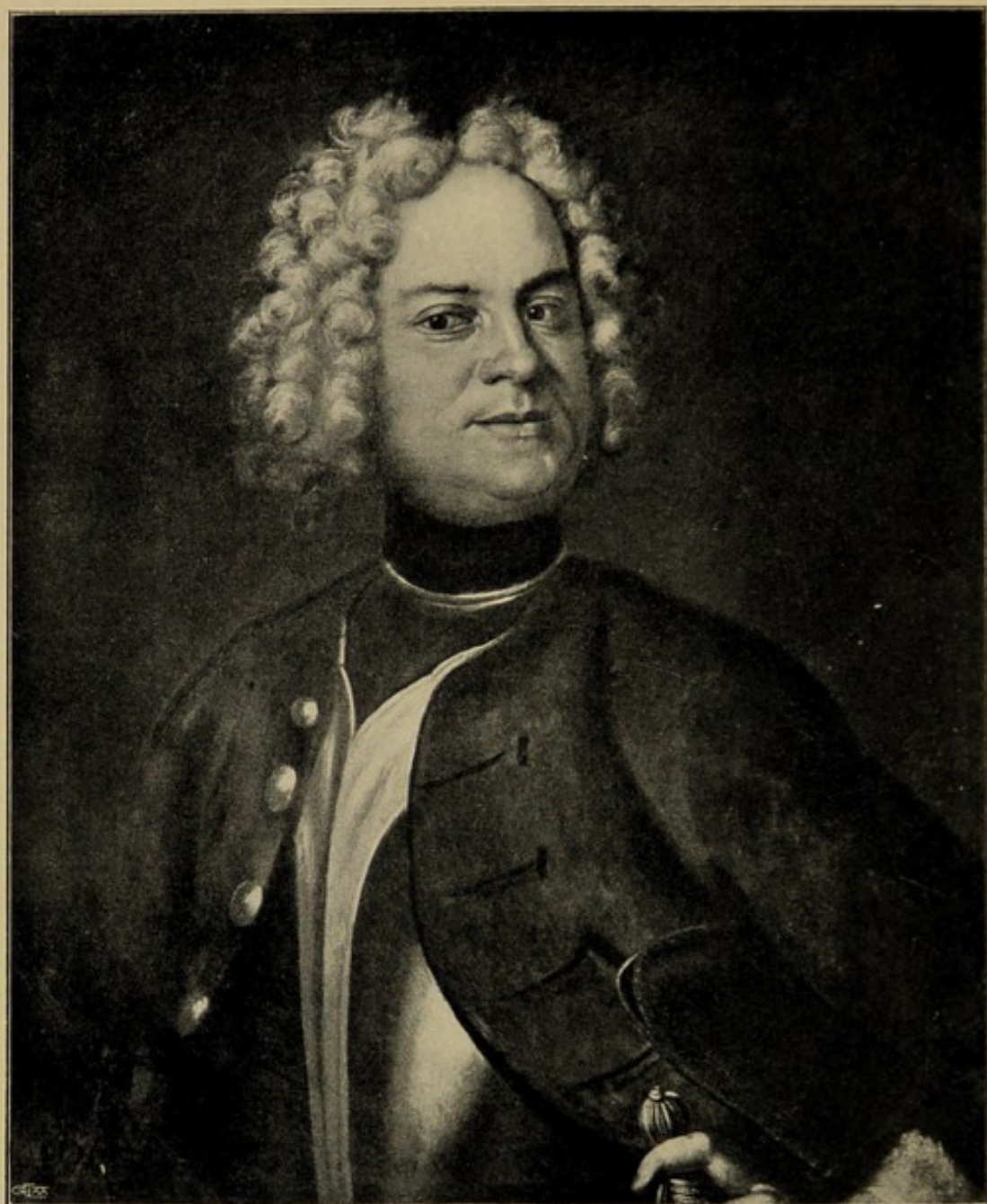
LUND 1913
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET

Bzp (Neumann)

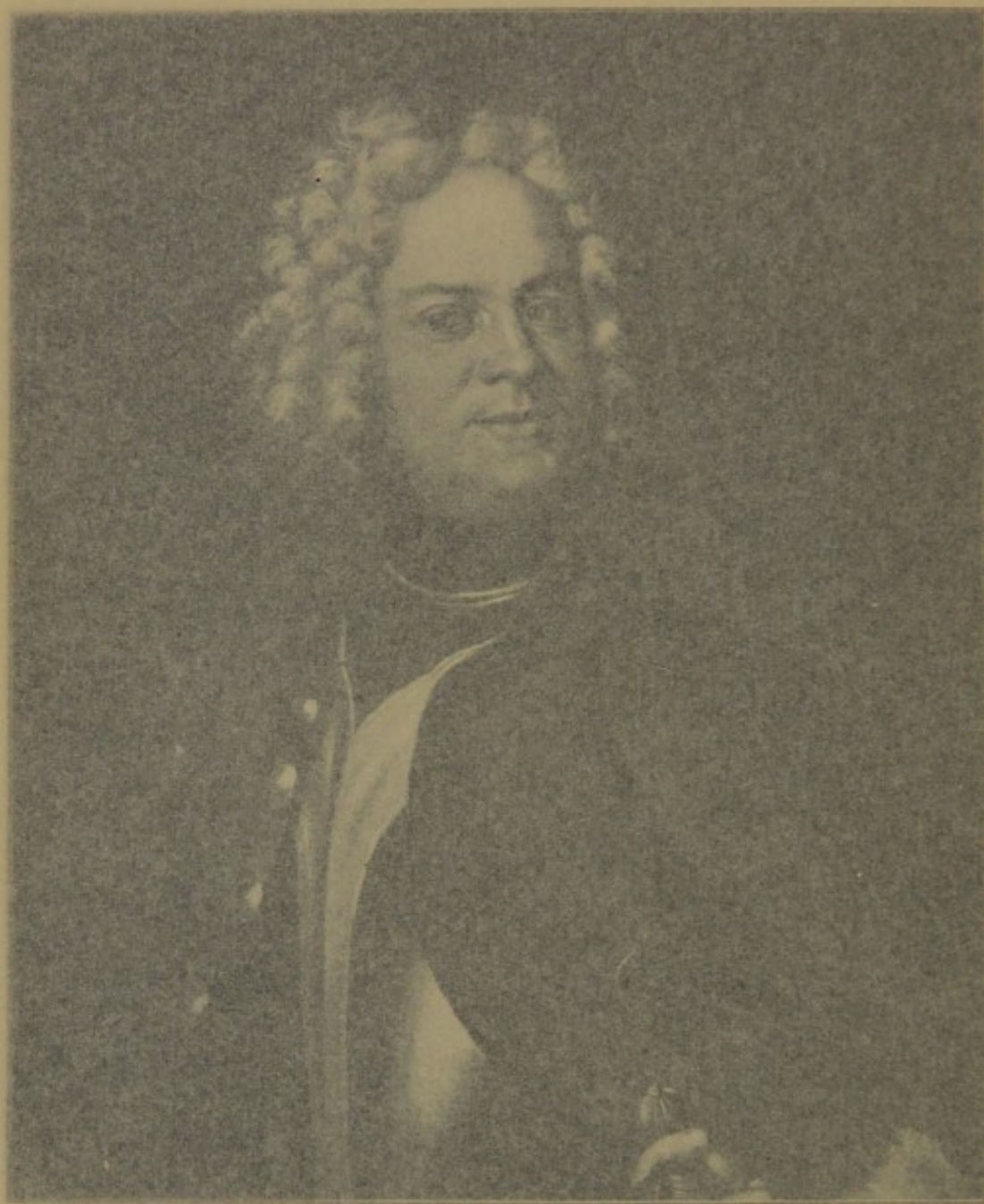
WELLCOME LIBRARY
General Collections
M
8564

M. Neumann

Originalen till vidstående porträtt af Melchior Neumann är i olja på duk, 86 × 70 cm, och finnes på Jäders bruk vid Arboga. Målningen är signerad *J. Kloppe* fe: 1718. Å originalen har N. bruna ögon, mörka ögonbryn, peruken hvit, halsduken svart, harnesket med förgylld ås, rocken grön med förgyllda kupiga knappar, hatten under venstra armen trekantig, svart, kantad med guldtråns, fästet å värjan förgylldt och kraghandskarne gula, sämskade.

J. W. Neumann

O riginalet till vidstående porträtt af Melchior Neumann är i olja på duk, 86 × 70 cm, och finnes på Jäders bruk vid Arboga. Målningen är signerad *J. Kloppe* fe: 1718. Å originalet har N. bruna ögon, mörka ögonbryn, peruken hvit, halsduken svart, harnesket med förgylld ås, rocken grön med förgyllda kupiga knappar, hatten under venstra armen trekantig, svart, kantad med guldträns, fästet å värjan förgylldt och kraghandskarne gula, sämskade.

OM REGEMENTSFÄLTSKÄREN MELCHIOR NEUMANN OCH KARL XII:S BLESSYRER.

Af

Vilh. Djurberg.

vå dagar före julafton anno 1699 var Chirur-
giska Societeten i Stockholm församlad till ett
»lofligt Embete».

I detsamma hade infunnit sig följande tolf
af dess ledamöter: åldermannen direktor Hans
Schultz, vidare Johan Krahnert, Hans Michael Hoffman,
Antoni Prossi, Daniel Förster, Johan Hempelmann, Gustaf
Boltenhagen, Judolph Hodders, Valentin Emrich, Anders
Reiman, Hans Georg Dahm och Ewald Ribe, de närva-
randes namn då, som brukligt var, uppräknade efter fal-
lande inträdesålder i Societeten.

Förfallolös frånvaro var belagd med plikt till Embets-
lådan och Societetens trettonde ledamot, Henrik Wilhelm
Stida, hade därför anmält förfall på grund af iråkad sjukdom.

Åtta af de tretton ledamöterna voro tyskar till börden,
de fem öfriga svenskar.

Första ärendet, som förelåg till behandling för dagen,
var en anhållan från en fältskärsgesäll vid namn Melchior
Neumann att blifva i Societeten vederbörligen examinerad.

Supplikanten inkallades och fick till stöd för sin be-

gåran förete dels en skrifvelse från öfversten och chefen för Lifregementet till häst, högvälborne herr baronen Jacob Spens, dels sitt lärobref, hvilket befanns vara utan anmärkning.

Uti sin skrifvelse, som var daterad endast ett par dagar före sammankomsten, anhöll Spens, att Societeten ville för Neumann utfärda ett »attestatum» öfver godkänd examen, om Societeten efter slutad pröfning så funne för godt. Med ett sådant betyg skulle Neumann få anställning som fältskär vid Spens' regemente i stället för Benjamin Brewitz, som på grund af ålder och sjukdom sjelf hade begärt sitt afsked och skulle Neumann stationeras i Örebro för att derifrån betjena trenne kompanier, två i Nerike, ett i Västergötland.

»Det lofliga Embetet» biföll Neumanns anhållan om examen och likaledes hans önskan att få tre veckors uppskof med densamma. Till hans examinatorer utsågos Societetens fyra till intagningsåldern yngste ledamöter: Anders Reiman, H. W. Stida, H. J. Dahm och Ewald Ribe.

Den sålunda beviljade examen tog sin början 16 januari 1700, fortsattes 23:dje och afslutades 30:de i samma månad d. v. s. hölls sålunda trenne särskilda gånger med en veckas mellanrum mellan hvarje. Den förrättades på tyska språket inför det lofliga Embetet in pleno med undantag af en och annan ledamot, som anmält laga förfall, och med Collegii Medici Praeses, Urban Hjärne, enligt gällande förordning, alla tre gångerna närvarande som examensvittne. Den ledamot af Stockholms magistrat åter, som också egde laglig skyldighet att närvara som examensvittne, lyste alla trenne gångerna med sin frånvaro.

Af de fyra till examinatorer utsedde var det endast en, Anders Reiman, som kom att förrätta hufvudparten af pröfningen. Stida var nämligen hela januari fortfarande anmäld sjuk och Hans Dahm, som skulle frågat andra examensdagen, anmälde då giltigt förfall och Ewald Ribe, som skulle examinerat den tredje gången, bortkallades då

ur Embetet af ett bud från »generalamiralen». Ribe hann emellertid återkomma före sammanträdets upplösning och var den, som med ett mindre antal frågor avslutade Neumanns examen.

Första dagen fick Neumann redogöra för »hvad en chirurg och hvad chirurgien egentligen äro», och sedan för de fyra viktigaste s. k. apostemen, som voro phlegmone, (varbildande inflammation i underhud och bindväf) erysipelas (ros), oedem (ansvällning af underhudens bindväf genom ansamling af vätska) och scirrhus (kräftartad svulst). Dessa enligt nutida uppfattning till arten alldeles olika åkommor ansågos då om tiden vara fyra endast till graden skiljda inflammationer med tendens till varbildning. Vidare förhördes examinanden på »ulcera» (kroniska sårnader) och slutligen på fistlar. Inom hvar och en af dessa trenne, ofvan nämnda sjukdomsgrupper utfrågades Neumann på »deras alla kännetecken, orsaker, skiljemärken, complicationer, cur och medicamenter».

Andra dagen rörde sig examen också om fyra ämnen, nämligen först om människokroppens anatomi, ehvad den angick kirurgien, vidare om åtskilliga färska, genom yttre våld uppkomna sår, dessas diagnos, komplikationer och behandling, vidare om skottsår särskildt och slutligen om brännskador genom eldgevärsvulkan eller som det kallades »brand genom pulver».

Tredje och sista dagen började examen med frågor på det stora kapitlet om luxationer (urledvridningar) och fracturer (benbrott), dessas diagnos och differentialdiagnos, komplikationer, »cur, bandager» och s. k. »manuale operationer» d. v. s. de vid dessa skador nödiga operativa ingreppen.

Just så långt hade hufvudexaminatorn, Anders Reiman, hunnit, då, som ofvan nämndes, Ewald Ribe återkom och tog vid med förhöret. Han avslutade detsamma med att fråga på »afsnörning af genom brand förderfvade extremi-

teter» och de härför nödiga operativa ingreppen, på förbränning, som gången förut genom pulver och vidare genom bly, lut och eld, på »lues venerea» och dess behandling med salivation och dekokter, på pest och slutligen på åderlåtning och på öppnandet af pulsådrorna, arteriotomia.

Det var sålunda en ingående pröfning af Neumanns kunskaper, som verkställdes; det var ju så godt som hela den dåtida kirurgien, han fick redogöra för. Svaren på de trenne examensdagarnes många frågor stå visserligen alls ej antecknade, men den blifvande regementsfältskären stod sig dock tydligen godt i examenselden.

Sedan Neumann fått aflägsna sig på en stund, höll nämligen Societeten öfverläggning och det befanns därvid, att han icke blott genom hela examen svarat riktigt på de framställda frågorna utan ock visat sig ega god färdighet i den praktiska sidan af ämnet d. s. k. manuale operationerna. Också godkändes Neumann enhälligt såväl af Hjärne som af alla i Embetet närvarande ledamöter och fick mottaga deras lyckönskningar, ett tillägg i protokollet, som icke finnes för andra samtida examinander i Stockholms Chirurgiska Societet.

Dagen efter examen eller 31 januari 1700 erhöll Neumann det af honom och öfverste Spens önskade »attestatum» eller examensbetyget. Det var affattadt på svenska och undertecknad af Societetens direktor Hans Schultz. (Bilaga I). Samtidigt med denna handlings afhemtande svor Neumann sin kirurgiska mästared och erlade till embetslådan 25 dal. s:mt i examensafgift och betygslösen.

I Kungliga Biblioteket i Stockholm finnes förvaradt en handskrift in quarto, som bland annat innehåller en på tyska affattad kirurgi, 125 sidor text och därefter några sidor register, med texten uppställd i katekesform i frågor och svar. Denna handskrifna kirurgi har tillhört Melchior Neumann och var i hans ego redan 1698, såsom ett par anteckningar i manuskriptet angifva.

De kirurgiska ämnen, som i texten afhandlas, äro följande, här då uppräknade i manuskriptets egen ordningsföljd: hvad en chirurg är, svulster, hvarunder redogöres för phlegmone, erysipelas, oedem och scirrhus, ulcera, fistlar, sår, skottsår, förbränning, het och kall brand, luxationer, fracturer, frantzoser, pest, människokroppens anatomi och slutligen operationsteknik.

Alla dessa kirurgiska ämnen fylla tillsammans 120 af manuskriptets sidor. För fullständighetens skull må nämnas, att sid. 121 afhandlar blodomloppet enligt William Harvey, sid. 122—123 något som kallas »Philosophia Phlegmone, Erysipelas, Oedema et Scirrhus», sid. 124 en observation af ett brott å hjernskålen och sid. 125 slutligen recept på diverse sårsalvor.

Det råder ju en så påfallande öfverensstämmelse mellan såväl arten som den inbördes ordningen af det Neumannska manuskriptets frågor och dem, som ställdes till honom under hans ofvan skildrade examen, att man frestas till den förmodan, att examina i Chirurgiska Societeten i Stockholm vid denna tid förrättades i en viss gifven ordning, något som bekräftas af protokollen öfver förhören med examinander ungefär samtidiga med Neumann. Vidare är det ju ej osannolikt, att denne begärde de tre veckornas uppskof med examen för att skaffa sig nödig beredelsetid, och att han, när detta beviljades, gick hem på sin kammare och läste öfver i det kirurgiska manuskriptet, som nu i Kungliga Biblioteket i Stockholm berättar om honom.

Kort efter Neumanns examen var Spens underrättad om den gynsamma utgången af densamma, och innan ännu februari 1700 var halfliden, hade Spens därför till Kungl. Majestät inlemnadt ett memorial, hvori han anhöll, att Neumann måtte utnämnas till fältskär vid Lifregementet till häst efter Benjamin Brewitz, som på grund af ålder begärt sitt afsked för att slå sig ner i Örebro. Samtidigt begagnade Spens tillfället att föreslå en annan fördelning af regemen-

tets kompanier mellan dess båda fältskärer än den dittills brukliga. Brewitz, den ene af dem, hade haft att betjena endast två, de båda Örebrokompanierna, Johan Senftenberg, den andre fältskären, regementets fyra öfriga kompanier. I stället begärde nu Spens, att Neumann utom de båda Örebrokompanierna skulle få också Vassbo kompani i Vestergötland, enär detta låge lämpligare till för honom än för fältskären i Arboga. Med en sådan anordning skulle regementets båda fältskärer få lika många eller tre kompanier hvar att betjena.

Kungl. Majestät resolverade raskt i detta ärende, biföll Spens' förslag och utfärdade 13 februari 1700 fullmakt för Melchior Neumann att vara barberare under Lifregementet till häst i egenskap af »eskvadrons fältskär» med tjenstgöringsskyldighet vid Östra Nerikes och Örebro kompanier samt Vassbo kompani i Vestergötland. Om den nya fördelningen af kompanierna mellan de båda fältskärerne hade Spens att underrätta Senftenberg, som hade att därefter vederbörligen rätta sig.

Genom denna kungliga fullmakt hade Neumann sålunda vunnit fast anställning i svensk tjenst. Innan han tilläts tillträda densamma, var det Spens' skyldighet tillse, det Neumann till honom inlemnade sin skriftligen affattade tro- och huldhets- samt embetsed i enlighet med det öfversten härför meddelade formuläret. (Bilaga II). Denna skriftliga edsförbindelse skulle sedan af Spens jemte aflöningslistan för regementet insändas till Krigskollegiet. Vid första sammankomst med regementet hade Neumann att ännu en gång aflägga sin tro- och huldhetsed, men nu muntligen och som det heter »lifligen».

För Spens som öfverste och chef var det naturligtvis icke nog med att tillse det Kungl. Majestäts honom »i nådher anförtrodde Lifregimente till häst» var försedt med fältskärer, det måste vara utrustadt också med nödigt sjukvårdsmaterial d. v. s. fältkistor med dertill hörande instrument

och medicin samt vagnar och hästar för kistornas forskaffning.

I januari 1700 funnos på Lifregementet tvänne fältkistor, en gammal och en ny, båda försedda med instrument, men endast den nya med medicin. Dagen efter nyårsdagen 1700 anhöll därför Spens hos Kungl. Majestät, att också den gamla fältkistan finge förseas med medicin, så att båda kistorna blefve i fullrustadt skick.

Redan 8 dagar efter detta memorials inlemnande hade Kungl. Majestät fattat sin resolution därå, och den gaf Spens betydligt mera än han hade begärt.

De två på regementet redan befintliga fältkistorna skulle nämligen afföras från detsamma och inlemnas i Stockholms rustkammare. Ur denna skulle Krigskollegiet till Lifregementet i de gamlas ställe utlemna fyra nya fältkistor, två större, försedda med instrumenter, och två mindre, afsedda för medicin, jemte två nya fältskärsvagnar, som voro för regementet enkom förfärdigade. De båda mindre kistorna skulle fyllas med medicin, den ena från regementets gamla kista, den andra med medicin, som nyanskaffats i Stockholm under öfverinseende af konungens lifmedicus, D:r Rothlöben, Chirurgiska Societetens ålderman, Hans Schultz och Kungl. Majestäts fältskär Valentin Emrich. Dessa tre skulle attestera, huru mycket medicin, som uttagits, hvar efter Kungl. Majestät ville låta betala densamma.

Angående hästar för fältskärsvagnarne begärde Spens en dag i slutet af mars 1700 hos Kungl. Majestät forpengar för att forsla den ena af vagnarne med dess tvänne kistor från Stockholm till Vesterås, där då för tillfället flere kompanier af Lifregementet till häst befunno sig. Vagnen skulle i Vesterås mottagas af regementets där varande fältskär. Redan dagen efter sedan Spens inkommit med denna sin anhållan biföll Kungl. Majestät densamma och gaf Statskontoret order att ofördröjligen utbetala nödig hästelega för fyra hästar till bemälde vagn med dess kistor.

Kort därefter, en af de första dagarne i april, ingick Spens med en ny begäran till Kungl. Majestät om hästar för fältskärerne och deras vagnar. Det gällde nu det slutliga ordnandet af den frågan och ej blott som nyss förut i mars en mera tillfällig transport till Vesterås. Spens anhöll nämligen nu i april om två par skjutshästar till hvardera fältskärsvagnen och ett par till hvar och en af de båda fältskärerne. Redan samma dag, som denna anhållan gjordes, biföll Kungl. Majestät densamma. Hvardera vagnen fick sålunda fyra dragare och hvardera fältskären två hästar den ene till ridhäst, den andre till reserv. Samtidigt indrogos utfodringspengarne för de sista dagarne i mars beviljade fyra transporthästarne till Vesterås.

Samma dag, som detta ärende om hästarne afgjordes, eller 9 april, gaf Kungl. Majestät, enligt sitt beslut af januari 1700, order till Statskontoret att genast betala räkningen på den medicin, som nyanskaffats för Lifregementet och som var afsedd för de kompanier, som skulle afmarschera under öfverste Spens' eget befäl.

Neumanns anhållan om examen, Chirurgiska Societets sammanträde härför midt i julhelgen, examens verkställande, Spens omsorger att anskaffa fältskärer, fältkistor och annan nödig sjukvårdsutrustning för Lifregementet till häst, Kungl. Majestäts omedelbart gifna bifall till hans framställningar härutinnan, Rothlöbens, Schultz' och Emrichs öfvervakande af medicinens utlemning, allt detta i det föregående nämnda, var ju icke annat än små, försvinnande detaljer i utrustningen på svensk sida för deltagande i det stora nordiska kriget.

Den svenska här och flotta, som skulle draga ut däri, kunde ej få sitt behof af fältskärer fylldt med enbart svenskfödde män. Antalet sådana, som voro för dessa platser kompetente, var för ringa. Vederbörande måste därför anlita de i stort antal till dåtidens Sverige invandrade tyska

fältskärsgesällerne. Till dessa hörde bland många andra också Melchior Neumann.

Han föddes i staden Labiau vid floden Deime nära Kurisches Haff i Ostpreussen och erhöll i dopet den 2 november 1670 namnet Melchior efter fadern, som utöfvade det hedervärda bagaryrket i den lilla ostpreussiska staden. En viss social ställning synes familjen hafva haft, ty till faddrar hade den lille Melchior bland andra stadens borgmästare, amtsskrifvaren och kantorn.

1692 kom Neumann öfver till Sverige och biträdde där åtskilliga af Stockholms fältskärer i deras praktik. På grund af den snäva skråordningen, Kungl. Majestäts Reglemente och Ordning för Barberarembetet af augusti 1686, som bland annat bjöd att fältskärerne i Stockholm icke fingo vara flere än aderton, var det nämligen svårt för en invandrad gesäll att blifva mästare med laglig rättighet till praktik. Ville gesällen därför, utan tillgång till eget kapital, lifnära sig, måste han antingen tjena som biträde åt någon svensk fältskärsmästare eller också utöfva olaglig praktik »bönhasa» som det kallades. Neumann synes hafva valt det förra sättet. För honom som för andra i hans ställning var då det krig, som stod för dörren mot slutet af anno 1699 ett säkerligen välkommet tillfälle att få fast anställning i svensk tjänst.

Om de förhållanden, hvarunder Neumann kom i förbindelse med chefen för Lifregementet till häst, Jacob Spens, och af honom rekommenderades till erhållande af examen, har författaren ej lyckats påträffa några uppgifter.

Vid denna sin åtgärd stödde sig Spens på ett kungligt bref af april 1685 till samtliga öfverstar både till häst och fot, så i Sverige som i Finland, hvari attest om godkänd examen inför barberarembetet i Stockholm fordrades för anställning som fältskärer vid regementena.

Efter beviljandet af examen hade Chirurgiska Societeten att verkställa denna enligt de grunder, som härför

funnos angifna i § 3 af Kungl. Majestäts nyssnämnda Reglemente för Barberarembetet af augusti 1686, som härom stadgade i hufvudsak följande: examen skulle förrättas inför embetet in pleno i närvaro af tvenne examensvittnen, det ena Kungl. Majestäts därtill förordnade lifmedicus, hvilket var detsamma som Præses Collegii Medici, det andra en medlem af stadens magistrat. Utom godkändt muntligt förhör fordrades af examinanden, att han tillfredsställande uppvisade »alla manuale operationer och handgrepp, chirurgien tillhörige» och ett apoteksprof e. s. k. »mästerstycke», som bestod i beredandet af »åtskillige unguentis (salvor), emplastris (plåster), »oliteter»¹⁾ och »andra till patienternes utvärtes curer hörige stycken». För sitt hafde examensbesvär erhöll Chirurgiska Societeten af examinanden 25 dal. s:mt i sin embetslåda.

Särskildt mot slutet af 1699 hade Societeten rikligt tillfälle att tillämpa detta examensstadgande. Då inkommo nämligen talrikt med rekommendationsskrifvelser från regementsöfverstar, som hos Societeten begärde examination af de i skrifvelserna omnämnde fältskärsgesällerna — vittnesbörd i Societetens examensprotokoll om det stundande kriget.

D:r Rothlöbens, Hans Schultz' och Valentin Emrichs öfverinseende af fältkistornas fyllande med medicin grundade sig likaledes på det ofvan nämnda Kungl. Brefvet af april 1685 till samtliga öfverstarne. Enligt detsamma ålades nämligen tillika barberarembetet i Stockholm, att jemte de af Kungl. Majestät utsedde ledamöterna i Colleg. Medicum hafva inseende öfver regementsfältkistorna och deras medikamentsförråd.

Voro fältskärerna af blandadt ursprung, än svenskt än tyskt, voro däremot fältkistorna af enbart inhemsk till-

¹⁾ Hvad härmed rätteligen bör förstås i farmaceutisk mening, har författaren ej lyckats utröna.

verkning. De förfärdigades i tvänne storlekar, en större och en mindre, eller som de alltid benämndes, »een stor och en lijten Fältkista.»

Det var en hel stab af handtverkare, som, åtminstone i Stockholm, arbetade med deras förfärdigande och fyllande. Snickaren gjorde naturligtvis trästommen, som var af ek, »remsmeden» eller sadelmakaren beklädde locket med svart läder, klensmeden jernbeslog kistorna och försedde dem med lås och nyckel, styckgjutaren lemnade s. k. »zugwerk», d. v. s. messingstrissor med dertill hörande snören, vidare mortlar och messingssprutor, kopparslagaren plåsterpannor, nålmakaren häftnålar, instrumentmakaren, i Stockholm år 1700 Andreas Ketscher vid namn, hufvudparten af de kirurgiska instrumenten och sannolikt han eller måhända sadelmakaren de fodral af rödt eller violett läder, hvori instrumenten förvarades, och guldsmeden några enstaka försilfrade instrument s. k. silfverschartequer¹⁾. Bleckslagare och svarfvare slutligen tillverkade också något af kistornas innehåll, men det framgår ej af handlingarne, hvad detta var.

Utom medicin lemnade apotekaren till kistornas utrustning också »bandage och plåsterduk», Kungsholms Glasbruks intressenter nödigt glas och kryddkrämaren vikt-skålar, askar och svampar.

Färdiggjorda förvarades fältkistorna, utan utrustning, i arméns förråd. Så funnos t. ex. juni 1699 i Stockholms Rustkammare 16 stora och 17 mindre fältkistor.

En stor fältkista, fullt utrustad, innehöll instrument, förband och medicin. Den bestod af fem afdelningar öfver hvarandra och voro dessa uppifrån nedåt räknade följande: en uppe i locket och fyra i sjelfva kistan, en öfversta, en

¹⁾ I den författaren tillgängliga uppslagslitteraturen har detta ord ej återfunnits. Möjligen är det i originalhandlingen felskrifning för silfvercatheter.

midtre, en tredje bestående af trenne lådor och närmast botten en fjerde, likaledes med lådor, men endast tvänne.

I locket förvarades instrumenten, en sats medicinalvigter från 1 uns till 1 gran med tillhörande vågskål och en svamp, i öfversta rummet omkring 80 stycken större och mindre glasflaskor, i det midtre rummet förband, i det tredje omkring 50 glasflaskor och i det fjerde en mortel af malm med mortelstöt, en jernspade att därmed breda ut plåster och två pannor, en större och en mindre, för plåsterberedning. (Bilaga III).

En liten fältkista innehöll i fullt rustadt skick hufvudsakligen medicin.

Den hade intet förvaringsrum i locket men i likhet med den stora, fyra afdelningar ofvan hvarandra i sjelfva kistan.

I öfversta rummet förvarades omkring 50 större och mindre glasflaskor (rummet derunder, en enda stor låda, var vid inventeringstillfället tomt), i 3:dje rummet, bestående af trenne lådor, förvarades likaledes omkring 50 glasflaskor och i nedersta eller fjerde rummet slutligen en metallmortel med stöt, båda mindre än motsvarande pjäser i den stora kistan samt medicinalvigter från $\frac{1}{2}$ uns till gran med tillhörande vågskål. (Bilaga IV).

Ett närmare studium af de i stora kistans lock förvarade instrumenten ger vid handen, att det var ett jemförelsevis ringa antal kirurgiska ingrepp, som voro afsedda att med dessa utföras, nämligen amputation, inriktning af benbrott och ledvridningar, sårbehandling, tandutdragning, blåstappning och sist men icke minst det gamla klassiska medlet — lavemang.

Af instrumenten för sårbehandling må framhållas den stora, krokiga knifven, som tjenade till att öppna fistlar och vidga trånga sår, brännjernen, som brukades bland annat till att bränna fistlar och att stilla blödningar vid amputationer, kultången, med sina långa skänklar, hvar

och en försedd med en skålformig ända med skålarnes kanter tandade och snabeltången för att uttaga afdöda benbitar med. Vid denna en förantiseptisk tids sårbehandling må ej heller förglömmas svampen, plåsterpannorna och nålmakarens häftnålar, som voro afsedda också för sårreandernas hopfästning. Det ofvan nämnda af messingstrissor och snören bestående s. k. »zugwerk» användes vid inriktning af benbrott och ledvridningar.

Förbandsmaterialet bestod af linne, hvaraf gjordes plåsterduk, kompresser och bindor.

Det framgår af ett förslag, som hoffältskären Valentin Emrich på vederbörlig befallning uppsatte i mars 1700 på »dhet som betarfwas wid Kongl. Maj:ts Drabanter, där de skulle blifwa Commenderade till Fält, att då hafwa wijd handen för siuke och blesserade». Härei föreslog Emrich bland annat att inköpa just linne till plåsterduk, kompresser och bindor för en summa af 30 dal. s:mt. Såväl i denna som i alla dess andra punkter gaf Kungl. Majestät sitt bifall till Emrichs förslag. Någon annan begäran om förbandsmaterial har författaren visserligen ej påträffat, men med hänsyn till fältkistornas likformiga utrustning i öfrigt, är det ju ej för djerft att antaga, att linne var det material, som användes till förband i de karolinska härarne.

Af det Emrichska memorialet (Bilaga V) må i förbigående framhållas den punkten, hvari föreslås att inköpa »ett paar wetskor att bruka, där någon Commendering eller fältslag skulle skee, att der uthi kan hafwas till första förbandtz nödige Medicamenter och Instrumenter». Så vidt författaren kunnat finna, voro drabanterna de enda, som voro försedda med ett första förband att brukas i eldlinien, en utrustningsåtgärd, som ju väl öfverensstämmer med denna berömda kårs uppgift och kynne.

För att gifva en föreställning om arten och mängden af den medicin, hvarmed ett karolinskt rytteriregemente för krigsbehof förseddes, får författaren hänvisa till Bilaga VI,

som är en specificerad räkning å den medicin, som utlemnades till det Karelska regementet till häst år 1700.

Vid Kungl. Majestäts bref af 9 april 1700 till Statskontoret om betalning af för Lifregementet till häst nyanskaffad medicin saknas specificerad apoteksräkning. Därför är författaren ej i stånd att redogöra särskildt för den medicin, Lifregementet fick med sig ut i kriget.

Allt som allt betingade tillverkningen af en stor och en liten fältkista d. v. s. ett par, fullständigt försedt med instrumenter och medicin, en summa af $468,24 \frac{2}{3}$ — $470,18$ dal. s:mt, i rundt tal sålunda 470 dal. s:mt, en summa, som ständigt återkommer i handlingarne under tiden 1700 — 1715. Häraf synes kommit på den stora omkring 270, på den lilla omkring 200 dal. s:mt.

De dyraste posterna vid kistornas fyllande voro instrumenten och medicinen. De förra kostade 122 dal. s:mt, den senare alltid som regel 200 dal. s:mt. Undantag från denna senare post var den summa af $364,27 \frac{1}{3}$ dal. s:mt, som utbetalades för Lifregementets till häst medicin i april 1700. Förklaringen till denna afvikelse från regeln ligger med all säkerhet uti Lifregementets stora numerär, det räknade i rundt tal 1,000 och några hundra man.

Af posterna till handtverkarne må nämnas dem, som varit möjliga att uträkna ur de författaren tillgängliga handlingarne. Snickaren fick 24 dal. s:mt för den stora, 16 dal. s:mt för den lilla kistan, d. v. s. 40 dal. s:mt paret, sadelmakaren $4,10 \frac{2}{3}$, klensmeden 28, guldsmeden 4, Kungsholms glasbruk $23,22 \frac{2}{3}$, allt daler s:mt och paret.

Vid transporten på vagnarne voro kistorna insvepta i mattor och ombundna med rep.

Neumanns och hans fältskärskamrats göranden och låtanden i sjukvårdstjensten på Lifregementet voro bestämda genom det, som därom fanns föreskrifvet i »Kongl. Majst:s Reglemente och Instruktion, hwarefter öfwersten af Kongl. Majst:s Lifregimente till Häst så den nu varande som den

efter honom kommande sig underdånigst hafwer att rätta.» (1674—1700).

De båda fältskärerne voro underkastade bostadsband. De hade nämligen skyldighet att bo och vistas i någon stad eller på något ställe i landsorten inom regementets indelningsområde. För Neumann var ju Örebro, för Lifregementets andre fältskär Arboga bestämdt till uppehållsort.

Kallades fältskären härifrån till någon ryttare under regementet, egde han åtnjuta fri skjuts fram och tillbaka, men var skyldig att göra sådana sjukbesök utan särskild ersättning.

Det var ju godt och väl med en sådan omtanke om kostnadsfri sjukvård för ryttarne; i praktiken måste den dock blifva temligen illusorisk på grund af de långa afstånden och de enkla kommunikationsmedlen, häst med kärra eller släde, allt efter årstiden. Det fanns blott två fältskärer på regementet, den ena i Örebro, den andra i Arboga, men regementets kompanier voro sammansatta af karlar från Nerike, Vestmanland, Upland, Södermanland och Vestergötland. När regementet i fredstid ej var sammandraget, måste det därför blifva klent beställt med möjligheterna för ryttarne att få fältskären till sig, utom för dem, som lefde och vistades i trakten närmast kring hans boningsort.

Det var visserligen stadgadt, att öfversten i fredstid genom officerarne, hvar och en vid dess kompani och korporalskap, skulle göra sig underrättad om de sjuke ryttarnes tillstånd och se till, att desse väl sköttes och uppvaktades. En sådan föreskrift kunde naturligtvis vara en sporre för en ogin fältskär, men förändrade ju intet i afstånden eller samfärdsmedlen. Klokt nog står det därför vid detta stadgande för öfversten tillagdt, att han skulle följa det, »så långt görligit är».

Större möjligheter var det att få fältskärshjelp, när regementet var sammandraget. De sjuke ryttarne tyckas

härvid i första hand haft att anmäla sig hos sina respektive korporaler. Desse hade nämligen skyldighet, hvar och en vid sitt korporalskap, att besöka de sjuke, göra sig noga underrättade om den föreliggande sjukdomens beskaffenhet och strax meddela detta till fältskären. Kallades denne på detta sätt »i fält, kamperingar och marscher» första gången till någon sjuk ryttare, var han skyldig sjelf göra sjukbesöket.

Till korporalernas skyldigheter hörde vidare att förordna lämplig sjukvaktare, om för hvar och en af de sjuke eller en större eller mindre grupp af dem, säges ej. Helst borde sjukvaktaren vara läskunnig, för att, om sjukdomen hotade med dödlig utgång, vara i stånd att läsa lämpliga böner för den sjuke. Utom denna religiösa uppgift hade sjukvaktaren också rena sjukvårdsåligganden att fullgöra. Han skulle nämligen hålla den sjukes rum rent och snyggt, ibland röka det med enris, noga sköta och vårda den sjuke, tillse, att denne följde gifna ordinationer samt, om sjukdomen tilltog, söka reda ut, hvad som möjligen felats i sjukvården.

Utom genom den läskunnige sjukvaktaren var det sörjdt för de sjukes själaspis genom den föreskriften, att prestman skulle i tid tillkallas, om en sjuk försämrades, för att bereda honom till döden.

För korporaler och sjukvaktare var det vidare »i fält, kamperingar och marscher» föreskrifvet, att de dagligen om morgonen skulle gå till fältskären och lemna honom uppgifter om tillståndet hos hvar och en af de sjuke, som voro under deras uppsigt, för att fältskären skulle kunna medtaga nödiga medikamenter.

På detta sätt höllos fältskärerne underkunniga om de sjukes tillstånd, men endast, såvida tiden det medgaf, voro de skyldiga att sjelfva ånyo göra sjukbesök. Mötte hinder härför, var det fältskärsgesällerna, som hade att »flitigt och tillbörligen» uppvakta de sjuke. I allmänhet blef det väl

då gesällerne, som medtogo de nödiga medikamenter, som af fältskären förordnades utom vid första sjukbesöket.

Fältskären borde vara försedd med »förfarne och svars gode» gesäller efter staten. Vid vakans skulle fältskären sjelf skaffa annan duglig gesäll.

Försummelse eller vårdslöshet i vården af de sjuke hade korporalerna skyldighet anmäla till kornetten, en anmälan, som då måste hafva gällt fältskären, hans gesäll eller sjukvaktarne. Gjord anmärkning med afseende på sjukvården hade kornetten, om han så för godt funne, att befordra till ryttmästaren, hvarifrån den genom majoren slutligen framfördes direkt till öfversten, hvilken var den, som i sista hand hade att ställa saken till rätta och låta de försumlige böta eller få annat straff, allt efter omständigheterna.

Kornetterna, hvar och en vid sitt kompani, egde »i fält och garnisoner» vidare den skyldigheten att sjelfva som oftast besöka de sjuke, höra sig för om deras tillstånd, samt huruvida fältskären använde all sin flit vid deras vård. Utom denna kontroll på fältskären hade kornetterna också att taga hand om och ansvara för de sjukes hästar, kläder och munderingar.

Den närmaste tillsynen af de sjuke delade Neumann och Hempelmann sålunda med sitt regementes kornetter, korporaler och af de senare utsedde sjukvaktare.

Förläggningen af de sjuke ingick ej i fältskärernes skyldigheter. Det var nämligen officerarne, hvilka af dem ej särskildt nämndt, som skulle låta sig angeläget vara, att om möjligt förlägga de sjuke i byar, närmast intill tältlägret eller uti särskildt uppbyggda hyddor, för att därigenom, dels bereda de sjuke bättre skötsel, dels skilja dem från de friska i tältlägret, det senare en militär helsovårdssynpunkt sålunda.

Vid s. k. »häftiga och starka sjukdomar» d. v. s. smittosamma sådana räckte det ej längre med korporaler

och kornetter. Af dem skulle nämligen ryttmästaren då dagligen göra sig underrättad om sjukdomstillståndet och därom meddela sig med majoren, som i sin tur härom vände sig till öfversten.

Med afseende på vården och nyttjandet af fältkistorna voro fältskärerne skyldiga noga aktgifva därpå, att instrumenten ej förderfvades genom rost eller på annat sätt. Såväl instrumenten som medicinen i kistorna fingo användas endast till dem, som hörde under Lifregementet. Gemene man åtnjöto under alla omständigheter såväl i freds- som krigstid fri medicin. Öfver- och underofficerare åter hade denna förmån endast, då regementet i krigstid befann sig »i fält, kamperingar och marscher». I fredstid däremot och i krigstid, så länge regementet stod hemma i landet, voro öfver- och underofficerare skyldige betala den medicin, som för deras räkning togs ur kistorna.

Voro instrumenten utslitna och behöfde nyanskaffas eller gick något i kistan sönder och behöfde lagas, hade fältskären att därom genast underrätta öfversten, som hos Kungl. Majestät fick göra anhållan om nödig nyanskaffning och reparation. Något annat sätt härför var ej tillåtet. Ersättning af den till gemene man utlemnade, fria medicinen skedde genom underdånig anhållan af öfversten hos Kungl. Majestät ¹⁾. För nyanskaffning af medicin i stället för den,

¹⁾ Som ett exempel på förbrukning och nyanskaffning af medicin i Lifregementets fältkistor under fredstid må anföras, att Spens år 1698 för Kungl. Majestät tillkännagaf, att medicinen i fältkistan för länge sedan gått åt vid mönstringar och möten och att det också var slut med de 200 daler silfvermynt, som Karl XI 1692 beviljat regementet att fournera dess fältkista med. Spens anhöll därför om medel härtill på det fältskären, ryttarne, »som i denna swåra och dyra tiden af hvarjehanda händelser och sjukdomar äro bekajade, curera må.» K. M. biföll denna Spens anhållan och gaf befallning till statskontoret att af regementsbesparingen låta afsätta 200 dal. samt för ändamålet. Den gången låg det sålunda sex år mellan tvenne nyanskaffningar af medicin.

som förbrukats af öfver- och underofficerare, var öfversten pliktig tillhålla dem att betala, hvad de härutinnan voro skyldiga. De sålunda erhållna pengarne öfverlemnades till fältskären i och för inköp af nödig ny medicin.

En gång månatligen voro Neumann och Hempelmann skyldige till öfversten inlemna en skriftlig förteckning på den medicin, som åtgått under sist förflutna månad. Handlingen skulle vara så uppsatt, att af densamma tydligt framgick, huru mycket medicin, som förbrukats för gemene man å ena, öfver- och underofficerare å andra sidan. På denna fältskärernes skriftliga redogörelse hade öfversten alltså att stöda sig, då han skulle kräva sina öfver- och underofficerare på penningar till medicin.

Icke blott för fältskärerne utan också för öfversten sjelf voro föreskrifter utfärdade med afseende på fältkistorna.

Åtminstone en gång årligen var nämligen regementschefen skyldig inventera fältkistorna. Tiden härför var ej bestämd, utan tydligen öfverlemnad åt öfverstens eget godfinnande. Till denna ordinarie inventering kom ibland en extraordinarie sådan. Det var, då fältskärstjensten kom att besättas med ny innehafvare under året. Då skulle öfversten hålla ny granskning af fältkistorna, äfven om den ordinarie synen för året redan var gjord.

Vid inventeringen hade öfversten att tillse, dels huruvida alla instrument funnes i behåll, dels huru mycket medicin, som funnes kvar i förråd.

Till ledning vid inventeringen hade öfversten eller borde åtminstone hafva haft ett »pertinent inventarium», en inventeringslista, som ett kungligt bref af mars 1693 ålade såväl Spens som andra regementschefer att öfver »fältkistan» upprätta i två exemplar. Det ena af dem skulle insändas till Kungl. Majestät, det andra af öfversten behållas ¹⁾.

¹⁾ Närmast här ofvan nämnda kungliga bref utfärdades i samband med en större nyanskaffning af fältkistor och instrument för arméns behof.

Vid nyantagning af ryttare på regementet skulle fält-skärerne för dem utfärda friskbetyg eller som det hette tillse, att ryttaren vore »till lemmar och ledamöter frisk och sund».

För giltig frånvaro från regementet, då detta ej var sammandraget, behöfde ryttarne icke förete fältskärsintyg utan gällde i sådana fall intyg från socken- eller regements-pastorn.

Vid generalmönstringar och regementsmöten voro fält-skärerne skyldige närvara med så många gesäller, som det fanns kompanier. Till hvart kompanimöte däremot fick fält-skären sända en gesäll, försedd med nödiga medikamenter.

Vid uppbrott, tåg och marscher voro fältskärerne naturligtvis skyldige uppehålla sig vid regementet.

Vid »sårsmål» på regementet af svårare beskaffenhet, så att fara för lif eller lem uppstod hos den genom slags-målet skadade, voro särskilda föreskrifter utfärdade, huru fältskären därvid skulle förhålla sig. Afsikten härmed var att förskaffa domaren i målet så goda rättsmedicinska upplysningar som möjligt.

Till den ändan var fältskären till en början skyldig lemna vederbörande officer en noggrann beskrifning på skadan. Vidare skulle fältskären sjelf påminna om, att någon förfaren medicus tillkallades för att jemte honom sjelf taga noga reda på såramålets beskaffenhet till ledning för domaren.

Ledde skadan till döden och liköppning ansågs nödig, fick fältskären ej heller verkställa den ensam utan skulle detta ske i närvaro af någon förfaren medicus samt någon officer med auditören och notarien såsom vittnen.

Skadans beskaffenhet och dödsorsaken skulle noga efterses. Notarien hade att noggrant uppteckna, hvad som vid obduktionen föreföll, och upplästes det antecknade genast för att kontrolleras, om allt vore behörigen iakttaget. Dessutom skulle doktorn och fältskären under edlig förpliktelse och efter samvete uppsätta ett utlåtande om skadans beskaffenhet och dödsorsaken, om den döde satt lifvet

till enbart på grund af skadan eller af annan tillstötande händelse, allt till ledning för domaren vid sakens afdömande.

Kunde doktor ej anskaffas till dylik förrättning, måste fältskären ensam verkställa densamma, vid hårdt ansvar (ej närmare angifvet) om något deraf försumrades.

För att hos fältskärerne inskräpa efterlefnaden af ofvan angifna föreskrifter rörande vården af de sjuke, var det för dem stadgad straff, som började med lägst en månads aflöning i böter, vid behof kunde ökas med böter af två månaders aflöning och högst bestod i tjenstens förlust.

Det vanligaste straffet för fältskären var pliktande med en månads aflöning. Härtill dömdes han, då han befunnits försumlig i vården af instrumenten. I dylikt fall fick han dessutom af egna medel ersätta det förderfvade eller bortkomna. Samma dom träffade honom vid bristande redovisning till öfversten af den månatligen åtgångna medicinen. Härvidlag användes emellertid bötesbeloppet till ofördröjlig komplettering af medicinförrådet. Med en månads aflöning bötade fältskären vidare, då han försummat anskaffa gesäller, ej tillbörligen uppvaktat och tillsett de sjuka (böterna gingo då till krigsmanshuset), då han första gången befunns skyldig till oriktig besiktning eller falskt intyg till ryttare, som skulle nyantagas, och slutligen då han eller hans gesäller första gången försummat inställa sig till mönstring. Äfven dessa sistnämnda böter gingo till krigsmanshuset.

Med förlust af två månaders aflöning straffades fältskären, då han andra gången befunnits hafva utgifvit falskt intyg för ryttare, som skulle nyantagas, och då han eller hans gesäller likaledes andra gången varit borta från mönstring.

Högsta straffet, tjenstens förlust, drabbade fältskären vid trenne tillfällen, då han ej iaktog det föreslagna bostadsbandet, då han tredje gången utfärdat »falskt vittnesbörd» och då han tredje gången försummat mönstring.

Samma tregradiga straffskala som för fältskärerne tillämpades också på korporaler och kornetter, då desse för-

summade sina skyldigheter i afseende på sjukvården. För kornetterne tillkom dessutom böter med en månads aflöning till krigsmanshuset, då skada uppkommit på den sjukes kläder o. s. v. genom kornetts försumlighet.

Öfversten var högsta instans i regementets sjukvårdsärenden, och det var sålunda på honom det ankom, att allt efter omständigheterna tillämpa ofvan meddelade straffbestämmelser.

För fullständighetens skull må nämnas, att det också tillhörde öfversten att till vederbörligt straff anmäla prestman, som befanns hafva utgifvit ogrundad attest angående ryttares frånvaro från regementet.

Efter erhållen kännedom häraf hade öfversten skyldighet anmäla saken för biskopen i vederbörande stift och för Kungl. Majestät och vidare hos landshöfdingen i länet påminna om böternas uttagande af den felande prestmannen, för att tillfalla Vadstena krigsmanshuskassa. Enligt ett kungligt bref till biskoparne af okt. 1696 voro böterna 5 dal. s:mt för hvarje i berörda hänseende felande prestman.

Ehuru författaren därom ej verkställt någon jämförande undersökning, är väl icke det antagandet för djerft, att de bestämmelser rörande fältskärerne, kistorna och sjukvården på Lifregementet till häst, hvilka ofvan meddelats, åtminstone i sina hufvuddrag voro gällande vid de karolinska härarnes regementen i allmänhet. Det var en underordnad ställning, som dessas fältskärer innehade, beroende som de närmast voro af korporaler, sjukvaktare och kornetter som kontrollanter och eventuella angifvare med afseende på sjukvården och alldeles underkastade regementets högsta sjukvårdsinstans, öfversten, äfven vid godtyckligt förfarande från dennes sida.

I slutet af mars 1700 fick Lifregementet till häst order att bryta upp och begifva sig till Skåne, dit trupperna hade att samlas för anfallet mot Danmark. Regementet skulle marschera ned till det sydsvenska landskapet i tvänne

»eskvadroner», hvardera bestående af sex kompanier, den ena från Vesterås genom Vestmanland under befäl af öfverstelöjtnant Lorentz Styltenhielm ¹⁾, den andra, under regementschefen, generalmajor Spens genom Södermanland.

Först någon af de sista dagarna i april 1700 skedde uppbrottet. På ett ställe säger Neumann härom, att detta egde rum 18 april, på ett annat ställe åter, den 21 april och vid den förra uppgiften med det tillägget, att marschen anträdde från Stockholm. Olikheten i de båda uppgifterna beror sannolikt därpå, att Neumann nedskref dem först omkring 20 år efteråt, då ju minnet för ett datum lätt sviker. Pålitlig får väl deremot uppgiften om Stockholm som uppbrottsort anses vara. Det inpräglar sig ju tydligare i minnet. Neumann följde sålunda den afdelning af Lifregementet, som under Spens drog åt Skåne.

Föga eller intet anade väl Melchior Neumann, den så nyligen antagne »eskvadronsfältskären», då han uppbrottsdagen såg Stockholms kyrktorn försvinna ur sin åsyn, hur vida han skulle komma att färdas och hur många åren skulle blifva, innan de ånyo skulle framte sig för hans blickar.

Omkring midten af juni anlände Lifregementet till Skåne och Ystad, dit det beordrats jemte drabanterna, östgöta och vestgöta rytteri samt dalkarlarne för att tillsammans med dem skeppas öfver till Tyskland och på den vägen söderifrån inrycka i Holstein.

Under väntan i Ystad på denna öfverfart erhöll Neumann befordran och fick en ny fältskärskamrat på sitt regemente.

Hans förutvarande embetsbroder därstädes, Johan Senftenberg, hade tjänat sedan 1683 d. v. s. i sjutton år och var blifven en gammal man, för hvilken krafterna började tryta, och som därför nu i juli 1700 anhöll om sitt afsked.

Icke var det enbart ålder och bristande arbetsförmåga,

¹⁾ Anrep har Stöltenhielm. Sjelf tecknade sig S. som här ofvan.

som bestämde Senftenberg för detta steg. Mest afgörande var det, att han icke drog jemnt med sin förman, öfverstelöjtnant Styltenhielm. Det framgår tydligt ur Senftenbergs egenhändiga afskedsansökan, i hvilken han, jemte anhållan om pension, delgifver skälen för sitt tillbakaträdande med följande ord: »medan jag nu lenger omöijeligen kan tiena och undergå dhe hårda reprimanger och correctioner, som Herr Öfwerstleutnanten dageligen öfwer mig itererar och för min ährliga ålderdom förebrår, som går mig mycket hårdt till hiertat, att blifva kallad gammal narr etc. samt behafder med hugg och slag, som Herr Öfwersteleutnanten i dess altererade sinne som oftast behagar wijsa».

Spens tillstyrkte denna afskedsansökan hos Kungl. Maj:st och föreslog till Senftenbergs efterträdare Mårten Hempelmann, son af fältskären vid Lifgardet, Johan Hempelmann. Samtidigt anhöll Spens, att Neumann och den yngre Hempelmann finge utnämnas till regementsfältskärer, så som det skett just vid Lifgardet. Med en sådan anordning skulle Lifregementet till häst vara bättre betjenadt än förut, enär de nya regementsfältskärerne blefve i tillfälle att förskaffa sig »capable geseller».

Kungl. Majestät biföll Spens' anhållan, gaf Senftenberg det begärda afskedet och utfärdade 17 juli 1700 fullmakter för Neumann och Mårten Hempelmann att vara regementsfältskärer under Lifregementet till häst.

De båda platserna fördelades härvid så, att Hempelmann blef 1:ste, Neumann 2:dre regementsfältskär.

Den förre fick att betjena 6 af regimentets 12 kompanier nämligen Lifkompaniet, majorens, Sörmlands, Östra Vestmanlands, Norra Uplands och Roslags, den senare likaledes 6, nämligen utom sina tre förutvarande, Örebro, Östra Nerikes och Vassbo, följande tre nya, öfverstelöjtnantens, Kungsörs och Fellingsbro kompanier.

De båda regementsfältskärerne tjenstgjorde dessutom på staben, som förutom dem bestod af öfversten, öfverste-

löjtnanten, majoren, kvartermästaren, predikanten, auditören, skrifvaren och pukslagarne, med fältskärerne näst sist i rangordningen.

Den i Ystad väntade öfverfärden till Tyskland blef ej utaf för Neumann. Såväl hans eget regemente som de andra i Ystad stående trupperna fingo nämligen befallning att förfoga sig till Landskrona, äfven den del af rytteriet, som redan var inskeppadt för öfverfarten till Tyskland. Det behöfdes nämligen rytteri för att bibehålla den genom landstigningen på Själland 25 juli vunna ställningen. Lifregementet till häst eller åtminstone en del däraf kom också verkligen öfver till Själland, ty den 24 aug. bröt det upp därifrån och samma dag Karl XII, sjelf en af de siste, som lemnade den danska jorden. Lifregementets till häst väg derifrån gick likasom det öfriga svenska rytteriets till Helsingör och sedan på danska fartyg till Helsingborg och Skåne.

Det är sålunda möjligt, att Neumann till sina många färdeminnen kunde lägga också det att hafva skådat Själland.

Medan det svenska högkvarteret ännu var förlagdt till Rungsted i Danmark och medan de svenska trupperna därefter voro förlagda på landsbygden i Skåne under väntan på anfallet mot Ryssland, utfärdades en del bestämmelser, som rörde sjukvården vid hären.

Härom inlemnade nämligen Karl XII:s lifläkare D:r Rothlöben och »fältmedicus» D:r Gruvius ett underdånigt memorial, å hvilket gafs kungl. resolution i lägret vid Rungsted aug. 1700.

Regementsfältskärerne ålades härigenom vissa skyldigheter gent emot fält- eller stabsmedicus. Så skulle de till honom inlemna sjukrapporter, hänvisa svårt sjuke till hans behandling och ställa sig till efterrättelse fältmedici föreskrifter angående utdelningen af medicin till de sjuke.

Sjukrapporterna skulle vara dagliga och innehålla uppgifter såväl om antalet sjuka som om sjukdomarnes art vid hvarje regemente. Ändamålet med denna föreskrift an-

gafs vara, att i tid söka förekomma utbredningen af »någre farlige sjukdomar,» hvarmed väl i detta sammanhang menades smittosamma sådana.

Regementsfältskärerne skulle dagligen besöka de sjuke, men sjelfva få behandla endast dem, som ledo af mindre farliga sjukdomar. De svårast sjuke åter skulle de öfverlemna »till feltmedicum att curera». Det är, som synes, en mycket allmänt hållen bestämmelse, hvars tillämpning i praktiken måste komma att ställa sig mycket vexlande allt efter skiftande uppfattning hos regementsfältskärerne på de olika regementena om hvad som vore att förstå med farligt sjuke eller ej.

Angående utdelningen af medicin gåfvos ytterligare föreskrifter genom en kungl. resolution i Kristianstad af sept. 1700 å ett af D:r Gruvius inlemnadt nytt memorial i detta ärende. Härigenom ålades regementsfältskärerne att redovisa för den af stabsmedico assignerade medicinen genom att till honom inlemna specificerad förteckning öfver hvad som däraf åtgått till de sjukas kurerande. Vidare föreskrefs, att stabsmedicus hvarje månad skulle visitera fältkistorna. Voro regementena förlagda så, att stabsmedicus sjelf ej kunde fullgöra visitationen, skulle en regementsofficer attestera, hvad som fattades uti kistan, på det att intet underslef måtte förelöpa. Slutliden föreskrefs också, att fältskärerne skulle föra riktiga journaler öfver de sjuka.

Med dessa nya föreskrifter att jemte förut gifna lända till efterrättelse i tjensten afseglade Neumann jemte sitt regemente från Karlshamn i oktober 1700 såsom en del af den svenska här, som under högsta befäl af Karl XII skulle gå till anfall mot Ryssland.

Sin chef, öfverste Spens, fick Lifregementet icke med vid affärden. Han insjuknade nämligen, såsom han sjelf säger, i »en stark feber och hetta», hvilken tvingade honom att dröja kvar.

Det drog långt om, innan man nådde fram till landstigningsorten öfver den af vidriga vindar upprörda Östersjön. Lifregementet anlände först i början af november, splittradt i fyra afdelningar, dels till Reval i Estland, dels till Pernau i Lifland.

Till den förstnämnda orten ankom nämligen hufvudstyrkan af Lifregementet, omkring 1000 man, någon af de första dagarne i november och kort därefter en mindre afdelning af detsamma om 216 man. Till den senare orten, Pernau, nådde 8 november 34 och dagen derpå 42 man, dessa senare under befäl af öfverstelöjtnant Styltenhielm, som med dem kommit öfver på skeppet »Philippus».

Till Wesenberg hade den svenska hären fått order att samlas och det gällde nu att dit återförena Lifregementets spridda afdelningar.

Under befäl af ryttmästaren, baron Karl Gustaf Creutz, satte sig också dess hufvudstyrka, ej långt efter ankomsten till Reval, i marsch med Wesenberg som mål.

Under vägen dit träffades emellertid Creutz af en kunglig order, som bjöd, att han skulle med Lifregementet fortsätta bortom Wesenberg till Dorpat och der ställa sig till efterrättelse de befallningar, som öfversten och kommandanten derstädes, Karl Gustaf Skytte, erhållit angående Lifregementet. På den sålunda anbefallda vägen hann Creutz 22 november till Wesenberg och dagen derpå eller 23 nov. till Halgill, en mil närmare åt Dorpat till. Samma dag inträffade i Halgill öfverstelöjtnant Styltenhielm på regementet och tog befälet öfver detsamma.

Härmed hade så tillgått. Den 12 november aftågade Styltenhielm från Pernau i spetsen för sina 76 man på vägen åt Reval, i akt och mening att där sluta sig till Lifregementets hufvudstyrka. Under vägen dit fick Styltenhielm emellertid budskap om att Spens ännu ej kommit öfver från Sverige och om regementets pågående marsch till Wesenberg. Styltenhielm skiljde sig då genast från sin

trupp och tog skjuts för att på de dåliga vägarne fortare hinna fram till hufvudstyrkan, med all sannolikhet i den afsikten, att han som närmast i graden efter Spens skulle taga befälet öfver densamma. På den färden passerade han Reval 22 november och sammanträffade som nämndt dagen derpå med Lifregementet i Halgill.

Derifrån bröt Styltenhielm upp 24 november till Dorpat och Koichell, en ort i stadens grannskap, der Lifregementets förläggning skulle ske. Till Koichell anlände också så småningom de 216 man, som sjöledes kommit efter hufvudstyrkan till Reval, hvarifrån den aftågade 24 november under befäl af ryttmästarne Weltzler och Gersdorff. Några dagar senare aftågade från Reval de 76 man af regementet, som landat i Pernau och begåfvo sig också de till Koichell.

På Liflands och Estlands oländiga vägar färdades alltså Melchior Neumann fram under november 1700 med någon af sitt regementes spridda afdelningar, kanske med hufvudstyrkan, kanske med den lilla truppen från Pernau eller med de 216 man under Weltzler och Gersdorff. Papperen förmåla intet närmare härom. Hvarken Neumann eller Lifregementet fingo emellertid vara med om segern vid Narva 20 november 1700.

Sist af alla anlände chefen, öfverste Spens, till Lifregementet i Koichell. Hans vänner och bekanta inom flottans officerskår hade sökt öfvertala honom att dröja i Karlshamn, tills han blefve frisk igen. Den väntan blef dock Spens för lång, och han försökte därför att snart följa efter öfver Östersjön, men måste stanna på Gotland, då »hvarken willia eller krafter längre giälde» i ty att han »fassnade i en stark rösota med en wärk i alla leder.» Denna tvungna overksamhet gick Spens hårdt till sinnes och i sitt bref till Karl XII härom säger han, att den gör honom så högeligen ondt »att hiertat må i mig spricka». Så snart krafterna det tilläte, ville han dock försöka komma öfver från Wisbyhamn om också blott med en »skiärbåt».

I midten af december kunde Spens äntligen efter en svår sjöfärd taga sig fram till Pernau. Derifrån styrde han kosan till Reval, där 60 man af hans regemente voro honom till mötes. Åtföljd af denna eskort begaf sig Spens till Koichell.

När svenska hären i slutet af december 1700 gått i vinterkvarter norr om Dorpat, i nejden af Lais, en obetydlig, något förfallen adelsborg, tillhörig Flemmingarne, förlades Lifregementet till häst i en ort vid namn Sagnitz.

Här var det vid jultiden mycket sjukt bland manskapet och orsaken härtill ansåg Spens vara, att hans folk hvarken fått bränvin eller dricka, sedan de kommit i vinterkvarter.

Sjukligheten på Lifregementet fortfor ännu i januari 1701. Bland andra låg då också regementsfältskären insjuknad så hårdt, att man fruktade hans död. Det säges ej, om det var Neumann eller Hempelmann. Hvem af dem det nu må hafva varit, så afled han emellertid ej den gången, ty både Neumann och Hempelmann fortforo ända fram till 1709 att tjena på Lifregementet. Sjukligheten i januari 1701 föranledde emellertid Spens att anhålla, att »fältdoctoren» måtte skickas till hans regemente för att se om både fältskären och de andra sjuka.

Författaren har ej lyckats anträffa ens en antydning till de dagliga sjukrapporter, som fältskärerne, enligt den i Skåne gifna förordningen, voro skyldige att inlemna till fältmedicum. Författaren kan därför ej lemna något meddelande om arten eller utbredningen af den sjuklighet, som herrskade på Lifregementet dec. 1700—januari 1701.

Så starkt manfall hade den emellertid ej åstadkommit, att regementet var blifvet stridsodugligt. I midten af februari 1701 var nämligen regementet i dess helhet borta från ståndkvartetet under 4 till 5 dagar för ett anfall mot staden Petschora på rysk mark nära lifländska gränsen.

Anfallet, som utfördes af Lifregementet med förstärk-

ning af Schlippenbachs dragoner, fotfolk och några få artilleripjeser, 13 febr., är lifligt och utförligt skildradt af Spens i ett bref till Karl XII.

Ur detsamma må här endast anföras, att svenskarnes förluster voro ringa. Af befälet dödades en, major Wallenstedt, och sårades dödligt en, löjtnant Freidach. Hur många af manskapet, som voro sårade, visste Spens ej säkert, då han 14 febr. nedskref sin berättelse om expeditionen till konungen; han trodde dock, att det kunde vara omkring en 30 man, om på Lifregementet ensamt eller på hela anfallsstyrkan säges ej, ej heller om manskapets tillstånd i allmänhet.

Mera noggrann är då Spens uppgift om hästarne, ty om dessa säger han, att de hafva »fuller något gifwit sig af denne swåre march, men när wij komma i qwarteren, så skole dhe wäl komma till rätta igen».

Huruvida Neumann och Hempelmann, begge eller endera, med nödig förbandsutrustning, drogo med till anfallet mot Petschora, framgår ej med säkerhet ur handlingarne. Enligt reglementet voro de ju skyldige att följa sitt regemente vid dess marscher. Såvida de ej fått särskild order att med sina tunga fältskärsvagnar stanna hemma i ståndkvarteret i Sagnitz är det sålunda möjligt, att de voro med till Petschora. I sådant fall var detta första gången, som de under kriget fingo tillfälle att öfva sin fältskärskonst på Lifregementet i samband med strid.

I maj 1701 bröt Lifregementet upp från Sagnitz och marscherade till Riga. Vid öfvergången af Düna 9 juli 1701 var Lifregementet åter i elden med hela lifkompaniet under Spens och en del af Sörmlands kompani under Karl Gustaf Creutz. Jemte drabanterna voro dessa i hård strid på svenskarnes högra flygel för att afslå den sachsiske fältherren Steinaus upprepade rytterianfall. Hur många af Lifregementets manskap och befäl, som härvid sårades, säges ej,

men antagligt är väl, att både Hempelmann och Neumann hade extra arbete den dagen.

Efter öfvergången af Düna tågade hufvudstyrkan af Lifregementet, 8 kompanier, genom Kurland till det nära Libau belägna Grubin; återstoden af regementet, 4 kompanier, marscherade under befäl af general Mörner, till Mitau. Det framgår ej af handlingarne, med hvilken af dessa afdelningar Neumann följde.

I oktober 1701 bröt Lifregementet upp från Grubin och marscherade till det likaledes i Kurland, nära gränsen till Samogitien belägna Oberbertau.

Från regementets vistelse därstädes är det möjligt att få en inblick, om ock liten, i hälso- och sjukdomstillståndet på detsamma. Den vinnes icke genom de dagliga sjukrapporter, som fältskärerne voro skyldige insända till fältmedicum, ty sådana handlingar hafva anträffats lika litet från ståndkvarteret i Oberbertau som vid Sagnitz i början af året. Nej, det är åtta stycken s. k. veckoförslag, afgifna af regementschefen, öfverste Spens för tiden $2/_{11}$ — $28/_{12}$ 1701, som härutinnan lemna upplysning.

I dessa angifves bland annat också antalet sjuka och friska bland manskapet i ståndkvarteret och »annorstädes». Hvilka sjukdomarne voro, säges ej alls.

Som exempel på veckoförslagens sjukrapporter må anföras: $2/_{11}$ 1701 voro af Lifregementet i ståndkvarteren kring Oberbertau förlagda 1108 man. Af dessa voro den dagen 111 sjuka, de öfriga 997 friska. Dessutom voro 28 man, som det heter sjuke »annorstädes». Under loppet af november och december minskades småningom antalet sjuke, så att veckoförslaget, dateradt $28/_{12}$ upptager endast 58 man sjuka i ståndkvarteren och 14 »annorstädes».

I januari 1702 bröt Lifregementet upp från Oberbertau, marscherade i sydöstlig riktning genom Samogitien, gick sannolikt första dagarne i februari öfver Njemen in i Lithauen, genom detta landskap vidare söderut genom Po-

len, deltog 9 juli med stor utmärkelse och stor förlust i bataljen vid Klissow och nådde så under återstoden af juli fram till Krakau.

Efter intagandet af Krakau 31 juli 1702 lägrade sig den svenska hären i tält utanför staden, i hvilken ställning den förblef omkring två månader, medan fredsunderhandlingarne pågingo mellan Karl XII och konung August.

Som synes af vidstående karta, hvilken angifver svenska truppernas ställning i sept. 1702, enligt ett i Krigsarkivet förvaradt original, var det svenska lägret deladt i tvänne afdelningar, den ena i omedelbar närhet till det kungliga hufvudkvarteret, den andra skiljd från den första af en vinkelrätt mot lägrets längdriktning förlöpande, bredare tältgata. I afdelningen närmast det kungliga tältet var större delen af Lifregementet förlagdt i främsta linien jemnsides med drabanterna, i den andra afdelningen låg den återstående mindre delen af Lifregementet i linie med östgötarne, och nästan vinkelrätt ut från dessa senares högra flygel sträckte sig smålänningarnes tältrader.

Om aftonen den 20 sept. just då man skulle sätta sig till bords i det kungliga tältet, hördes ett dån af snabbt framilande hästar, som kommo från staden i riktning åt det kungliga tältet till. Det var Magnus Stenbock i spetsen för en nyuppsatt, lätt beriden ryttartrupp af omkring 200 man d. s. k. Towascherna, afsedda hufvudsakligen till spaningstjenst. Sedan dessa erhållit en tids öfning, ville Stenbock nu visa dem för konungen medelst ett låtsadt anfall mot det svenska lägret. Fylld af ungdomlig ifver, skyndade den tjuguårige Karl XII ut ur tältet och kastade sig upp på sin häst.

Antingen hade nu de anstormande Towascherna hunnit förbi det kungliga tältet och måste Karl XII skynda efter dem »ända linien fram mellan Regimentena» d. v. s. i tältgatan, hvarvid kungens häst snubblade öfver ett tält-

streck och föll med kungen under sig, eller också hann Karl XII sjelf sätta sig i spetsen för Towascherna och föra dem fram till chefen för östgöta rytteri, general Mörner, för att visa dem för honom och skulle hästens fall inträffat på återvägen från denna uppvisning. Härvid skulle då så till-

Svenska lägret vid Krakau i sept. 1702.

gått, att Karl XII som vanligt red i fullt sporrsträck med hängande tyglar, hvarvid han tyckte sig finna, att de efterföljande Towascherna, som ännu icke voro rätt skickliga att föra sina lansar, trängde för nära in på honom. Karl XII vände sig då om i sadeln och i samma ögonblick snafvade hans häst och störtade med sin ryttare under sig.

Trenne källor, Stanislaus Poniatowski, drabanten Chris-

tian Gierta och ryttmästaren Leonard Kagg hafva närmare angifvit det ställe i lägret, hvarest det kungliga olycksfallet inträffade. Den först nämnde säger nämligen, att kungens häst i full fart snafvade mot stängerna till grefve Stenbocks tält, Gierta, att fallet skedde, då kungen kom »för smålänningarne», och Kagg slutligen, att »Hans Majestät kom i fullt galopp ridandes, viljandes till general Mörners tält», hvarvid han föll »på ryttmästaren Carl Hastfer af östgöta tältstreck».

Af dessa trenne detaljuppgifter synes Poniatowskis vara den minst tillförlitliga. Den är nämligen nedskrifven 1734, d. v. s. 32 år efter sjelfva händelsen, hvadan ju Poniatowskis minne väl kan hafva svikit, ett antagande, som styrkes af hans oriktiga uppgifter om fallets följder. Tiderna, då Gierta och Kagg nedskrefvo sina uppgifter om Karl XII:s fall vid Krakau, äro för författaren obekanta. De stämma emellertid öfverens däruti, att platsen för olyckshändelsen var nära östgötarnes lägerplats, antingen ungefär midt för dessa, eller i vinkeln mellan dessas och smålänningarnes tältrader.

Hufvudsumman af de ofvan anförda uppgifterna om Karl XII:s olycksfall vid Krakau är ju emellertid den, att konungen om aftonen den 20 sept. 1702 under ridt genom det svenska lägret, där den nyuppsatta ryttrartruppen, Towascherna visades upp, föll under sin häst, som störtade i fullt språng och att detta inträffade ganska sannolikt i närheten af det ställe, der smålänningarnes och östgötarnes tältrader bildade vinkel mot hvarandra.

Alla på olycksplatsen närvarande voro häftigt bestörta. Endast den skadade sjelf tog saken lugnt och tröstade med sin vanliga förhoppningsfullhet och sjelfbeherrskning omgifningen därmed, att de uppkomna skadorna snart skulle vara läkta.

Af drabanter bars Karl XII från platsen för fallet till det tält, som beboddes af generalmajoren af kavalleriet och chefen för östgöta rytteri, grefve Karl Gustaf Mörner. Detta,

att konungen fördes till tältet just för östgötarnes chef, talar för riktigheten af ofvan nämnda uppgift om platsen för olycksfallet. Vid valet af förbandsställe tog man naturligtvis det tält, som på en gång låg närmast till och innehades af närmaste högre befälsperson, i föreliggande fall Mörner.

Till den skadade konungen i Mörners tält kallades nu fältskärshjelp. Sannolikt anmodades flere. En af fältskärerne var emellertid Melchior Neumann vid Lifregementet till häst. Det var, så vidt författaren kunnat finna, första gången, Neumann kom i direkt, personlig beröring med Karl XII.

I tältet fann Neumann konungen blödande ur sår i ansiktet och nacken, sannolikt skrubb- och krossår, och vid närmare undersökning »venstra benet afbrutet en handsbredd ofvan knät».

Förband anlades. Det säges ej, huruvida det var endast ett första nödförband, eller fullständig förbindning, ej heller om såren enbart eller det brutna benet eller båda slagen af skador förbundos i Mörners tält. Det sannolikaste är väl, att Karl XII fullständigt förbands med det samma, ty ingenstades i lägret fanns ju sjukhus eller annan sjukvårdsinrättning, der förbindningen kunde verkställas bättre än i tältet, och fältkistor med förbandsmaterial funnos ju lätt att tillgå till Mörners tält.

Efter avslutad förbindning lyfte drabanter Karl XII på en säng och buro honom på denna in i ett hus i förstaden till Krakau, närmast det svenska lägret. (Se kartan). Denna förflyttning gjordes, enär man ansåg det angeläget, att konungen skulle ligga i ett rum, der värmen för sårens skull var jemnare än i tältet.

Det var en motsträfvig patient Neumann fick att behandla i Karl XII. Förflyttningen inomhus föll ej konungen alls i smaken. Han ville ut midt bland sina trupper igen. Redan dagen efter olycksfallet gaf därför Karl XII befallning om att han skulle föras ut till sitt tält igen. Detta motsatte sig emellertid de behandlande fältskärerne och om-

gifningen, i det de förehöllo konungen, att kuren då skulle blifva både svårare och långsammare. Motvilligt lydde Karl XII slutligen deras råd. Trupperna ville han dock hafva i sin omedelbara närhet, hvarför först drabanterna och sedan den öfriga hären fingo inflytta i staden.

Enligt antik, hippokratisk föreskrift, gällande ännu i början af 1700-talet, skulle första förbandet på ett benbrott omläggas på 9:de, 10:de eller 11:te dagen. 1 oktober sålunda elfte dagen efter olycksfallet, aftogs också det första förbandet på Karl XII:s brutna ben och anlades lyckligen ett nytt. Omläggningen verkställdes af Neumann. Man förmärkte härvid med hugnad »att med sielfwa skadan sig wäl anhölt och att det alldeles ingen fruchtan wore för den ringaste mangel eller lyte».

Ännu en gång fick Neumann »nåden omlägga förbandet.» Författaren har ej påträffat någon direkt uppgift hvarken om detta var det sista förbandsbytet före behandlingens slut eller när denna andra omläggning gjordes. Sannolikt skedde detta 9 eller 10 oktober, ty den hippokratiska föreskriften löd vidare, att andra förbandsbytet i dylika fall skulle ske på 20:de dagen.

Det brutna benets gynsamma tillstånd vid första omläggningen gaf Karl XII anledning att gifva order om härens uppbrott från Krakau.

Detta verkställdes redan dagen derpå eller 3 okt. Under marschen bars Karl XII, liggande på sin säng, af karlar ur Lifgardet, från hvilket inalles 48 man voro kommenderade till bärare att skiftevis 8 aflösa hvarandra mot en ersättning af $\frac{1}{2}$ eller 1 riksdaler per man och fri kost ur kungens kök. Äfven under uppehållen i marschen lät Karl XII bära sig omkring bland regementena för att sin vana trogen bese deras kvarter.

Från slutet af oktober, ej fulla fem veckor efter brottet, föreligga tvänne uppgifter, den ena hos Nordberg, den andra hos Fryxell om huruledes Karl XII gjorde försök att

rida. Båda stämman öfverens därutinnan, att konungen måste lyftas i och ur sadeln vid dessa försök. I afseende på utgången af försöken åter äro Nordbergs och Fryxells uppgifter från hvarandra skiljaktiga. Den förre säger nämligen, att Karl XII vid nyssnämnde tid började göra små ridter, d. v. s. med andra ord lyckades, den senare, att Karl XII red några steg blott, men måste afstå från försöket. Med hänsyn till tiden i läkningen, femte veckan efter brottet, har Fryxells uppgift om dessa till synes första ridförsök större sannolikhet för sig att vara riktig. Sjelfva försöken åter förefalla troliga, ty nog gjorde den härdige Karl XII försök att rida, så snart det bara fanns någon möjlighet att hjälpligt hålla sig kvar på hästryggen med det skadade benet.

I sjetten veckan efter sitt fall började Karl XII gå med kryckor i sina rum, »hwilket» som Nordberg säger, »ehuruwäl något hwar ansåg med rörelse och medlidande war det dock såsom ett förebud till bättring allom till fägnad». Detta Nordbergs ömsinta uttryck är, det måste medgifvas, mycket naturligt — Karl XII af Sverige på kryckor är ju en ovanlig syn.

4 nov., då härens marsch gick till Olesniga, gjorde Karl XII ett nytt försök att rida, hvilket denna gången skall hafva lyckats, men endast ett litet stycke och i sakta mak. I sjetten veckan efter brottet skulle sålunda det skadade benet varit så funktionsdugligt, att Karl XII kunde hålla sig kvar i sadeln och rida en liten sträcka. Det låter ju tänka sig.

Förbättringen synes sedan skridit raskt framåt. Det omtalas nämligen, huru Karl XII i midten af november, omkring 8 veckor sålunda efter fallet, gjorde en ridt på 3 mil och huru han sedan så småningom återtog sina vanliga besök vid de spridda regementena samt de oafåttliga omsorger om härens öfning och förplägning, som voro en så väsentlig del af hans krigföring.

Ändtligen 21 nov. på vägen till Sezcha och 24 nov. på vägen till Navodzin fick den svenska hären se den

välbekanta synen — konungen i sporrsträck spränga fram mellan lederna.

Vid jultiden 1702 var Karl XII fullt återställd, så att han utan fara eller olägenhet kunde alldeles obehindradt både gå och rida hvart han behagade. Enligt Fryxell skall en lätt haltning hafva kvarstått som minne för lifvet af det öfverståndna äfventyret vid Krakau.

Det var ju en namnkunnig patient, som Melchior Neumann fick att behandla för benbrott i lägret vid Krakau. Det beställsamma ryktet dröjde ej heller att, som vanligt ännu i våra dagar, sprida öfverdrifna underrättelser om Karl XII:s olycksfall, och öfver hela Europa berättades det med anledning häraf om den unge, svenske konungens död.

Till Stockholm synes första underrättelsen om benbrottet kommit 17 oktober med tvenne bref från lägret till kanslikollegium. Dessa hade då varit omkring 3 veckor på väg. I brefven försäkrades lugnande, att Hans Majestät vore utan smärta och fara och att »där war näst Guds nådige bistånd, så säkert hopp om ett hastigt helande af skadan, att Hans Majestät innan någre dagar ärnade med krigsmakten från Krakau uppbryta.» Detta skedde ju också, som ofvan synes.

Redan dagen efter erhållandet af dessa underrättelser eller 18 oktober sändes meddelande från Stockholm till Kristoffer Leijoncrona och sannolikt då också till andra af Sveriges gesandter i utlandet, att den kungliga skadan vid Krakau af ryktet i Europa på alla orter förstorats.

Dagen efter första omläggningen, eller 2 oktober, skref man ånyo från svenska lägret till Stockholm och meddelade de goda nyheterna om kungens skada; också detta bref var omkring 3 veckor på väg; det ankom nämligen till Stockholm 24 okt. Redan påföljande dag skref man från kanslikollegium till Leijoncrona och meddelade de nya ingångna goda underrättelserna om konungens skada.

Redan 20 okt. hade det hemmavarande rådet sändt

Karl XII en officiell kondoleansskrifvelse med anledning af den timade olyckan.

Naturligtvis skrefvo också de främmande sändebuden i Karl XII:s närhet till sina respektive regeringar om det kungliga benbrottet, som ju var af politisk betydelse.

Minst af alla skref den kunglige patienten sjelf om sitt benbrott. I hans egenhändiga bref finnes om den saken ej mera än några ord uti ett postscriptum under ett bref till system, prinsessan Ulrika Eleonora, dateradt trakten af Sandomir dec. 1702. Här skrifver Karl XII: »Dhen lilla skawank iag hafft i låret är mäst aldeles flink och fäligh igen.» Det är allt och det stämmer ju med hans bekanta läggning, tystlåtenhet angående sig sjelf.

Af alla de ofvan anförda uppgifterna om Karl XII:s benbrott vid Krakau är det ju blott ett mycket ringa fåtal, som stamma från kirurgisk hand, och denna är Melchior Neumanns. Det är vidare mycket knapphändigt, hvad han säger. Kungen bryter af sig venstra lårbenet »en tvärhand ofvan knät», Neumann anlägger första förbandet och gör tvänne omläggningar, det är allt. Att på grund häraf lemna en från kirurgisk, historisk synpunkt tillfredsställande redogörelse i detalj för det kungliga benbrottet och dess behandling är naturligtvis omöjligt.

Redan Neumanns obestämda uppgift om brottstället, att det låg en tvärhand ofvan knät, ger anledning till åtskilliga frågetecken. Menar Neumann en tvärhand ofvan sjelfva ledplanet eller ofvan knäts yttre konturering; i förra fallet skulle ju brottet åtminstone delvis varit inom ledgången, i senare fallet setat ungefär på gränsen mellan lårbenets nedre och mellersta tredjedel, en skillnad i läge af väsentlig betydelse. Ej heller kan man af Neumanns uppgift få någon ledning för att afgöra om det var en *fractura complicata* (huden öfver brottstället sårgjord) eller om benet tilläfventyrs var utaf på mera än ett ställe. Att det senare var fallet, angifves bestämdt af F. F. Carlson, som säger

att Karl XII vid Krakau bröt sitt venstra lårben ofvan knät på tvänne ställen. Hvarifrån denna Carlsons uppgift härstammar, har författaren ej lyckats utröna.

För att få en fylligare föreställning om, hur Karl XII:s benbrott diagnostiserades och behandlades, får man se sig om på annat håll än de ofvan meddelade uppgifterna. Närmast till hands ligger då att rådfråga Neumanns i det föregående nämnda kirurgiska kollegium, som säkerligen troget afspeglar, hvilka de kirurgiska tankar och föreställningar voro, som rörde sig hos Neumann vid hans behandling af den kunglige patienten.

Diagnosen ställde han uteslutande med syn och känsel: olikheten i form mellan brottstället och motsvarande del af det oskadade benet, patientens svårighet eller oförmåga att röra det skadade benet, genom att det fanns en lucka i benets kontinuitet och genom den hör och kännbara skrapningen, då de brutna benändarne rördes mot hvarandra, de vanliga benbrottstecknen sålunda, tills Röntgen-diagnostiken kom.

Neumann må nu med brottets läge en tvärhand ofvan knät hafva menat ledplanet som utgångspunkt eller ej, så alldeles långt från knäleden satt emellertid ej brottstället. Det gaf Neumann anledning till särskild betänksamhet, ty beträffande utgången ansåg man brott i närheten af ledgångarne farligare än annorstädes. Skälet härtill var, att det vid lederna lätt uppstod en s. k. sammanknytning »zusammenknipffung» af senorna, hvilket på grund af dessas stora känslighet åstadkom en inflammation med mycket stora smärtor och allehanda andra komplikationer. Det är omöjligt att på grund af ordalagen i Neumanns kollegium i nutida medicinska uttryck återgifva, hvad han kan hafva menat med detta stycke. Måhända är det en förantisep-tisk kirurgisk tids uttryck för den då lätt uppkomna inflammationen vid komplicerade benbrott med senskidorna intresserade i den inflammatoriska processen.

I och för behandlingen leddes Neumann af samma synpunkter, som gälla ännu i dag och som han på sitt kollegiums språk uttrycker därmed att det sönderbrutna skulle hjälpas i läge, därefter hållas styft tillsammans för att genom hjälp af bennybildning sammanläkas och komplikationer undvikas.

De tecken, som Neumann hade på, att inriktningen af brottändarne lyckats, voro, »att det skadade benet liknade det andra, att smärtorna släppte efter och att intet ojemnt kändes vid beröring.»

I sitt kollegium talar Neumann alls ej något om användande af skenor vid behandling af benbrott. Det är sålunda ej omöjligt, att han till förband på Karl XII:s benbrott ej användt annat än hårdt lagda linnebindor. Det stämmer med de hippokratiska föreskrifter, som synas blifvit följda vid behandlingen. Enligt Hippokrates skulle nämligen benbrottförbandet, under de första 7 dagarne åtminstone, ej innehålla skenor utan endast bindor. Efter förbindningen placerades det skadade benet så att det låg horisontalt.

De komplikationer, som plägade uppträda under läkningen af ett benbrott, angifver Neumann vara »smärtor, het svullnad och feber, inre apostimiring (varbildning) brand och afdöende». Det var farhågor, som också Karl XII:s omgifning hyste, ty den var mest bekymrad för, att kungen »skulle få en svår feber, som i dylika tillfällen plägar ske. Karl XII:s starka natur, nykterhet och medicorum ständiga uppvaktning förekommo dock det mesta deraf.» Orden äro Göran Nordbergs.

En annan komplikation, som också gaf Neumann anledning till oro, var den, att de lyckligt inriktade brottändarne skulle gå isär igen.

Att denna komplikation verkligen inträdt kunde man märka derpå, att det uppstod en ny, oafbruten stickning i

den brutna kroppsdel, som icke lemnade patienten någon ro, ett rent subjektivt symptom sålunda.

Den fruktade isärvikningen af brottändarna ansågs uppkomma företrädesvis under sömnen. I patientens sofvande tillstånd drefs nämligen värmen in i kroppen, hvarigenom de yttre lemmanne afkyldes. Spiritus »die Geister» kommo emellertid till den skadade kroppsdel, men kunde, på grund af dennas »svaghet» ej af densamma »antagas» utan studsade hopvis tillbaka till det ställe, hvarifrån de utgått. På grund häraf uppstod kramp, hvarigenom musklerna »drogos tillbaka» och åstadkommo en ny isärvikning af brottändarne.

Det är ju också en reflexteori detta i Neumanns kollegium. Hvars andas barn den är, behöfver man ej stanna i tvifvelsmål om. Den är den antika, galeniska åskådningen, tillämpad på kirurgien.

Äfven efter lyckligen fullbordad läkning kunde patienten få olägenhet af sitt benbrott i form af »krumhet, lamhet, styfhet och desslikes mera», som Neumanns kollegium kort och i allmänna ordalag uttrycker det.

Efter det, som ofvan angifvits om Karl XII:s lårbensskada vid Krakau i september 1702, synes man mig berättigad till följande slutomdöme om densamma. Den var belägen i den nedre, bredare tredjedelen af venstra lårbenet temligen nära knäleden men med all sannolikhet utan att beröra denna och med hudbetäckningen öfver det skadade stället hel. För dessa båda påståenden talar det gynsamma förloppet. Läkning inträdde ju, till synes utan komplikationer, på omkring 8—9 veckor under förband, hufvudsakligen bestående endast af styft lagda linnebindor och läkningen inträder vidare utan att den kunglige patienten håller sig i stillhet. Tvärtom, han bäres ju på sin säng såväl under härens marscher som i dess kvarter för att bese regementenas förläggning och vidare gör han temligen snart under läkningstiden försök att rida. Slutligen tyckes en mycket

god funktionsduglighet snart hafva återkommit utan åtminstone omnämnd eller beskrifven efterbehandling.

Skadans sannolika läge och beskaffenhet göra det möjligt, att läkning inträdt utan förkortning af benet, d. v. s. utan kvarstående haltning. Man är därför berättigad att draga i tvifvelsmål riktigheten af Fryxells uppgift, att en lätt haltning kvarstod för lifvet hos Karl XII som minne af hans fall under hästen vid Krakau.

Mot riktigheten af detta Fryxells påstående talar också en uppgift hos Fabrice i bref till Görtz af $\frac{4}{7}$ 1710, att Karl XII *icke* haltade, såsom man i Tyskland berättat.

Så väl och så jämförelsevis raskt gick Karl XII:s lårbensskada vid Krakau till läkning under för densamma mindre gynnsamma omständigheter, att det med skäl kan anses möjligt, att benet icke varit fullständigt utan endast delvis utaf, ej en fraktur sålunda utan en s. k. infraktion, en bräcka. Från samma utgångspunkter förefaller F. F. Carlsons uppgift, att benet skulle varit af på tvänne ställen, mycket osannolik.

Efter uppbrottet från Krakau i oktober 1702 och fram till Poltava 1709 följde Melchior Neumann med sitt regemente under dess marscher och delade dess kvarter än på närmare, än på fjärmare afstånd från hufvudhären och de kungliga högkvarteren under fortsättningen af Karl XII:s polska och ryska fälttåg.

Det var många länder och folkslag, som Neumann under de sex åren fick skåda. Till 1706 hade ju Karl XII med svenska hären hunnit genomtåga nästan alla det dåtida Polens landskap. Efter freden i Altranstädt sept. 1706 låg man i Sachsen, därifrån uppbrottet skedde aug. 1707. Så gingo marschernä genom Schlesien, Storpolen, Lithauen, Severien och Ukraina m. fl. landsträckor, tills man hann Poltava, hvars belägring började 1 maj 1709.

En sida af Neumanns arbete under denna tid af nära 9 år bestod ju däruti att söka noggrannt efterlefva före-

skriften i den ofvan nämnda kungliga förordningen af sept. 1700 att uppsätta och till stabsmedicus inlemna specificerade förteckningar på den medicin, som dagligen åtgick för de sjuke.

Det var ju en redan från början mycket opraktisk bestämmelse, som endast med stor svårighet kunde uppfyllas i krigstid. Härom kom man också ganska snart till insikt. Den svenska hären hade nämligen varit på fältfot knappt ett år, då Karl XII:s lifmedicus, Lars Micranders (1705 adlad Liljestolpe) inlemnade ett underdånigt memorial rörande sjukvården, hvori han bland annat föreslog, att fältskärerne måtte befrias från att dagligen annotera, hvad som ur kistorna togs af medicin. Den framställningen halp alls intet. Kungl. Majestät resolverade nämligen härom temligen kärft, att »emedan sådant icke allenast kan utan ock bör ske, thy måste dhe hädanefter äfwensom härtills och så wida görligt är dageligen annotera hwad uhr fältkistorne till Patienterne uttages.»

Deremot gaf Kungl. Majestät sitt bifall till en annan punkt i Micranders förslag rörande fältskärerne, nämligen att desse jemte sina vagnar, kistor och gesäller under marsch skulle få färdas närmast efter regementet före alla andra vagnar för att vara nära till hands. Det förtjenar i detta sammanhang omnämnas, att Karl XII gaf sitt bifall till Micranders förslag också i den punkten, att särskild utspisning skulle anordnas för de sjuke.

Efter den förnyade kungliga befallningen att uppteckna den dagligen åtgående medicinen återstod för Neumann och de andra regementsfältskärerne intet annat än att söka fortsätta med dess efterlevande, med den möjligheten att hänvisa till den kungliga resolutionens ordalag »så wida görligt är», om icke antecknandet medhanns.

Så gingo några år, men slutligen funno dock Neumann och hans kamrat på Lifregementet Hempelmann sin

tjenst i den punkten allt för svår och gjorde därför ett försök att åstadkomma ändring däruti.

För den skull inlemnade de en skrifvelse till sin chef, öfversten baron Karl Gustaf Creutz. Handlingen är på tyska och odaterad, men bör vara inlemnad tidigast 1704, då Creutz från öfverstelöjtnant utnämndes till öfverste för Lifregementet, sedan Spens på grund af sjuklighet erhållit afsked ur krigstjensten 1704.

I denna sin skrifvelse anhöllo Neumann och Hempelmann, att Creutz ville hos Kungl. Majestät söka utverka åtminstone en undersökning om, huruvida det verkligen vore möjligt för fältskärerne att fullgöra föreskriften om medicinens dagliga specificerande. De erbjödo sig att aflägga ed på, att sådant vore alldeles ogörligt och anhöllo vidare, att Creutz ville för konungen framhålla, att deras tjenst, som tog dem i anspråk både dag och natt, vore svår nog ändå, hvarför de bådo att slippa dylika anteckningar åtminstone så länge kriget varade.

Mot bakgrunden af den högtidliga och kraftigt bindande tjensteed, som Neumann och Hempelmann aflagt, blef deras nödtvungna uraktlåtenhet i denna punkt för dem till en allvarlig samvetssak på samma gång, som de ju icke förbisågo den ekonomiska risken vid möjligen blifvande efterräkningar för icke redovisad medicin. Derom vittna i skrifvelsen följande deras ord: »Gott soll unser Zeige seyn, wir gerne mitt aller unterthänigsten Plicht und Schuldigkeit, ihre Königl. Majst. Dienste verrichten wollen, müssen aber unsere Seel und Seeligkeit, so wohl, als unsere zeitliche wohlfart bedenken».

Creutz upptog sina båda regementsfältskärers skrifvelse välvilligt och förde frågan vidare genom att sjelf skriva ett underdånigt memorial, hvari han tillstyrkte Neumanns och Hempelmanns begäran och föreslog ett enklare förfaringssätt för kontrollen öfver den åtgångna medicinen, nämligen att fältskärerne vid stabsmedici månatliga visita-

tioner skulle få med ed bekräfta »hwad til de siukas förnödenhet kan wara uthgifwit».

Tydiligen på uppmaning af Creutz sammanskrefvo nu Neumann och Hempelmann ett memorial till Kungl. Majestät på svenska, hvori det föreliggande temat varieras och utlägges för att söka beveka Kungl. Majestät.

Så t. ex. skildra de båda suplikanterna svårigheterna att anteckna den dagligen åtgående medicinen på följande sätt: »här i fäldt, under marcher, camperande, cantonerande, och wid partier är det omöjeligt att specificera alle de medicamenter, hwilka dageligen till dhe siuke uthdelas och af ded eller ded Pulweret, den eller den latwergen, Essenzen, Mixturen, Tincturen, Olieteten, Spiritu och Salfwan tages och sammanblandas, effter ded under öppen himmel, uthi Reng och Owäder eij allenast intet kan skie, utan Ock Åss uti våra tiensters förrättande, ock de siukes curerande till hinder ock deras otienst och försummande lända skulle, effter man wid fulländat marche om afftonen knapt hinder, i synnerhet då många siuke äro wid Regementerne, de för dem nödige medicamenterne opwäga och sammanblanda och dem sedan ingifwa, sampt de blesserade förbinda, hälst och emedan offta skier, ded een eller flere af gesällerne äro siuke eller och genom döden afgångne.»

Till allt detta kom ytterligare, att fältskärerne ibland af förhållanden tvång nödgades lemna ut medicin ur sina kistor åt sjuke på andra regementen än deras egna, något som de edeligen förbundit sig att icke göra.

Lika bestämdt uttalade sig Neumann och Hempelmann om det, som i § 1 af Kungl. Resolutionen af ¹⁰/₉ 1700 ålagts Stabsmedicus. Det kan, säga de, »han Stabsmedicus aldrig fullgiöra, nembl. hwar månad visitera Fältkistorne, hwilke somlige långt från honom stående Regementen aldrig i des lifstijd blefwe visiterade, mindre af till deras completerande medicamenter assignerade.»

Till stöd för denna sin, från den kungliga alldeles afvikande mening, åberopade sig Lifregementets båda fält-skärer såväl på sitt eget regementes herrar officerare som på stabsmedicus D:r Skragge och stabschirurgen Rudolph.

Klämmen i Neumanns och Hempelmanns skrifvelse till K. M. löd så, att Kungl. Majestät »i aller Nådigst behier-tande af våre långl. gjorde tienster och swåra travailer uti detta kriget täcktes åss för sådan medicamenternes specificerande så länge wij äre uti fält i Nåder förskona, på det wij uppå Ålderdomen, eller effter vår död ej med gravationer öfwer en sådan medicamenternes Specificerande må beswärad och med våre fattige hustrur och anhörige uti olägenheet bracht blifwa.»

Något svar från Kungl. Majestät på denna Creutz' anhållan synes ej hafva lemnats. Åtminstone finnes intet därom i kungens registratur fram t. o. m. 1706. Har Kungl. Majestät verkligen resolverat i ärendet och har detta också utgjort en ytterligare inskärpning af föreskriften om medicinens annoterande, kan man vara viss på, att de praktiska förhållandena under fortsättningen af Karl XII:s krig ohjelpigt smulat sönder det stabsmedici D:r Gruvii opraktiska skrifbordsförslag, som erhöll kungligt bifall i Skåne sept. 1700.

Som ett exempel på all den medicin, som Neumann tillredde och föreskref, må här anföras ett preparat, som han med stor förkärlek ordinerade och till hvilket han hyste stort förtroende. Det finnes beskrifvet i ett manuskript af Neumann, pergamentband in quarto, förvaradt i Upsala Universitetsbibliotek.

Medlet kallas för »Lac vitæ Stahlpulver» och af beskrifningen på dess beredning att döma, synes det närmast varit en ej alltför kemiskt ren blandning af vinsyrade jernsalter. »Das vor beschrieben Pulver ist ein grosses geheimniss» säger Neumann därom, och sin beskrifning af detsamma avslutar han med följande ampla loford om dess

nytta och användning: »Es Corgiret alle üble Wasser, und dämpffet die Säure, den Sodt, vor den Durchlauf, oder rothe ruhr, die im felde die Soldaten plaget, 2 biss 3 mahl des tages im kalten wasser ein gegeben, hilfft da sonst nichts helffen will, in summa es ist ein unifersal Pulver die felt Kranckheiten zu curiren. Ich habe solches selbst in 19 Jahren im felde gebraucht da ich die Gnade gehabt, den grossen König Carolus den XII zu folgen, auch alss Directeur und general Stabs Chjirurgus bey der armee, zu Landt und Wasser ordiniret, und alle mahl glücklich angeschlagen.»

Till Neumanns tjenst på Lifregementet hörde naturligtvis också att afgifva frisk- eller sjukbetyg, när så påfordrades. Endast ett sådant har af författaren anträffats, det är i original och ett intyg om oduglighet till krigstjenst af följande lydelse:

»Efiter Högt Wählborne Herr Baron och Öfwerstens Orders, har iagh besichtigat Trossdrenge Anders Nilsson af Fellingsbro Compagnie, och befinner Trossdrenge vara en gammal siuklig och uth slepat och uth arbetat bonde, som bekaiat medh torwerk i alla dess leder, och helt odugligt till Kongl. Maj:ts tjenst, wilcket härmedh atterteras.

Blongie d. 16 Decemb. 1705.

M. Neumann.

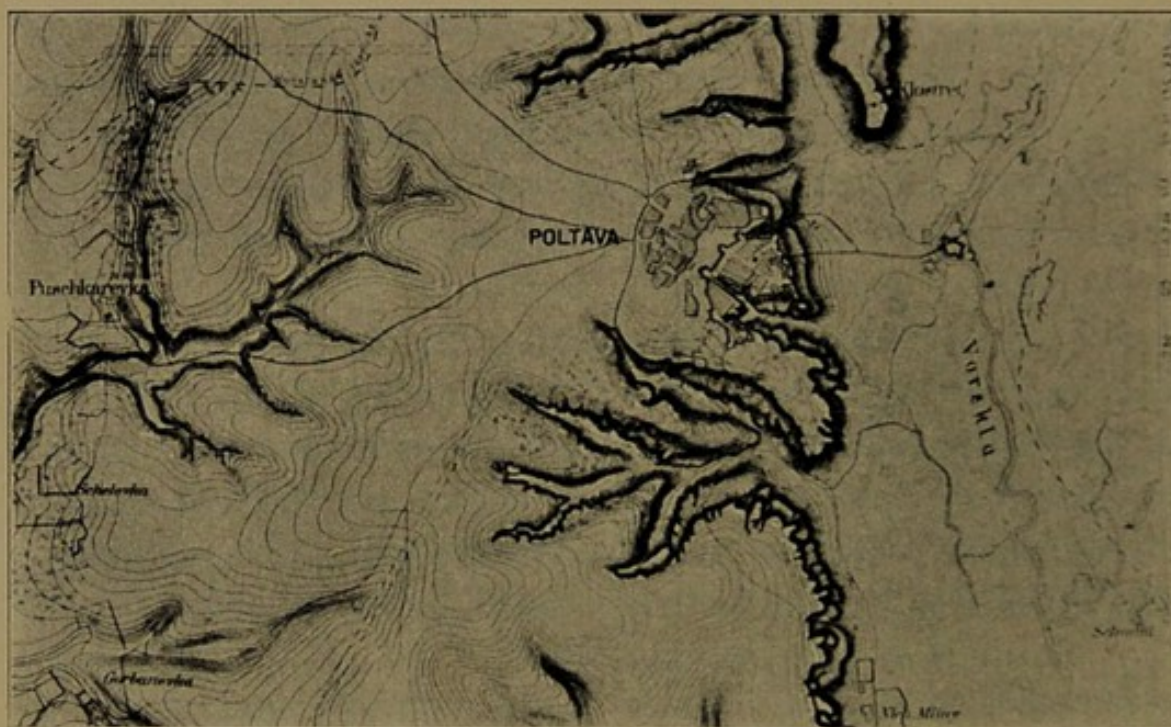
Regiments feldtscher af Kongl Maj:ts
Liif.-Regiment till Hest.»

På det intyget fick med all säkerhet den gamle, krumpne och ledknotige trossdrängen afsked ur krigstjensten, vare sig han nu begärt det sjelf eller hans öfverste, baron Creutz, önskade blifva honom kvitt för att få en yngre och rörligare man i stället.

Trenne gånger under tiden okt. 1702—maj 1709 fick Neumann vara med om generalmönstring af Lifregementet, alla gångerna förrättad af Karl XII sjelf, först 5 och 6 februari 1704 uti Guttstadt, strax sydvest om högkvarteret

i Heilsberg, sedan 19 juni 1705 vid Lubin, nära högkvarteret i Rawitz och slutligen 3 juli 1707 vid Bredtleben i Sachsen.

Vid generalmöstringar hade Neumann och Hempelmann, likasom andra svenska regementsfältskärer denna tid, skyldighet vara tillstädes vid regementsstaben med sina gesäller, både dessa och fältskärerne sjelfva till fots, men förande sina hästar med sig, enär också de med tillbehör skulle visas upp för mönsterherren. Det framgår ej af före-

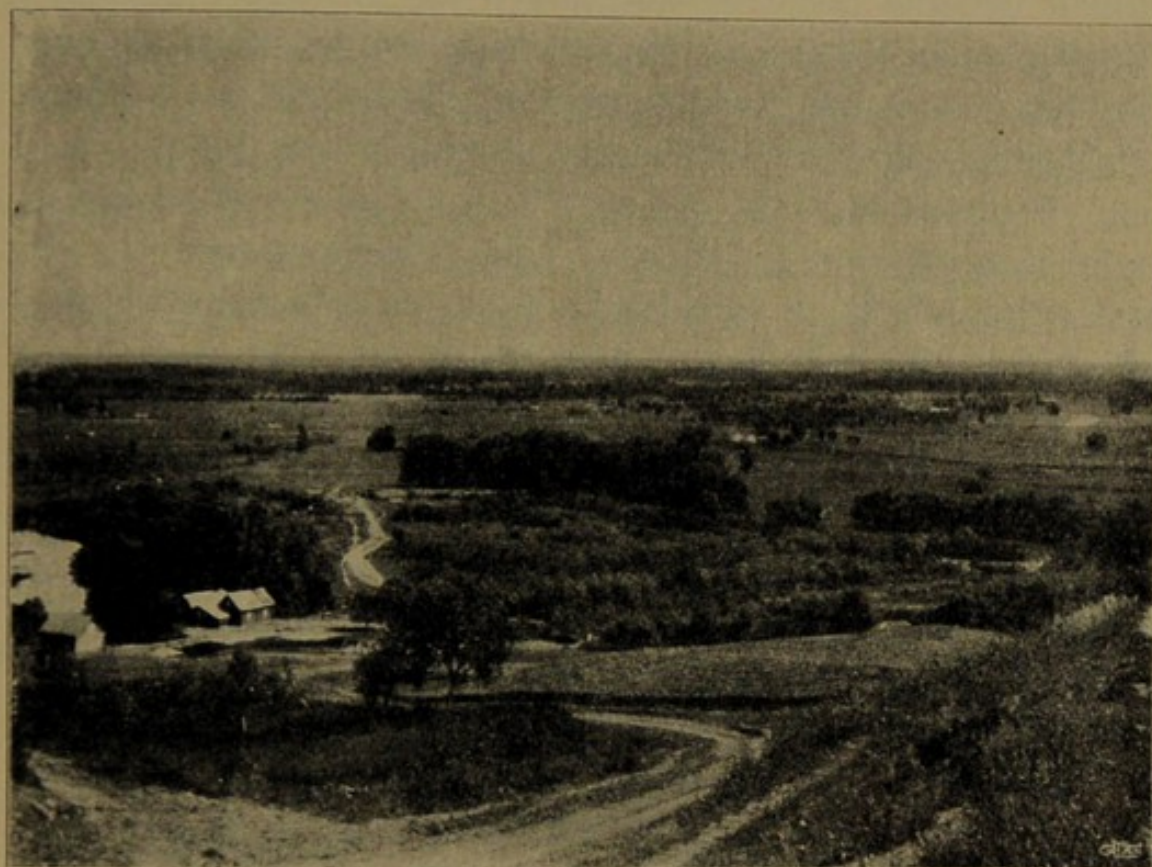
Utdrag af karta till slaget vid Poltava, utarbetad af
löjtnant Carl Bennedich.

skriften i reglementet härutinnan, huruvida med tillbehör menades också fältskärsvagnar och kistor.

Vid generalmönstringen i Sachsen vid Bredtleben står Neumann uppförd med tre ordinarie gesäller och en extraordinarie, hans kamrat Hempelmann med lika många. Det var mera än vid de två föregående mönstringarne, ett detaljuttryck sålunda för det välrustade skick, hvaruti Karl XII:s här befann sig vid tiden för uppbrottet ur Sachsen.

17 juni 1709, på sin 28:de födelsedag, redan tidigt om morgonen, var Karl XII sysselsatt med att leda motståndet mot ett ryskt anfall, som påbörjats under natten för att söka komma öfver Worskla midt för det belägrade Poltava i akt och mening att undsätta staden.

Härunder inrapporterades om ännu ett ryskt försök att gå öfver Worskla omkring 5 kilometer söder om Poltava

Utsikt från branten vester om Nisch. Mliny (svenska sidan) öfver ön, till hvilken ryssarne 17 juni 1709 lyckats komma öfver.

(Foto Carl Bennedich och F. Rydeberg).

vid ett vadställe kalladt Nisch. Mliny, där en bro förmedlade öfvergången och underhöll förbindelser med Krim.

Här vid Nisch. Mliny voro på svenska sidan posterade en mindre afdelning lifdragoner och ett gardeskompani.

Karl XII gaf genast order, att en bataljon af Dalregementet, under befäl af öfverste Siegroth ögonblickligen skulle begifva sig från sin ställning nordöst om Poltava

till Nisch. Mliny och undsätta den svenska posteringen därstädes.

Sjelf begaf sig konungen förut i hastigaste takt till det hotade vadstället. Dalkarlarne följde efter under oupphörliga språngmarscher.

På den svenska sidan förde här en strandsluttning af omkring 200 meters bredd ned till Worskla. Den närmast floden belägna delen af sluttningen låg alldeles öppen och utsatt för ryssarnes eld, så att dessa kunde skjuta på hvar och en, som kom vägen nedföre till strömmen »som på en fogel», såsom Lewenhaupts uttryck härom lyder.

Worskla var vid Nisch. Mliny delad i tvenne armar, som omslöt en ö i floden. Här hade ryssarne satt sig fast och underhöllo från buskagerna på densamma en liflig eld mot sluttningen på svenska sidan.

Karl XII red ned för att personligen rekognoscera och anordna försvaret och lyckades oskadd nå stranden. Men när han skulle rida tillbaka upp för strandsluttningen igen, då kom det — det som så mången i svenska hären länge fruktat och väntat, att det måste komma, ett historiskt olycksskott föll, den i så många bataljer och skärmytslingar osårade, enligt folktron »hårde» Karl XII träffades i venstra foten af en kula från ett ryskt gevär. Klockan var då omkring half nio på morgonen.

Poniatowsky, som befann sig vid Karl XII sida i detta ögonblick, såg honom hastigt blifva ytterligt blek och utropade: »Ers Majestät är sårad». Karl XII gaf intet svar härpå, men då Poniatowsky stod fast vid sin mening, måste konungen slutligen medgifva, att det var så, som Poniatowsky sagt. Denne fick befallning att förtiga händelsen; det vore endast ett kötsår menade Karl XII. Så bad och bönföll Poniatowsky ifrigt, att konungen icke vidare måtte blottställa sig för fara på den för fiendens eld så utsatta stranden. Till sist halp det och man begaf sig på väg därifrån.

Emellertid hade Lewenhaupt, som denna dags morgon också begifvit sig till Nisch. Mliny, på den vägen hunnit fram till krönet af strandsluttningen. Här fick han syn på, hur blottställd konungen var för fiendens skott. Trots det utsatta läget red nu Lewenhaupt ned för att söka öfvertala konungen att begifva sig därifrån. Det var för sent, olyckan var redan skedd, och en officer, som Lewenhaupt mötte i backen, omtalade den för honom.

Ett litet stycke längre ned sammanträffade Lewenhaupt med Karl XII, den senare »alldeles bleknader uti ansiktet». Sedan generalen pliktskyldigast frågat, hur Hans Majestät befunne sig, kunde han ej återhålla en förebråelse, att den olycka, för hvilken han alltid hade varnat, nu till sist inträffat. Karl XII svar löd: »dhet är bara i foten, kulan sitter inne, jag skall låta skära ut henne, at det wisslar efter».

Strax därefter synes Karl XII hafva sammanträffat med fänrik Petré och talat några ord med honom. Det var väl någon order, som gafs, eller en fråga om, huru förut gifven order blifvit utförd. Under det korta samtalet märkte Petré, såsom han själf uttrycker det, att konungen »såg något bedröfvad ut». Vidare lade Petré märke till, att konungen nu red mycket långsamt, endast fot för fot.

Omkring klockan nio på morgonen lemnade Karl XII så det hotade öfvergångsstället vid Nisch. Mliny.

Härifrån red konungen den omkring 12 kilometer långa vägen vester och norr om Poltava med de svenska försvarsverken vid Worskla öster och nordöst om staden som mål. Härunder passerade Karl XII det ställe söder om Poltava, der han jemte generalstaben ännu 17 juni hade sitt personliga kvarter invid de svenska belägringsverken »vid foten af ett sandberg, på ett litet kanonhålls afstånd från fästningen».

Antingen vid belägrings- eller försvarsverken var generalkvartermästaren, öfverste Axel Gyllenkrook, denna mor-

gon sysselsatt. Hos honom höll Karl XII in sin häst, gaf order, att Gyllenkrook ingalunda skulle låta fienden passera utan genast anbefalla generalmajorerna Sparre och Stackelberg att med infanteri »avancera i action» mot fienden. På Gyllenkrooks begäran lofvade Karl XII att sjelf framföra denna order till de båda generalmajorerna. Derpå skiljdes Karl XII från Gyllenkrook och fortsatte ridten. En kort stund derefter kom generalmajor Lagercrona framridande till Gyllenkrook och omtalade, att konungen vore skjuten. Alldeles oförberedd på en sådan nyhet, då han ju nyss talat med Karl XII, frågade Gyllenkrook, häpen och förskräckt, om konungen var död. Lagercrona gaf härtill ett nekande svar och red så utan närmare förklaring sin väg ¹⁾.

Först efter slutad inspektion af hela försvarslinien bekvämade sig Karl XII att söka vård för sin skadade fot. För det ändamålet red han från verken vid Worskla tillbaka den omkring 7 kilometer långa vägen till sitt ofvan nämnda, söder om Poltava vid sandberget belägna kvarter för dagen, en hvitmenad huslänga, täckt med ett halm- eller vass-tak och försedt med små, nästan fyrkantiga fönster och vid väggen nedanför konungens en jordbänk, där generaler och öfverstar plägade sitta.

När Karl XII här vid sitt kvarter ville stiga af hästen,

¹⁾ En uppgift af ungefär liknande slag återfinnes hos monsieur de Bellerive, en fransk dragonkapten, som i dec. 1711 lemnade sitt regemente i Spanien endast för att resa till Bender och der få se och uppvakta den namnkunnige svenske konungen. Under år 1712 vistades Bellerive i Bender och fick der af flere svenska generaler höra åtskilligt om Poltava och skottet i konungens fot, bland annat, att Karl XII på väg från platsen, der olyckan inträffade, visiterade general Sparres postering om 300 man. Under Karl XII:s samtal med denne, kom en hos Sparre anställd fransk dräng eller betjent att lägga märke till, hur det rann blod ur kungens stöfvel åt hälen till. Detta omtalade drängen för Sparre, sedan kungen ridit vidare, men Sparre ville ej tro derpå, förr än han fick se blod på det ställe af marken, där Karl XII hållit in sin häst.

föll han baklänges och måste på Hultmans axlar bäras in i sin kammare, där han i mycket medtaget tillstånd, enligt Poniatowski afsvimmad, lades på sin säng.

Konungens rum var slätt och enkelt, väggarne hvitmenade och alldeles kala med undantag af fönsterväggen, där det hängde en rad helgonbilder med målade ansikten och händer och dräkter af drifven metall. Det enda i rummets inredning, som var en smula kungligt, voro sängstället med dess blåsidensklädda utrustning, de rika förgyllningarne på den stora bibeln och silfverbägaren bredvid denna på bordet.

Den första vården af den skadade foten lemnade regementsfältskären vid Uplänningarne, Martin Rolfer. Kulan hittades härunder i strumpan mellan stora och andra tån. På konungens befallning lemnades kulan till Karl Gustaf Hård. Rolfer gjorde så många insnitt i foten, som han fann nödiga, och sökte upp alla ben och skärfvor, hvarefter såret väl ansades och förband anlades.

Under förbandsanläggningen hade en del af det högre befälet, bland andra Lewenhaupt och Gyllenkrook, hunnit att samlas kring den sårade konungen. Om aftonen på olycksdagen kommo Piper och Rehnsköld och flere andra af generalitetet för att uppvakta konungen och efterhöra hans tillstånd. Den kunglige patienten sökte på allt sätt uppmuntra de bekymrade herrarne framför allt därmed, att hans skottskada icke hade något att betyda. Han hoppades förvisso, att han, sedan såret nu vore alldeles rengjort, skulle inom några dagar kunna sitta till häst igen.

Det gick ej så. Försämring inträdde snart. Två dagar efter skottet tillkallades nämligen Melchior Neumann och fann då såväl sjelfva såret som konungens allmänna tillstånd mycket otillfredsställande eller såsom Neumann sjelf uttrycker det: »Ihro Majj:st mit einem sehr starcken Wundtfieber und die blesseur von brande angegriffen».

Det var ju gifvet, att behandlingen af Karl XII här

vid Poltava ej var öfverlemnad endast åt Rolfer och Neumann, då så många andra både fältskärer och läkare funnos vid hären. Källorna lemna också antydningar i den riktningen. Så omtalar Nordberg som deltagande i behandlingen både doktorer och fältskärer, Siltmann, den preussiske generaladjutanten, att det var två doktorer och fyra fältskärer, ingen af honom namngifven, och Edholm slutligen, att en af de tillkallade fältskärerne bland de andra var Jacob Schultz vid Dalregementet.

Såväl med hänsyn till vården af den skadade foten som af militära skäl lät Karl XII fem dagar efter skottet eller $^{22}/_6$ förflytta sig från sitt kvarter i det lilla hvitmenade huset söder om Poltava till den ståtliga klosterbyggnaden nordost om staden.

I konungens tillstånd hade tydligen en afgjord förbättring inträdt till söndagen 27 juni, tio dagar efter skottet. Då lät han nämligen, som det tyckes första gången efter 17 juni, dels tidigt på morgonen, dels senare under dagen, bära sig kring för att inspektera de svenska förposterna. Härunder byttes åtminstone en gång förband på den sårade foten, som till det ändamålet hölls upplagd på Hultmans knä, hvilket också allt framgent under behandlingen var det vanliga stödet för foten vid omläggningarne. Vidare fattade Karl XII under loppet af denna söndag sitt afgörande beslut att dagen därpå leverera batalj mot fienden, till hvilket beslut en inträdd, betydlig förbättring naturligtvis i sin mån bidragit.

För transport af den sårade konungen, som ju var urståndsatt att rida i den stundande striden, hade vid Mora kompani af Dalregementet förfärdigats en »sanft eller hestebåhr». Den var afsedd för tvänne hästar, den ena inspänd mellan bårens främre, den andre mellan dess bakre skalmar. Kommenderade att åtfölja båren under striden voro bland andra trenne fältskärer, Melchior Neumann, Martin Rolfer och Helkmeijer, naturligtvis för att sköta om den

sårade foten, en drabantvakt och en trupp af 16 man från Lifgardet, de senare väl hufvudsakligen för att vara till hands och bära konungen, om hästbåren blefve obrukbar. För konungens personliga uppvaktning var också Hultman beordrad att medfölja och föra med sig »en halfstops drickesbägare af silfwer». Till sviten kring båren hörde också Poniatowski och Göran Nordberg.

Om aftonen söndagen 27 juni lät Karl XII placera sig hos Lifgardet, som var förlagdt vester om klostret, framför dess öfverstes, baron Posses tält. Hit kring den i sin fältsäng hvilande konungen samlades efter hand högkvarterets generalstab med fältmarskalken, grefve Rehnsköld i spetsen, Piper m. fl.

Hit kom också hästbåren, med hästarne förda af en stalldräng Nils Frisk och ledsagad af den utsedda gardesvakten, 8 på hvardera sidan om båren.

Emellertid begynte det mörkna och den kring konungen samlade sviten svepte in sig i sina kappor och så tog man ett par timmars hvila. Derefter utdelades order om uppbrott. Konungen lyftes ur sin fältsäng i hästbåren och så begynte marschen.

Den fortsattes under tystnad. Mellan klockan ett och två gjordes halt och rastades, då konungens fot ånyo förbands af fältskärerne. Denna omläggning har jemte de militära skälen varit orsaken till det nattliga uppehållet under frammarschen till slagfältet. Med den rörande minnes trohet för äfven mycket små detaljer angående Karl XII:s person, som utmärker Hultman, har han om detta förbandsbyte antecknat äfven det, att konungen då drack vatten ur den medhafda silfverbägaren och dervid lutade sig med högra sidan mot hufvudgården.

Efter en marsch på omkring 4 kilometer, var Karl XII med den svenska hären framme under fiendens skansar; order om uppställning i slagordning utdelades och knappt

voro dessa verkställda, förr än solen bröt fram och så gick bataljen vid Poltava lös.

Det var en farlig kommendering Neumann och de andre i konungens svit hade att härunder fullgöra.

Karl XII följde på sin bår med i sina truppers rörelser och blef därigenom jämte sviten direkt utsatt för fiendens kulor. För dessa föllo också både gardeskarlar och drabanter kring konungen och skadskötos vid ett tillfälle hästarne för båren och splittrades en af dess skalmar, så att det blef nödvändigt hålla stilla ute på fältet midt i kulregnet för att lappa ihop den sönderskjutna bårstängen, så att hästen ånyo kunde bära. Vid ett annat tillfälle, som det tyckes längre fram i slaget, dödades hästarne för båren och skadsköts denna ånyo. Hultman surrade nödtorftligen ihop bårstängerna med grimskäft förmodligen för att de gardeskarlar, som då ännu funnos kvar kring båren, skulle kunna bära konungen vidare. Till sist gick den med nätt och nöd hoplappade båren alldeles sönder. Bärare funnos inga. Gardeskarlarne voro då alla bortskjutne så när som på en, som sjelf var sårad och lemnades kvar vid båren.

Poniatowski och Hultman hjälpte nu Karl XII upp på en häst. Den föll efter några steg skadskjuten. Så fick konungen en ny häst, enligt en uppgift löjtnanten vid drabanterna Giertas. Huru som helst härmed, till häst lemnade Karl XII Poltavas slagfält och begaf sig därifrån till trossen.

Åtminstone tvänne gånger under bataljen omlades konungens sårade fot. Vid det ena tillfället skedde detta under ett uppehåll i slaget, då Karl XII med sin svit befann sig i eller vid det s. k. lilla moraset, beläget omkring två kilometer norr om nuvarande kyrkan i byn Mal. Budischtsche. Omläggningen här verkställdes af fältskärerne, som sålunda då ännu befunno sig vid konungens person. Vid det andra tillfället gjordes omläggningen af mindre

konstförfarna händer — Hultmans, sedan Karl XII hunnit komma upp på hästryggen. Af de häftiga rörelserna härvid hade bindlarne lossnat kring den sårade foten och släpade på marken. Hultman sprang ur sadeln, torkade nödtorfteligen af blodet från konungens fot och band i hast bindlarne om den igen.

Intet under om de ögonblicken voro heta för gamle Hultman. Nyss förut hade han, enligt sin egen uppgift härom, fått sin häst skjuten under sig. Knappt hunnen upp på en annan, föll också den under honom. Två ting måste han rädda, lådan med kungens medicin och silfverbägaren, som dagen förut anförtrotts i hans vård. Med dem lyckligen i behåll kom han ändtligen upp på en tredje häst och hade till på köpet under sökandet efter den för en stund blifvit skiljd från konungen och med nätt och nöd undgått fienden, innan han åter träffade på konungen och så måste ur sadeln igen i och för omläggningen.

Efter ankomsten till trossen, som jemte sårade, sjuke, artilleri och nödig betäckning stod omkring 5 kilometer vester om Poltava, nära en by vid namn Puschkarewka på vägen åt Nov. Senschari till, tog Karl XII plats antingen i ett af tälten eller i en vagn, tillhörig någon af det högre befälet, och lät ånyo förbinda sin fot. Det var Martin Rolfer och Melchior Neumann, som nu åter verkställde omläggningen. De båda hade sålunda lyckligen kommit igenom bataljens vanskligheter. Om de därunder lyckats hela tiden hålla sig vid konungens sida, eller om de blifvit från honom skiljda och därefter infunnit sig vid trossen framgår ej af handlingarne. Deras kamrat Helkmeijer, den tredje till konungens bår kommenderade fältskären hade under slaget blifvit skjuten.

Redan omkring tolf tiden på middagen den 28 juni voro resterna af den i bataljen deltagande svenska hären samlade till trossen. På e. m. samma dag gaf Karl XII befallning om, att trupperna, de sjuke och trossen skulle

bryta upp och tåga söderut längs med Worsklafloden till det något mera än 30 kilometer från Poltava aflägsna Nov. Senschari.

Hit anlände Karl XII, åkande i Meijerfelts vagn, någon gång under natten mellan 28 och 29 Juni, enligt Gyllenkrook närmare bestämdt, något före dagningen. Konungen, som var starkt uttröttad, bars in i ett hus och lades der på en säng, hvarest Rolfer och Neumann ånyo lade om foten. Efter detta föll konungen genast i sömn.

På golvet i konungens rum lade sig Gyllenkrook, Hård och Düben också för att söka hvila. Först af de fyra vaknade Düben och gick sakta ut för att skaffa underrättelse om fienden. Det sades honom, att denne var i annalkande. Tyst gick Düben åter in och väckte Hård och Gyllenkrook. Efter en stunds hviskande öfverläggning mellan de tre väckte Düben Karl XII och underrättade honom om, att man måste fortsätta marschen. Konungen var vid uppvaknandet ännu mycket uttröttad och svarade: »ja, ja, gör som I viljen».

Den 29 juni om morgonen bröt man också upp från Nov. Senschari och tågade i dagsmarscher utmed Worskla, tills man på eftermiddagen den 30 juni anlände till staden Perevolotjna, belägen i vinkeln mellan de här sammanflytande floderna Worskla och Dniepern. Staden erbjöd en nedslående anblick. Den var nämligen lagd i aska af ryssarne, som dessutom vid det vanliga färjstället öfver Dniepern förstört alla medel till öfvergång af floden, som här går med en bredd af 2—3 kilometer.

Sedan Karl XII fattat sitt beslut att lemna hären och gå öfver Dniepern genomgick han jemte Lewenhaupt marschrutan från Perevolotjna. Sedan Lewenhaupt efter denna öfverläggning lemnat konungen, inkallades Martin Rolfer och Melchior Neumann och fingo, som så många gånger förut under de senaste dagarne, lägga om konungens fot. Det var sista förberedelsen till färden öfver Dniepern.

Bland andra, som fått order att följa konungen bort till Turkiet, voro också två fältskärer, den ene Melchior Neumann, den andre Martin Rolfer. Här vid Perevolotjna fick Neumann alltså lemna sitt regemente, där han då tjänat i ungefär nio och ett halft år.

Under färden från Dniepern öfver stepperna bort till sultanens land, hvilken varade i något mera än tre veckor, fingo Rolfer och Neumann icke mindre än tre gånger om dagen lägga om den sårade foten. 24 juli ankom man till venstra stranden af Dniester i närheten af Bender och uppslog der sina tält.

Medan man ännu bodde på det sättet, utförde Neumann en operation på den sårade foten. Härom säger Neumann själf, att han 26 juli skar bort »dass angegriffe und verdorbe Fleisch benebst einem Gliede auss dero mittleren Zähnen.» Angående resultatet af detta ingrepp omtalar Neumann, att konungen härigenom »nebst göttliche Hülfe wurde gantz glücklich curiret.»

Härmed menas icke, att den slutliga läkningen därefter omedelbart inträdde. Den lät nämligen vänta på sig ännu någon tid. Först i början af sept. började Karl XII stödja på sin skadade fot; dessförinnan hade han vid försöken att gå först använt två kryckor, sedan två käppar. 7 september satt han ånyo till häst och red ikring på fältet för att bese Bender och dess vallar. Till stöd för venstra benet brukade han nu och en tid framåt ett slags fordrad och stoppad träränna, som hängde på venstra sidan af sadelknappen.

Räknar man, att skottskadan i Karl XII:s venstra fot den dagen eller 7 sept. var läkt, praktiskt taget åtminstone, hade härtill åtgått tiden $17/6 - 7/9$ 1709 eller omkring två och en half månad.

Full brukbarhet af foten inträdde så småningom. I juni 1711 skref nämligen engelska sändebudet kapten Jefferyes från Bender hem till sin regering, att H. M. Konungen

af Sverige var vid fullständig helsa och att såret från Poltava var så fullständigt läkt, att man ej såg minsta tecken till lytthet.

Som framgår af ofvan lemnade redogörelse, äro uppgifterna om Karl XII:s sår i foten vid Poltava och om hans benbrott vid Krakau hvarandra lika i så måtto, att källorna om båda lemna från läkarsynpunkt mycket knapphändiga upplysningar. Endast Melchior Neumann har gifvit ett par korta kirurgiska antydningar om de begge kungliga skadorna. Sagesmännen i första hand äro ju föröfrigt alla icke läkare i Karl XII:s närmaste omgifning, bland befäl, uppvaktning och betjening, ehuru betydligt talrikare angående såret i foten än om lårbensbrottet.

Likasom fallet var med detta, går det därför ej, att direkt ur källorna få fram en antaglig beskrifning af skottsårets i foten närmare beskaffenhet och förlopp. Däremot, om man sammanställer deras uppgifter och på dem lägger nödiga, allmänt kirurgiska synpunkter, lyckas det likväl att få fram en trovärdig kirurgisk bild af Karl XII:s skottskada vid Poltava i venstra foten.

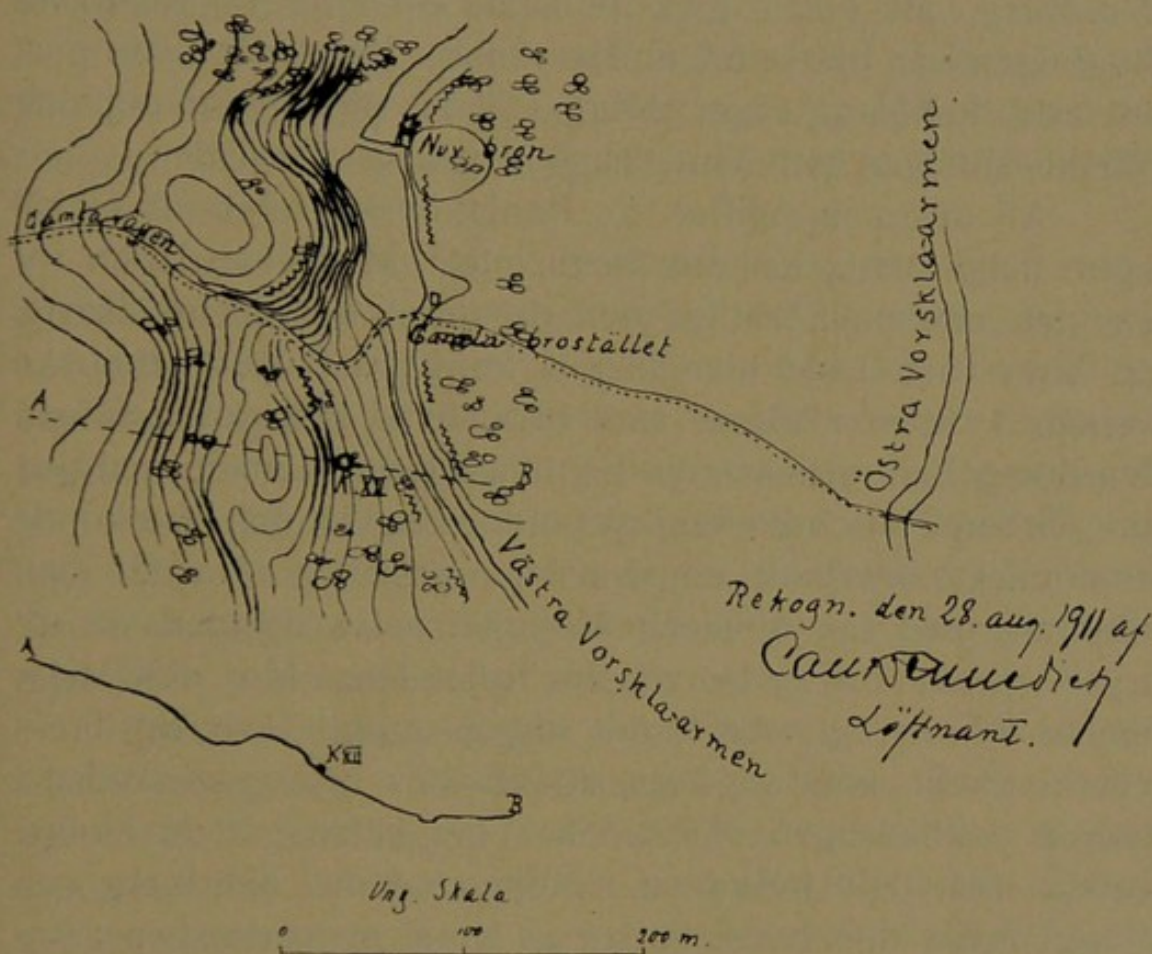
Kulan var till formen rund och af grof kaliber, ungefär 17—20 millimeter; den kom ur ett flintlåsgevär och framdrefs af den tidens krut med säkerligen ej alltför stor hastighet.

Ett så pass bestämdt mått som här ofvan är det ej oberättigadt att angifva, ehuru just den kula, som sårade Karl XII i foten, såvidt författaren har sig bekant, ej finnes i någon samling, till hvilken den ju möjligen skulle kunnat komma från Karl Gustaf Hård, som mottog den vid första förbindningen. Några ryska gevär från förra hälften af 1700-talet, som förvaras i Artillerimuseet i Stockholm, hålla nämligen en mynningskaliber af just 17—20 millimeter. Säkerligen voro de ryska gevären 1709 ej mindre åtminstone.

Den så beskaffade kulan träffade Karl XII på ett afstånd af allra högst 80 meter. Bredden af Worsklaströmmen

mellan ön, från hvilken skottet kom och stranden på svenska sidan, kan nämligen uppskattas till 10 meter. Den obevuxna och oskyddade delen af strandslutningen, på hvilken Karl XII red upp då han sårades, mäter ungefär 70 meter i bredd. I alla händelser har afståndet varit så pass långt,

*Skiss öfver Vorsklaöfvergängen
vid Nisch. Mliny.*

Linien mellan skalan och skissen angifver strandprofilen
på svenska sidan.

att man kan utesluta hvarje inverkan på foten af krutgarnas explosion eller brännskada genom eldkäriven. Man har endast att räkna med kulans egen verkan och detta sedan den, på grund af afståndet, mistat en god del af

sin lefvande kraft. Kulan kom vidare från en punkt, lägre belägen än den, hvarpå Karl XII befann sig. Intet hinder möter för det antagandet, att kulan från marken kan hafva studsat upp i foten.

Angående ingångsstället, uppgifva de af författarens sagesmän, som härom yttrat sig, Siltmann, Poniatowski, Nordberg, Kagg och Weihe, något olika.

Så säger Siltmann, att kulan gick in i fotbladet en handsbredd från lilltån, Poniatowski, att det var vid hälen, Nordberg, att kulan gick in »rätt vid knylen», Kagg, att konungen var blesserad under venstra foten, där kulan gick in »vid knölen», säger Kagg i likhet med Nordberg och Weihe slutligen, att den gick in i venstra fotbladet.

Af dessa uppgifter är Poniatowskis, af samma skäl som hans uttalande om benbrottet vid Krakau i och för sig den minst tillförlitliga och dessutom den osannolikaste, på grund af hvad man kan få fram om kulans sannolika verkan i foten. Visste man bära, hvad fältpresten Göran Nordberg och ryttmästaren Leonhard Kagg menade med sina uttryck knylen och knölen, då vore saken klar och man kunde anatomiskt bestämdt angifva ingångsstället. Nu får man nöja sig med sannolikhet. Möjligen hafva de med sitt uttryck menat den yttre venstra fotknölen. Mot detta talar emellertid, att det icke finnes någon uppgift, vare sig direkt eller indirekt, som angifver, att vristens ben varit skadade, hvilket ovillkorligen blifvit fallet, om kulan gått in i omedelbar närhet till fotknölen. Möjligen hafva Nordberg och Kagg menat den bakre ändan af femte mellanfotsbenet (*capitulum ossis metatarsi quinti*). I sådant fall hafva de fått denna uppgift från någon af dem, fältskärer eller doktorer, som behandlade Karl XII vid Poltava. Utan anatomisk eller kirurgisk skolning, som Nordberg och Kagg med all sannolikhet voro, hafva de ej af sig sjelfva kunnat angifva en sådan orienteringspunkt för ingångsstället. Denna senare tydning af Nordbergs och Kaggs uttryck stämmer bra nog

med Siltmanns uppgift, att kulan gick in ungefär en handsbredd bakom lilltån. Det sannolika läget af ingångsstället har därför varit i närheten af femte, venstra mellanfotsbenets bakre ända, snarare framför än bakom densamma.

Vid första förbindningen hittades kulan, som redan nämnt, liggande i strumpan mellan första och andra tån. Där hade den alltså stannat på vägen ur foten.

Hufvudriktningen af kulans gång i foten har sålunda med stor sannolikhet varit bakifrån, utifrån och nedifrån, snedt framåt, uppåt och inåt.

Detta stämmer med och stöder det påståendet, att skottet träffade Karl XII, när han red upp för strandsluttningen, sålunda vände ryggen åt fienden och befann sig högre än denne.

Kulans runda form, grofva kaliber, temligen ringa lefvande kraft, då den träffade, göra det i och för sig mycket troligt, att den på sin väg i foten icke åstadkommit en sammanhängande af hud betäckt skottkanal med liten, väl begränsad in- och utgångsöppning, som en mindre projektil af hufvudsakligen genomträngande verkan skulle åstadkommit, utan förnämligast utöfvade en kontunderande, krossande verkan, d. v. s. förorsakade ett öppet sår i hålfotens mjukdelar, krossade dessa och benen deri.

Källornas upplysningar härutinnan gifva stöd för ett sådant antagande. Så aflägsnade ju Martin Rolfer redan vid första behandlingen lösa benbitar och skärfvor ur den skadade foten. Vidare var det ben, som Neumann aflägsnade ur densamma, som nedan synes, otvifvelaktigt främre ändan af ett mellanfotsben. Hultman, på hvars knä foten plägade läggas upp vid förbandsbytena, ett ögonvittne sålunda på närmaste håll till behandlingen, omtalar, hurusom under densamma många små förkrossade ben, som hörde till de tre yttre tårna, blefvo af fältskärerne ur fotbladet uttagna. Slutligen gå Nordbergs och Poniatowskis uppgifter i denna punkt i samma riktning. De säga nämligen,

den förre, att alla benen i fotbladet voro, om icke krossade så åtminstone rörda, den senare, att alla fotbenen krossades.

Det var sålunda en både svårartad och smärtsam skada, hvaraf Karl XII träffades i sin venstra fot om morgonen 17 juni 1709 vid Nisch. Mliny.

Också blef han ju påfallande blek, omedelbart som skottet träffade. Naturligt nog hafva de historici, som om-talat detta, skrivit det på räkningen af blodförlust från såret. En sådan mening kan med allt skäl anses vara oriktig. Sår, uppkomna genom stark kontusionsverkan, blöda nämligen ej mycket, och äfven under den förutsättning, att kulan, trots detta, framkallat en häftigare blödning från Karl XII:s sårade fot, hade denna ej hunnit medföra blekhet i ansiktet så raskt som Poniatowski och Lewenhaupt iakt-togo denna färgförändring i konungens ansikte. Det var sålunda icke blodförlust, det var den häftiga smärtan, och dess s. k. shockverkan på nervsystemet, som kom t. o. m. den hårdige Karl XII att blækna omedelbart, som skottet träffat honom.

Antiseptisk sårbehandling var okänd anno 1709. I och för sig var det sålunda sannolikt, att en infektion skulle uppträda i den sårade foten. Den tyckes hafva visat sig fullt tydligt senast redan två dagar efter skottet, då Neumann tillkallades och fann, såsom han uttrycker det, såret angripet af brand och konungen med stark sårfeber, både lokala och allmänna infektionssymptom sålunda.

Uppgifterna i denna punkt hos tvänne rent historiska källor, Siltmann och Nordberg, gifva trots sin kirurgiska otydlighet i uttrycken, stöd för ett sådant påstående som Neumanns.

Så säger den förre, att konungen natten till den 20 juni hade stark feber och var mycket orolig, hvarför han dagen därpå lät åderlåta sig, hvarefter någon förbättring inträdde och »den stora svulsten», som Siltmann kallar det, ändrade sig.

Nordberg, som i sin egenskap af konungens fältpräst säkerligen hade tillträde till hans sjukrum och såg honom med egna ögon, omtalar, att några dagar efter skottet slog sig »kallbrand», såsom han också kallar det, »till blessuren och steg så högt som öfver knät».

Härigenom fullständigas också Neumanns korta meddelande. Till den lokala infektionen i foten har tydligen kommit en inflammatorisk ansvällning af venstra underbenet, sannolikt med röda strimmor i dess hud, lymfkärtsinflammation, lymphangit, det hela bilden af hvad som i våra dagar gemenligen plägar kallas »blodförgiftning». En sådan tydning har fullt kirurgiskt fog för sig, och man kan därför med goda skäl våga det påståendet, att Karl XII:s tillstånd de första dagarne efter skottet varit ganska kritiskt. Hade febertermometer varit i bruk denna tid, hade den säkerligen visat en temperatur af 39° och 40° grader. Nordberg säger också, att både doktorer och fältskärer just vid denna tid gåfvo allt hopp om konungens lif inom 24 timmar förloradt.

De kritiska dagarna tyckas hafva varit ungefär tre.

En förbättring inträdde emellertid i den sårjuke Karl XII:s tillstånd utan att det åtminstone omtalas, att något operativt ingrepp gjordes i foten. Har så ej skett, är denna förändring till det bättre att söka däruti, att såret i foten sjelfrenade sig, för att nu använda ett sådant uttryck, tillräckligt för att de häftigaste akuta, infektionssymptomen skulle lägga sig. Nordberg uppgifver som anledning till förbättringen en svettkur, som konungen underkastade sig, motvilligt och endast efter mycket öfvertalande, en motvillighet mot användning af medicin, som Karl XII visade här vid Poltava likasom i allmänhet och som ökade hans omgifnings redan förut stora bekymmer för den kunglige patientens vederfående.

För fotskadans natur af krossår, hvori en häftig infektion uppträdt, talar vidare med all önskvärd tydlighet

den skildring af sårets förlopp från $17/6$ och framåt till ungefär $27/6$, som lemnats af Hultman. »Efter första behandlingen yppades» säger han, »i foten mycken värk och smärta, der uppvärkte sex stycken hål, som sedan uti den starka hettan starkt uppsvällde, hvilket fältskärerne sökte få bort genom bestrykning med blåstenen», d. v. s. kopparvitriol i substans.

Den till söndagen 27 juni inträdda och ihållande förbättringen är naturligtvis att tyda så, att de akuta, lokala, inflammatoriska symptomen i foten och underbenet bestämdt lagt sig, härmed febern försvunnit och konungens allmänna tillstånd höjt sig.

För sårets natur af orent och rikligt afsöndrande tala också de täta omläggningarna, ej mindre än tre gånger dagligen, under färden till Turkiet.

Neumanns operation $27/7$, då han ur konungens fot aflägsnade bland annat ett stycke afdödt ben, eller som vår tids term derå lyder, utförde en sekvestrotomi, var ett fullt berättigadt ingrepp, förutan hvilket den slutliga läkningen med stor sannolikhet skulle låtit vänta på sig ännu längre än som nu skedde, början af september. Enligt Fryxell skulle Neumann förmått Karl XII att tillåta denna operation endast genom att för honom framhålla, att benet i annat fall måste amputeras, så att konungen sedan hvarken skulle kunna gå eller rida.

Neumann säger ju sjelf, att det var en led ur den midtre tån, som han genom sitt ingrepp aflägsnade. Strängt efter ordalydelsen taget, innebär ju detta, att det var en af falangerna i tredje tån, som bortopererades. Det var emellertid ett större benstycke, som aflägsnades. Vid 1859 års besiktning af Karl XII hittades nämligen i kistan vid den dödes venstra fot i en blå sidenpåse nedlagdt ett stycke ben, som besiktningsmännen ansågo vara främre ändan af ett mellanfotsben. F. W. Scholander, hvilken som tecknare var vid besigtningen närvarande, har ritat af det i ett

breif af $\frac{8}{9}$ 1859 till sin vän P. A. Säve. Teckningen är visserligen summariskt gjord, men lemnar dock intet tvifvel öfrigt, att det ifrågavarande benet var främre ändan af ett mellanfotsben och af dess storlek att döma hörande till tredje mellanfotsbenet.

Går man till Neumanns ofvan nämnda kirurgiska collegium och dess redogörelse för skottskador, styrkes man ytterligare i den uppfattningen, att Karl XII:s blessyr vid Poltava var ett krossår. Så beskaffade voro nämligen skottskador i allmänhet denna tid.

Det framgår redan af den Neumannska handskriftens allmänna definition på ett skottsår. Ett sådant beskrifves nämligen vara just »en kontusion, en krossning af de mjuka och hårda delarne,» beroende därpå, att kulan på grund af sin storlek och form kunde tränga in i kroppen endast med stort våld.

Vidare omtalas såsom ett af kännetecknen på ett skottsår de färgförändringar, som de åstadkommo i den träffade kroppsdelen. Denna blef nämligen först blek, sedan »himmelsblå-grön», det vill med andra ord säga först tillfälligt blodfattig och sedan genomlöpande de vanliga färgskiftningarne vid uppsugning af en under huden belägen, tydligt uttalad blodutådring, allt uppkommet genom den stora, runda kulans tryck- och kontusionsverkan.

I full öfverensstämmelse med den egenskapen hos denna tids skottskador att vara höggradigt kontunderande, står också den uppgiften hos Neumann, att de voro mycket litet blödande, så framt ej något större kärl blifvit skadadt, och kontusions- krossverkan, fick också tjena som förklaring på de svåra och elakartade komplikationer, som man tydligen var van att se uppträda vid skottsår. En särskild omnämnd komplikation, den långvariga varbildningen, ansågs bero på luften, dels dennas beröring med såret, dels att kulan förde luft in i detsamma.

Med en sådan uppfattning är det icke förvånande att

i Neumanns kollegium läsa, huruledes, såsom det bästa medlet att få ut kulan, oförfäradt rekommenderas — fingrarne, ehuru instrument för detta ändamål funnos att tillgå.

Utom aflägsnandet af kulan var skottsårbehandlingsens första uppgift att befria såret från gröfre mekaniska föroreningar, såsom klädesbitar, splittror af ett eller annat slag och lösa benbitar. Det var ju just detta, som Martin Rolfer gjorde förmiddagen den 17 juni.

Denna mekaniska rengöring af såret var dock ej det viktigaste i behandlingen. Detta utgjordes af »sjelva curen» så kallad. Principen för den var att »söka bibehålla de oskadade kärlen, rena de förderfvade genom en varbildning och framför allt akta sig för, att icke någon kronisk sårnad uppstod.» Detta är ju några allmänna synpunkter, hvarefter man kan antaga, att också Karl XII:s fot behandlades.

Från rent kirurgisk historisk synpunkt erbjuder Karl XII:s sår i foten vid Poltava, som synes af ofvan lemnade framställning, intet särskildt anmärkningsvärdt. Skottskadan i och för sig var likadan och behandlades som mången annan den tiden.

Nej, det är vordet märkvärdigt genom mannen, som träffades däraf, och framför allt därför, att han genom det samma sattes ur stånd att till häst följa och leda sina truppers rörelser under den allra största delen af bataljen vid Poltava.

Den kunglige patientens sätt att vara såväl vid sjelfva olyckstillfället som under skadans vidare förlopp bidrager dessutom i sin mån att framhäfva ett par kända sidor af hans personlighet, den starka pliktkänslan och den stora sjelfbeherrskningen.

Den 17 juni vid Poltava var en militärt taget mycket viktig dag. De ryska, mycket allvarligt menade försöken att då gå öfver Worskla, dels midt emot staden dels vid Nisch. Mliny måste med all kraft tillbakavisas. Det var

nämligen ett hufvudintresse för ledningen på den svenska sidan att hålla förbindelsen med Krim och Tatarkanen öfver Worskla särskildt vid Nisch. Mliny klar.

Det är i medvetande af sina trängande fältherreplikter för dagen härutinnan, som Karl XII befäller Poniatowski att hålla tyst med olyckan och som konungen lemnar vadstället vid Nisch. Mliny först sedan han öfvertygat sig om, att man här icke hade större fientliga krafter emot sig. Ledd af samma tanke är det, som han rider de tolf kilometerna rundt Poltava till de svenska verken vid Worskla öster och nordost om staden, mot hvilka ryssarna för dagen riktade sitt hufvudanfall. Han passerar under den ridten förbi sitt kvarter, där förbindning väntade honom.

Vid sammanträffandet med Gyllenkrook är blekheten i Karl XII:s ansikte tydligen alldeles försvunnen, ty under samtalet med konungen märker Gyllenkrook hvarken i hans ansikte eller hans sätt att vara för öfrigt, något som tyder på, att han har en svårt sårad man framför sig, än mindre nämner Karl XII något om sin skada för Gyllenkrook. När därför generalmajor Lagercrona en stund därefter i hastigt förbigående omtalar för Gyllenkrook, att kungen vore skjuten, är det, som Gyllenkrook framkastar sin förskräckta fråga, om kungen var dödsskjuten. Mindre olycka kan ej Lagercronas budskap innebära, menar Gyllenkrook, då han så nyss förut sett och hört konungen till synes oskadd gifva honom sina order.

Först när Karl XII öfvertygat sig om, att det ryska hufvudanfallet för dagen vid Worsklaverken misslyckats och först sedan han inspekterat hela försvarslinien begifver han sig till sitt kvarter i och för vård af foten och anländer dit efter att hafva ridit ytterligare omkring 7 kilometer.

Beherrskad i det sista, vill han här sjelf stiga ur sadeln, sätter på ryttares vanliga vis den venstra foten mot stigbygeln, de söndriga fotbladsbenen röras mot hvarandra, smärtan blir honom öfvermäktig, han är nära att svimma

och falla och måste bäras in i sitt rum. Hultmans berättelse i detta stycke har, med hänsyn till sårets sannolika, svårartade beskaffenhet, den kirurgiska trovärdighetens prägel.

Vid första behandlingen under Rolfers händer visar konungen »en mer än allgemmen både kropps- och sinnesstyrka och så liten käntzla af ömhet och otolighet», att han sjelf håller fram foten åt Rolfer och att ingen af de närvarande behöfver under operationen göra Hans Majestät »någon tjenst och handräckning», säger Göran Nordberg.

Om samma sjelfbeherrskning och motståndskraft mot fysisk smärta under det vidare förloppet af skottskadan, talar Hultman, då han säger, att »fastän det var en stor smärta i synnerhet under hettan, gaf Hans Majestät sig Gudi lof mycket litet dervid och föga derom aktade.»

En historiker i nyaste tid, Ernst Carlson, har, som bevis på Karl XII:s okänslighet vid första behandlingen, omtalat, att konungen då med egen hand skar bort en del dödkött. Taget i den meningen, hvori Carlson här sannolikt brukat ordet, nämligen svallkött eller för rikliga s. k. granulationer, har Karl XII icke kunnat skära bort sådana vid första behandlingen, ty de hafva ej hunnit bildas under de få timmarna mellan skottet och första behandlingen.

Sin upprinnelse har nog denna Carlsons uppgift uti Hultmans berättelse, där denne omtalar, hur Karl XII tog saxen af fältskärerne och sjelf klippte bort de starkt uppsvällda kanterna kring fistelsåren i foten, när han såg huru fältskärerne förgäfvos sökte behandla dem med »blåstenen», som ofvan nämnts kopparvitriol i substans. Det är väl denna Hultmans anteckning, som gifvit upphof också till den ofta upprepade berättelsen, att Karl XII med egen hand plockat benbitar ur sin sönderskjutna fot, något som författaren ej funnit bestyrkt i sina källor. Det må tilläggas, att dylika af svallkött uppsvällda kanter ej äro mycket ömmande, men det visste väl ej Karl XII, då han satte saxen till dem.

Äfven om man räknar med de möjligheterna, att Nordbergs och Hultmans odelade hängifvenhet och beundran för deras herre och konung kanske förstorat hans sjelfbeherrskning och hårdighet under behandlingen af såret, måste man dock villigt medgifva, att det var ett kraftprof öfver vanligt mått, som Karl XII visade den 17 juni 1709, då han red de omkring 19 kilometerna med sin ordentligt söndertrasade fot och af denna vägsträcka åtminstone 12 kilometer för att fylla en bjudande fältherreplikt, ej en en-vis mans, som man vid första påseendet kunde tycka, onödiga uthållighetsförsök.

Trots den omilda behandlingen af foten under sjelfva slaget, då Karl XII skakade fram på sin hästbår, lyftes ur och i den och upp och ned på ett par hästar, med flere sannolikt häftiga rörelser, låter han sig detta icke bekomma, bibehåller sin sinnesnärvaro och räddar genom sina klara och bestämda order i sista stund allt hvad räddas kunde af sin vikande här.

Äfven den starkaste brytes dock. Så tyckes hafva varit fallet med Karl XII om morgonen 29 juni i Nov. Senschari, när han gaf det från hans mun alldeles ovanliga svaret till Düben »ja, ja gör som *I* viljen». Men då hade ju också den kunglige patienten, nyss förbättrad från ett allvarligt sjukdomstillstånd, varit i rörelse, spänning och sysselsättning från söndagsaftonen 27 juni, under natten till bataljdagen den 28:de, under hela den dagen och slutligen en del af natten till 29 juni.

Om sin skada i foten har Karl XII sjelf yttrat sig ett par bref till system, prinsessan Ulrika Eleonora.

De äro båda från Bender det ena af ⁹/₈ 1709, det andra af ¹⁴/₁₂ 1712.

I det förra säger han: »Jag har ock bekommit ett faveur i foten några dagar för slaget, som hindrat migh på een tidh att rida. Men nu innan kårt håppas iagh hämta in dhen skadan, att iagh på en tidh måst försumma migh ridningen».

Det är ju kort och godt likasom om benbrottet vid Krakau och som i allmänhet, då Karl XII talade om sig sjelf.

Men anmärkningsvärdt är då det senare brefvet. Med prinsessan Ulrika Eleonoras skrifvelse, hvarpå det utgör svar, hade följt en supplik från grefvinnan Lewenhaupt, maka till den vid Perevolotjna kapitulerande generalen. Grefvinnan Lewenhaupt anhöll i sin skrift om ett mildare bedömande af hennes makes åtgörande vid det tillfället. I sitt svar förebrår sig nu Karl XII, att han glömde gifva de order, som Lewenhaupt och Creutz allenast visste om åt alla andra generaler och öfverstar, som där voro. Så fortsätter Karl XII: »Jag hade i tankar att säga dem alla till derom, men som mycket småsysslor och beställningar föreföll och derhos måste jag käbbla med åtskillige och hade derhos till göra med Fältskärernas förbindning, alltså glömde jag bort säga så ordentligt till åt alla om ordena, som jag bort och det var ett stort fel af mig. Dock kan något undskyllas efter som jag var blesserad och ibland måste laga om foten, så kunde snart något förfalla i glömska, helst åtskillige af dem, som friske voro, mycket litet påminnte utan sökte allenast beklaga sig, som den gången var helt onödigt och mycket skadeligt».

Här anföres ju bland annat skadan i foten som en förmildrande omständighet för den uteblifna ordergifningen till *alla* generaler och öfverstar. Den skadan har icke varit obetydlig, som framkallat en undskyllan från Karl XII för hans eget handlande!

Söndagen 1 februari 1713 under den s. k. kalabaliken i Bender, hvari Karl XII sjelf som bekant lifligt deltog i handgemänget, erhöll han åtminstone tvenne blesyrer, en skottskada och ett sabelhugg.

Den förra träffade honom, när han i kalabalikens början banade sig väg in i kungshuset, och den var ett på mycket nära håll aflossadt pistolskott. Om dess verkan har

Neumann sju år efteråt nedskrifvit, att konungen däraf sårades bak i nacken och bakom venstra örat och att Neumann behandlade denna skada, tills den blef läkt. Det är allt, han låter oss veta om sårets närmare beskaffenhet och förlopp.

En annan man i Karl XII:s närhet, Fabrice, skref 15 dagar efter kalabaliken till Magnus Stenbock, att skottet skadade konungens öra och ögonlockshår och skrapade näsans hud, men nämner ej på hvilken sida, detta var.

Öfriga af författarens källor, som yttrat sig i denna punkt, Fryxell, Ernst Carlson och en fransk köpman, som i slutet af februari 1713 kom från Bender till Konstantinopel och där berättade om kalabaliken och skottet för franska sändebudet, des Alleurs ¹⁾, omtala, Fryxell, att ögonbrynen sveddes, örats och näsans spetsar lindrigt sårades, Carlson, att skottet aflossades nära konungens venstra öra och gjorde ett märke från örat till kanten af näsan och den franske köpmannen slutligen, att kulan gjorde ett sår under venstra örat och en liten blessyr på näsan.

Ehuru från hvarandra något afvikande gifva dock dessa uppgifter vid handen, att kulan strukit förbi hufvudets venstra sida ungefär i jemnhöjd med öra och näsa och på dem åstadkommit obetydligare skada och att skottet både svedde och svärtade, aflossadt som det var på nära håll.

Sabelhugget, den andra skadan, erhöll Karl XII under handgemänget inne i kungshusets stora sal, då han, för ett ögonblick skiljd från de sina, försvarade sig mot tre janitscharer och lyfte upp venstra handen för att med den parera ett mot hufvudet riktadt sabelhugg. Neumann säger, att detta träffade mellan venstra handens tumme och pekfinger. Också den skadan behandlade Neumann.

Tydligen hafva dessa Karl XII:s tvenne blessyrer un-

¹⁾ Köpmannens berättelse är bilaga till en af des Alleurs' despescher.

der kalabaliken ej varit af någon större betydelse, ty trots dem stred han ju personligen med i den striden till dess slut.

Neumann togs under kalabaliken till fånga af turkarne och beröfvades sina kläder med undantag af skjortan, i hvilken lätta kostym han fick tillbringa dagen.

Om aftonen fördes den fångne Karl XII till paschans palats i Bender, där ett rum var iordningsställt för konungens räkning och där endast en kammartjenare lemnades kvar till hans personliga uppvaktning för natten.

Ehuru icke namngifven, har denne kammartjenare sannolikt nog varit Neumann, som faktiskt tjenstgjorde i sådan egenskap hos Karl XII under hela dennes vistelse i Turkiet, fastän officiell utnämning till befattningen ej kom förr än senare.

Neumann har då redan sjelfva kalabalikdagen blifvit frigifven och försedd med nödiga kläder för att kunna fullgöra sin tjenst.

Någon af dagarne närmast efter kalabaliken, enligt Fryxell 2:dra, enligt drabanten Christian Gierta natten mellan 2:dra och 3:dje och enligt engelska sändebudet kapten Jefferyes slutligen 4 februari sjuknade Karl XII uti, såsom den sist nämnde säger, en häftig feber, så att konungen måste åderlåta sig.

Jefferyes säger vidare, att man härvid tog så mycket blod af Karl XII, att han blef ytterligt kraflös och ej kunde lemna sin bostad i paschans palats och afresa från Bender, som ämnadt var redan 5 februari.

Först dagen därpå, den 6, skedde affärden, trots konungens fortfarande svaghet. Karl XII bars ned från sitt rum och lades på en turkisk lastvagn, dragen af fyra hästar. Eskorten utgjordes af ett par hundra turkar, hvilka, försedda med små pukor och skalmajor, redo framför och på båda sidor om vagnen. Med i tåget följde omkring hundra svenskar, obeväpnade, dåligt klädda och mycket illa beridna.

Den synen aflockade Jefferyes, som var ett ögonvittne till densamma, i hans officiella skrifvelse därom till statssekreteraren i England följande deltagande ord: »I can not express to Y:r Excellency what a melancholy spectacle this was to me, who had formerly seen this Prince in his greatest glory and a terror to almost all Europe, now to see him fallen so low, as to be the scorn and derision of Turks and Infidells».

Är Jefferyes' uppgift om den för starka åderlåtningen riktig, ligger häruti en mycket antaglig och naturlig förklaring till Karl XII:s kroppsliga svaghet och egendomligheterna i hans sätt att vara vid affärden från Bender. Karl XII har då icke, såsom Fryxell säger, vid afresan varit fullkomligt frisk och sund och har ej beslutat att göra sig sjuk, måhända för att undvika så väl ledsamma högtidligheter som nyfikna blickar. Han har icke afsigtligt förställt sig utan helt enkelt lidit af akut blodförlust efter en i kurativt syfte, sannolikt af Neumann, företagen åderlåtning.

Handlingarne förmåla ej, huruvida Neumann följde med i färden från Bender öfver Demotika till det nära Adrianopel belägna slottet Timurtasch, dit Karl XII med sina följeslagare anlände 9 april 1713.

Säkert är emellertid, att Neumann här tillhörde konungens omgifning. Därom vittnar bland annat en egenhändig handskrift af Neumann, som han gifvit följande öfverskrift: »Bericht wie sich mit dehnen Pocken, so man einen ansetzet verhelte. Wie ich bey Adrian Nopel 1713 mit König Carol XII war, würde folgendes von Constantinopel an Ihro König. Maj:t Presentiret, und würde 100 ducaten zum Recompens gegeben». Uttrycket »bey Adrian Nopel» utan vidare bestämning, afser väl med all sannolikhet just slottet Timurtasch, som låg nära intill staden och ej Demotika, ett par mil längre bort från Adrianopel.

Det, som här på Timurtasch presenterades för Karl XII och som han med kunglig frikostighet ur den klena

kassan betalade med 100 dukater, var en redogörelse för den s. k. konstantinopolitanska koppympningen, 1700-talets stora förebyggande metod mot kopporna, hvilken just vid denna tid var på väg att nå fram till Vesteuropas kändedom.

Mannen, som äran häraf tillkommer, hette Emanuel Timoni, grek till börden, praktiserande läkare i Konstantinopel och sultanens förste läkare, i hvilken egenskap Timoni säkerligen fanns med i Adrianopel, då sultanen från slutet af år 1712 med stort följe därstädes uppehöll sig.

I kvartalshäftet för april—juni 1714 af »The Royal Societys» förnämliga publikation »Philosophical Transactions» offentliggjorde Timoni för första gången i Vesteuropa ett arbete om den af honom länge och noggrant studerade koppympningen.

Det är tydligen ett manuskript därtill, som Karl XII erhöll på Timurtasch. Neumanns ofvan nämnda handskrift är nämligen till en mycket stor del en ordagrann motsvarighet på tyska till detta Timonis tryckta arbete. Karl XII på Timurtasch har sålunda varit en bland de allra första, som fått del af Timonis för Philosophical Transactions afsedda arbete om koppympningen ¹⁾.

På Timurtasch kom Neumann i tillfälle att göra tjänst hos Karl XII också i annan egenskap än kammartjenare och kirurg, nämligen som hans läkare under den febersjukdom, hvaraf Karl XII var ansatt från början af juli till midten af augusti.

Om sjukdomens början meddelar Neumann, att Hans Majestät den 5 juli ²⁾ efter aftonsången öfverfölls af »en stark, hetsig och giftig, pestilentialisk feber» och om dess förlopp,

¹⁾ Det må i förbigående nämnas, att denna Karl XII:s bekantskap med koppympningen icke föranledde honom att härför påkalla uppmärksamheten hos vederbörande hemma i Sverige hvarken Rådet eller Collegium Medicum.

²⁾ 6 eller 7 juli säga andra källor.

att det »efter febern» uppträdde en mycket stor svulst under halsen. Neumann behandlade konungen under hela tiden, sex veckor ungefär, som sjukdomen varade. Det hade sina svårigheter, ty Neumann angreps härunder sjelf af feber, och samtidigt med att »svulsten» uppträdde på konungens hals, måste Neumann bäras till och från sin kunglige patient. Karl XII:s lifmedikus, Skraggenstjerna, fanns också på Timurtasch och deltog i behandlingen af konungens sjukdom. Till synes under senare delen af densamma var också Skraggenstjerna sjuk och måste då ordinaera efter »kirurgens», sannolikt Neumanns, rapporter. Den kunglige patienten skall för ovanlighetens skull denna gång gerna tagit den för honom förordnade medicinen. Det hela slutade väl; både Karl XII, Neumann och Skraggenstjerna tillfrisknade.

Neumanns uppgift, att det var en »pestilentialisk feber», är visserligen bestämd, men tillåter dock icke att i nutida medicinska uttryck återgifva, hvad denna sjukdom verkligen har varit. Febris pestilentialis var nämligen endast ett samlingsnamn, hvarunder innefattades hvarje häftigt insättande, med körtelsvullnad förbunden febersjukdom. Folken mindes länge digerdöden.

Af bref från Müllern till Törnsköld, Hjelmborg och Arvid Horn framgår det, att den feber, som träffade Karl XII på Timurtasch första dagarne i juli höll i först i fulla tre veckor d. v. s. till ungefär den 27 juli, sedan blef borta i fyra dagar, därpå kom igen, hvarefter den varade i nitton dygn. Müllern säger vidare, att det s. k. första anfallet var en »tertianfeber» d. v. s. tredjedagsfrossa och att denna vid andra insjuknandet öfvergick till »quotidian» d. v. s. hvarjedagsfrossa.

Det är svårt från läkarsynpunkt att godtaga dessa Müllerns uppgifter, att sjukdomen var en frossa med i början tertian sedermera quotidian typ. Dels blir med en sådan diagnos svårt att förstå Neumanns sannolikt fullt rik-

tiga uppgift om den stora svulsten på halsen, hvilken komplikation, om den fattas som en lymfkörtelansvällning, ju ej plägar åtfölja frossa, dels plägar ju ej typen på en frossa förändras så som Müllern säger.

Det är sålunda ej möjligt med de källor, som stått författaren till buds, att i nutida diagnos bestämdt angifva den sjukdom, hvaraf Karl XII var angripen under 6 veckor på Timurtasch från början af juli till omkring midten af augusti. Så mycket är emellertid af de knapphändiga upplysningarne säkert, att sjukdomen var en akut, häftigt insättande febersjukdom af svårare art med lokal komplikation i form af sannolikt lymfkörtelansvällning å halsen och med ett åtminstone mot slutet af sjukdomen betydligt nedsatt allmäntillstånd, som sannolikt åtföljdes af en ganska långvarig konvalescens.

Det erbjuder däremot inga svårigheter att på grund af föreliggande uppgifter konstatera, att sjukdomen icke har uppkommit eller utvecklats sig på det sätt, som tvenne af Karl XII:s historieskrifvare, Fryxell och Nordberg, påstå.

Den förre förmenar, med en viss vresig otålighet, att sjukdomen skulle berott därpå, att »flere månaders oupphörligt stillaliggande och sängvärme måste skada en kropp, som förut mer än andra varit van vid frisk luft och häftig rörelse». Visserligen är ett sådant lefnadssätt ej nyttigt, men inte kommer däraf hvarken svårare febersjukdom i sex veckor eller svulst på halsen. Därtill fordras smitta.

Den senare, Nordberg, håller åter före, att den sinnets otålighet, som förmärktes hos konungen under sjukdomens tidigare stadium, skulle varit orsaken till det s. k. andra feberanfallet. Troligare är, att detta, om det nu verkligen varit ett nytt, tydligt utprägladt anfall, stått i samband med den på halsen uppträdande ansvällningen.

Konungens nedsatta allmäntillstånd under åtminstone sjukdomens senare skede har tydligen vållat afbrott i ärendenas föredragning för honom. Så t. ex. meddelar Mül-

lern i ett bref från senare hälften af juli till franske ministern i Konstantinopel, att en dennes skrifvelse af samma månad ej kunnat föredragas så fort som Müllern önskat just på grund af konungens sjukdom. Det behöfver ju ej hafva varit det verkliga skälet utan endast en af Müllern bekvämt funnen ursäkt, kanske förestafvad af diplomatiska skäl. Müllern säger dock i bref till Mauritz Wellingk, dateradt sista dagarne af juli, att Hans Majestät är »à la verité considérablement affaibli.» *

Då Karl XII 3 november 1713 flyttade från Timurtasch tillbaka till Demotika, lät han, ehuru fullt tillfrisknad från sin ofvan omtalade febersjukdom, bära sig ned i vagnen, intog där liggande ställning och lät så köra i firsprång till Demotika, så att turbanerna flögo af de medföljande turkarne och så att en bland hästarne stupade vid ankomsten till staden.

Denna starka fart stod säkerligen i samband med den egendomligheten hos Karl XII, att han, såsom Bielke berättar i sina hågkomster af honom, befann sig illa af en vagns rörelser, då han sjelf färdades däri, så framt ej vagnen kördes med största hastighet. Vägens beskaffenhet betydde härvidlag ingenting. Den fick vara hur ojemn och knagglig som helst, undan fick det lof att gå och ju flere stötar konungen hade att utstå, dess bättre tyckte han det vara.

Uti Demotika fortfor Neumann att som förut betjena konungens person både som kammartjenare och som läkare. I den senare egenskapen behandlade Neumann Karl XII från julen 1713 under 4 veckor framåt, d. v. s. till ungefär slutet af januari 1714, enär konungen knappast kunde hvarken stå eller gå, utan, som Neumann säger, var »wie halb verlähmet». Genom »outtröttlig flit» under de 4 veckorna lyckades Neumann emellertid få konungen återställd. Tyvärr säger Neumann icke, hvad slags behandling han härvid använde, så att man däraf kan få någon ledning för

att bedöma orsaken till Karl XII:s svårighet att stå och gå jultiden 1713.

Härvid bör dock ihågkommas, att 1713 är det egenomliga år i Karl XII:s lefnad, hvarunder han, som Neumann säger därom, ej satte sin fot på marken på 11 månader så när som på 11 dagar, d. v. s. ständigt befann sig i liggande ställning fr. o. m. 1 eller 3 februari t. o. m. 23 eller 24 december.

Ett så långvarigt stillaliggande kan naturligtvis i och för sig försvaga benens muskulatur så, att den vägrar att tjänstgöra fullständigt, då den skall tagas i anspråk igen. Beträffande Karl XII kan man icke utesluta möjligheten af, att hans febersjukdom juli—augusti 1713 också har haft sin andel i hans svårighet att stå och gå, då han jultiden 1713 definitivt steg upp från sin nästan årslånga liggande ställning.

Det ligger utom ramen för detta arbete att gå närmare in på de omtvistade orsakerna till Karl XII:s liggande 1713. Endast ett par anmärkningar kunna i detta sammanhang vara på sin plats.

Det är naturligt och enkelt, att Karl XII, uttröttad efter kalabalikens vedermödor och spänning, går helt prosaiskt och lägger sig att sofva på den dagens afton. Lika naturligt är det, om han dagarne närmast efter kalabaliken träffas af något illamående, för hvilket han fortfar att ligga och åderlåtes; det var ju tidens stora, i alla väder mest använda läkemedel. Att åderlåtningen blir för kraftig och förorsakar en akut blodförlust, som tvingar Karl XII att liggande lemna Bender och en tid framåt intaga liggande ställning är också naturligt. En viss tid måste ju åtgå, innan hans kropp hunnit hemta sig efter blodförlusten.

Det är likaledes alldeles naturligt, att Karl XII af akut febersjukdom tvingas att ligga sex veckor och sannolikt någon ej närmare bestämd tid därutöfver under konvalescensen.

Från de elfva månadernas liggning af omtvistad orsak får man därför afdraga tiden, då Karl XII af akut blodförlust och af febersjukdom med efterföljande konvalescens varit nödsakad att ligga. Det är liggningen under de återstående flesta månaderna af de 11, som nöjaktigt bör förklaras.

Slutligen må i denna fråga framhållas, att Karl XII på Timurtasch låg till sängs endast på grund af febersjukdomen. För öfrigt låg han, som man plägar säga, ofvanpå, klädd i sin vanliga dräkt men utan lifrock och stöflar. Drägten byttes hvarje dag, men fick sitta på också om nätterna. Så berättar Bielke i sina hågkomster af Karl XII.

Den 28 oktober 1714 befann sig Neumann på en liten vingård, belägen omkring en half mil utanför staden Pitest i Wallachiet. Ungefär vid sextiden e. m. samma dag steg han till häst jemte Thure Gabriel Bielke, Stanislaus Poniatowski, öfverstelöjtnant Jean Louis Bousquet, kapten Adlerfelt, kocken Boberg och sannolikt några drängar för att begynna hemfärden till Sverige.

På kvällen dagen förut eller 27 oktober hade som bekant Karl XII jemte Düring och Rosen anträdt hastighetsfärden till Stralsund, likaledes från den lilla vingården utanför Pitest.

Den lilla trupp, som Neumann medföljde och som stod under Bielkes befäl, var beordrad att taga samma väg som konungen, men 24 timmar senare än denne och att ingenstädes uppehålla sig så länge, att den föreskrifna tidskillnaden ej kunde uppehållas.

Siebenbürgens gräns var närmaste målet för Bielke och hans följeslagare. Här skulle de lemna hästarne, som de användt från Pitest och taga nya, som konungen sjelf beställt åt dem. Andra dagen efter sitt uppbrott eller 30 oktober hann den Bielkeska truppen skansen Rothe Thurm vid Siebenbürgens gräns. Härifrån fortsatte man vidare till det tre mil längre bort belägna Hermannstadt. Här skiljde

sig Neumann, kocken Boberg och en dräng från Bielke och de öfriga för att genom Schlesien taga sig fram till Stralsund.

Om orsaken till denna Neumanns och hans två kamraters väg till Stralsund förmåla handlingarne intet. Man kan endast som sannolikt förmoda, att det kanske var ett försök att angående Karl XII:s hemfärd ytterligare blanda bort korten för Europa.

Främst ilade ju konungen sjelf, förklädd och under antaget namn i sällskap med Düring och Rosen, också under antagna namn och undan gick det. Det verkade ju kurirer, som skyndade att anmäla Karl XII:s så länge fördröjda återkomst till de svenska besittningarne.

Dagen före sin egen affärd hade Karl XII med sin närmaste omgifning begifvit sig till den lilla vingården utanför Pitest och där stängt sig inne för att bättre dölja hemresan. På e. m. den dagen, eller 26 oktober afsändes major Buddenbrock, lifknekten Karl Stenberg, tolken Savari och en dräng för att öfver Belgrad taga sig fram till Stralsund.

24 timmar efter konungen följde Bielke och hans lilla trupp. Den klöfs 30 oktober i Hermannstadt i två genom Neumanns och hans båda kamraters färdande genom Schlesien.

Dessutom tågade, fördelade på 5 divisioner, hvar och en under befäl af en generalsperson, de i Turkiet kvarblifna svenska trupperna från Pitest till Stralsund.

Europa hade sålunda nio grupper af hemvändande svenskar att välja på, när det ville söka, hvarest bland dem Karl XII sjelf kunde stå att finna.

När Karl XII efter sin fjorton dagars ilfärd från Pitest, dels på hästryggen dels i postvagn, natten mellan 10 och 11 november stod utanför Stralsunds portar och där begärde inträde, var han i ganska skamfiladt skick.

Hans ben voro så ansvällda, att stöflarne måste skäras upp för att kunna aftagas, det gamla såret från Pol-

tava i venstra foten hade gått upp och litet hvarstans på kroppen var han blåslagen genom fall från hästarna.

Huruvida Neumann hade tillfälle att behandla Karl XII för dessa minnesbetor från färden Pitest—Stralsund, framgår ej af handlingarne, ty i dem säges intet om, när Neumann genom Schlesien nådde fram till Stralsund.

Härmed huru som helst, den 27 nov. 1714 utnämndes Neumann till kammartjenare hos Karl XII och erhöll sålunda då officiell bekräftelse på den tjänst, som han faktiskt under flere år förättat hos konungen under vistelsen i Turkiet.

I brevet till Tessin om utnämningen anbefalldes denne, att uppföra Neumann i hans nya befattning i hofstaten och skulle han för denna åtnjuta i ersättning, hvad den lediga kammartjenarbefattningen så i lön som kostpengar bestods.

Snart nog efter denna utnämning begagnade sig Karl XII af sin kammartjenares kirurgiska kunskaper och erfarenhet.

Neumann erhöll nämligen nådig befallning att företaga en granskning af, hur det var bestäldt med fältskärer och sjukvårdsutrustning vid den i Stralsund befintliga armén.

Resultatet af denna sin undersökning nedlade Neumann uti ett underdånigt memorial till Kungl. Majestät af 21 januari 1715. (Bilaga VII).

Vid följande 12 regementen hade Neumann funnit något anmärka, deras inbördes ordning och chefernas namn här då återgifna enligt Neumann: generalmajor Schultzens, generalmajor Stackelbergs, Jönköpings infanteriregemente, generalmajor Strömfelts, öfverste Ribbings, pommerska kavalleriregementet, öfverstarne Marderfelts, Wollwards, Jägers, Leutrums, Dewüttens och Horns regementen.

Det framgår ej af memorialet, om dessa 12 namngifna regementen voro hela armén i Stralsund eller endast de trupper af densamma, där Neumann verkställde sin undersökning.

Granskningen gaf vid handen, att endast ett af de tolf regementena, öfverste Horns, var försedt med båda fältkistorna, den stora såväl som den lilla, i fullt rustadt skick med nödiga instrument och medicin.

Därnäst bäst var det ställdt vid Jönköpings regemente, som visserligen också hade båda kistorna och instrument, men i skadadt skick, så att de behöfde repareras.

Vid de tio öfriga regementena voro de anmärkta bristerna större. Sex af dem hade hvarken den stora eller lilla kistan eller instrument; fyra saknade den lilla kistan, men hade alla den stora, och af det senare slaget två väl-försedda, två i saknad af nödig utrustning med glas och instrument.

Sammanlagdt fattades sålunda vid de tolf regementena sex stora och tio små fältkistor samt instrument till alla de förra. Dessutom voro ju två andra stora kistor ofullständigt försedda med glas och instrument.

Detta var dock icke allt. Vid hvarje regemente saknades vidare en medicinvåg med tillbehör, 100 alnar linne till bandage och plåsterduk och slutligen hästar och kuskar för kistornas transport.

Om härmed menas, att dessa sistnämnda brister förefunnos endast vid hvart och ett af de ofvan nämnda tolf regementena eller också vid andra i Stralsund, framgår ej tydligt af memorialet.

I anslutning till denna sin redogörelse för undersökningens resultat begagnade Neumann tillfället att gifva Kungl. Majestät ett par vinkar om, huru de anmärkta bristerna skulle afhjelpas. Han framhöll nämligen, att kistor och instrument kunde anskaffas billigare på ort och ställe, d. v. s. i Stralsund än hemma i Sverige och att nödig medicin lämpligen toges från apotekare Henning i Stettin, som skulle lemna densamma för bästa pris enligt Hamburger-taxan, om Kungl. Majestät ville vara så nådig och uppdraga kistornas fyllande med medicin åt Henning. För att

ytterligare stödjade dennes sak påminnte Neumann om, att Henning icke torde vara Hans Majestät alldeles obekant, då Henning varit med till »Moiloff» och varit den, som försedt hofapotekaren Ziervogel med medicin.

Af de många anmärkta bristerna tog Kungl. Majestät för denna gång ad notam endast dem, som rörde fältkistorna och instrumenten.

Neumanns vink om att dessa kunde fås billigare i Stralsund än hemma i Sverige brydde sig Kungl. Majestät ej om att följa. I stället afläts 30 januari en skrifvelse till krigskollegiet med order att ofördröjligen till Stralsund försända sex stora och tio små fältkistor jemte instrument till åtta stora, enär Kungl. Majestät förutsatte att hemma i Sverige funnes att tillgå färdiga kistor, som ännu icke blifvit anslagna till något visst regemente. Vidare beordrades krigskollegiet att inkomma med underdånig berättelse om »hvad vidare tillgång af sådana saker derhemma finnas kan».

Viljan synes krigskollegiet nog hafva haft men icke förmågan, när det 21 februari 1715 besvarade denna kungliga skrifvelse.

2064 dal. s:mt skulle de från Stralsund begärda kistorna och instrumenten tillsammans kosta, men hvarifrån dessa medel med säkerhet skulle utbekommas, därom kunde krigskollegiet ej gifva Kungl. Majestät besked.

På grund af den stora penningbristen hade man nämligen endast med mycken svårighet varit i stånd att förse med fältkistor de regementen, som därom inlagt särskild ansökan, och likaledes på grund af penningbrist fanns det alls ingen tillgång på färdiggjorda fältkistor, trots det att krigskollegiet upprepade gånger hos statskontoret hade anmält, att ett antal kistor borde tillverkas för att hafva i förråd.

Kollegiet ämnade visserligen, för att fullgöra sin underdåniga skyldighet, skrifva till statskontoret igen och anhålla om utanordnande af de 2064 dal. s:mt. Som denna

summa rätteligen vore en extra-ordinarie utgift, funnes det emellertid föga utsigt att få den i statskontoret; den borde tagas från kontributionsränteriet, men också där hakade det: krigskollegiet hade nämligen för 1715 redan fått så mycket af ränteriet, att därifrån ej mera pengar kunde vara att förvänta för det året.

För krigskollegiet återstod därför intet annat än att öfverlemna åt Kungl. Majestäts eget nådiga välbehag att afgöra, hvarifrån de 2064 dal. s:mt skulle tagas.

Det rätta och lämpliga stället fann Kungl. Majestät vara just kontributionsränteriet och skref därför 21 mars 1715 till detsamma och befälde det att utbetala summan af de till extra ordinarie utgifter anslagna medlen. I bref af samma dag fick krigskollegiet kunglig underrättelse, att det hade att förvänta de 2064 dal. s:mt från kontributionsränteriet.

Samtidigt som detta fick det kungliga brefvet om fältkistorna erhöll det tvenne kungliga bref till, rörande andra saker, tre skrivelser från Hans Majestät på en gång sålunda. Det var väl därför, som ränteriet anordnade ett sammanträde på eftermiddagen 5 april och föredrog de trenne kungliga skrivelserna. Det var endast tre af dess ledamöter, grefve Karl Polus, kyrkoherde Johan Ekendal och rådmän Jakob Bunge, som kommit tillsammans denna e. m. Ärendet om fältkistorna beslöt man därför att uppskjuta till nästa session, då ränteriet kunde komma in pleno tillsammans.

Nästa sammanträde hölls redan dagen därpå eller 6 april men var icke in pleno. Utom de tre herrarne från eftermiddagssammanträdet hade nämligen bara en till, kyrkoherde Nils Steinel, infunnit sig. Ränteriets tvenne andra ledamöter J. Lagermarck och And. Strömborg stå åtminstone ej i protokollet antecknade som närvarande.

Beslutet i frågan blef, att en anvisning å 2064 dal. s:mt. skulle utfärdas på räntmästare Johan Muncktell i Kop-

parbergs län, att af 1715 års kontributioner därstädes utbetala summan till krigskollegiet. Både detta och Kungl. Majestät skulle om beslutet vederbörligen underrättas. Kungl. Majestät skulle dessutom delgifvas några punkter angående staten till extraordinarie utgifter, hvarunder krigsfångarnes underhåll hörde.

Det var ett underdånigt påpekande af, att Kungl. Majestät något hårdt pressat de i staten för 1715 uppförda medlen för extraordinarie utgifter genom ett därpå befalla om utbetalning af de 2064 dal. s:mt. Af de 53863 dal. s:mt, som voro anslagna för årets extraordinarie utgifter och hvaraf krigsfångarnes underhåll skulle tagas, återstodo endast 22730 dal. s:mt och denna rest ansåg kontributionsränteriet icke skola räcka till årets slut. Om den närmare användningen af de redan åtgångna 31132 dal. s:mt, hvari inberäknats de 2064 dal. s:mt till fältkistorna etc., fick Kungl. Majestät se i en bilaga till ränteriets bref med specificerad förteckning på de olika poster, hvari den redan förbrukade summan utbetalats.

Några sådana påminnelser fick icke krigskollegiet utan bara anvisningen jemte ränteriets bref. 11 april befordrade kollegiet anvisningen vidare till krigskassören Bauman, som hade att skyndsamt infordra pengar på densamma och insätta dem i banken för kollegiets räkning och uppvisa kvittot i kollegiet.

I skrifvelse af 20 juni 1715 meddelade krigskollegiet Kungl. Majestät, att anvisningen var betald och att arbetet pågick med kistorna och instrumenten, hvilka snarast möjligt skulle sändas till Stralsund.

Kort innan krigskollegiet fick underrättelse från kontributionsränteriet om dess utbetalning af de 2064 dal. s:mt, hade kollegiet fullgjort sitt löfte till Kungl. Majestät att an hålla om dessa pengar hos statskontoret.

Det gjordes i ett bref af 1 april, hvari kollegiet åberopade sig på Kungl. Majestäts bref i ärendet af 30 januari

1715 från Stralsund. Med anledning däraf hade instrumentmakaren Ketscher redan fått order att förfärdiga de begärda instrumenten. Denne hade emellertid hos krigskollegiet supplicerat om, att efter vanligheten få 200 dal. s:mt i förskott för att därmed betala arbetsfolket under fortsättningen af detta angelägna och skyndsamma ärende.

Krigskollegiet begärde därför, att statskontoret till en början ville af »prompte» medel utanordna de 200 dal. s:mt till Ketscher samt pengar till förfärdigande af 5 eller 6 stycken fältkistor efter 148 dal. 18 öre s:mt stycket.

Det var sålunda en partiel åtgärd, krigskollegiet här vidtog för att fullgöra den kungliga befallningen. Vidare förhandlingar med statskontoret blefvo ju öfverflödiga, sedan kollegiet erhållit ränteriets anvisning.

I sitt ofvan nämnda memorial af januari 1715 meddelade Neumann intet om, hvad han vid sin granskning funnit angående fältskärerne vid armén i Stralsund. Den frågan tog han upp längre fram i året i ett memorial af 4 maj till Kungl. Majestät.

En del af fältskärerne hade befunnits vara oexaminerade och icke hafva aflagt sin trohetsed. Neumann hade visserligen fått muntlig befallning af Karl XII att examinera de oexaminerade, men det hade tydligen visat sig vara för litet. Neumann anhöll därför om Kungl. Majestäts skriftliga order för att med större auktoritet kunna fullgöra det uppdraget. Likaledes begärde han Kungl. Majestäts skriftliga befallning, att de fältskärer, som ännu ej aflagt sin ed, skulle fullgöra denna sin skyldighet, så att intet underslef förekomme vid medicinens utgifvande eller i andra delar af tjensten som fältskär hos Kungl. Majestät.

Medicinen fördes också denna gång på tal men ej dess anskaffande utan dess fördelning. På grund af förfrågningar till Neumann från flere regementsfältskärer, hemställde han till Kungl. Majestät att afgöra, huruvida de officerare och soldater, som blifvit blesserade utom Kungl.

Majestäts tjänst eller ådragit sig sjukdomar såsom »Frantzoser» och dylikt, skulle erhålla fri medicin ur kistorna.

Slutligen anhöll Neumann, att Kungl. Majestät ville bestämma, huruvida officerare och regementsbetjente skulle åtnjuta fri medicin äfven vid andra deras mera tillfälliga sjukdomar.

Den 13 maj resolverade Kungl. Majestät å detta Neumanns memorial och utfärdade samma dag den begärda skriftliga orden för Neumann att examinera regementsfältskärerne och tillse, det de aflade trohetsed. Fri medicin beviljade Kungl. Majestät också under de angifna förhållandena. Redan i maj 1715 erhöll sålunda veneriskt sjukt krigsfolk vid armén i Stralsund rättighet till kostnadsfri medicin. Det är ju ett mycket tidigt datum i den kostnadsfria behandlingen af dessa sjukdomar i Sverige, hvars införande plägat förläggas till början af adertonhundratalet.

Med den kungliga examensordern på hand och med det förut gifna inspektionsuppdraget var Neumann de facto en slags öfverfältläkare vid armén i Stralsund med sådan makt och myndighet, som egentligen tillkom Chirurgiska Societeten i Stockholm.

De handlingar, som stått författaren till buds, förmåla intet om, huruvida och i hvilken utsträckning Neumann i praktiken utöfvade denna sin myndighet.

Under sommaren 1715 tjänade Neumann som mellanhand mellan höga vederbörande i Stralsund och Chirurgiska Societeten i Stockholm.

På begäran af statssekreteraren Kasten Feif skref han nämligen till Societens ålderman en uppmaning till Societeten att välja en director och underrätta Feif i Stralsund om detta vals resultat. Detta Neumanns bref tyckes varit skrivit 30 juni. Först 2 aug. upplästes det i Chirurgiska Societeten och verkställdes det begärda valet. Enhälligt utsågs härvid Ewald Ribe till Societetens Director och skulle Feif därom underrättas.

Något närmare om denna skriftvexling och detta val har författaren ej lyckats påträffa. Den förmodan ligger ej långt borta, att meningen med det hela kanske var att få Neumann, den faktiske öfverläkaren vid armén i Stralsund, vald till Chirurgiska Societetens director.

Under vistelsen i Stralsund nov. 1714—dec. 1715 erhöill Karl XII åtminstone tvenne omtalade skador.

Den ena var i maj, en kullridning och fall under hästen med kontusion af bröstkorgen, enligt Jefferyes åtföljd af några dagars vistelse inne och blodig hosta. Dagen efter den eller 24 maj var emellertid Karl XII redan ute och red igen. Ehuru det ingenting särskildt säges därom, var det väl Neumann, som vårdade konungen också vid detta tillfälle.

Den andra skadan inträffade den 5 november då svenskarne under konungens eget befäl utkämpade en strid mot de allierade fiendernas trupper vid Stresow på Rügen. Härvid fick konungen sin häst skjuten under sig och träffades sjelf af en muskötkula i venstra sidan af bröstet. Den tyckes där hafva åstadkommit endast ett mjukdelssår. Under Neumanns behandling var detta läkt inom 4 veckor, sålunda kort innan Karl XII lemnade Stralsund.

Lika litet som om benbrottet vid Krakau och om skottskadan vid Poltava lemnar Neumann några detaljupplysningar om skottet på Rügen. På tal om tiden för behandlingen säger Neumann endast »und die Zeichen bey mir zu sehen sein».

Den antagligaste meningen med detta yttrande är väl den, att Neumann, när han nedskref det, ännu hade kulan i behåll.

Naturligtvis har detta skottsår i sin mån bidragit till att något fördröja Karl XII:s resa från Stralsund.

Efter återkomsten från Stralsund till Skåne dröjde det icke så synnerligen länge, innan Neumann befordrades och sattes på den plats, som blef den sista och förnämligaste han beklädde såväl i Karl XII:s tjenst som under sin egen

lefnad. Den 28 juni 1716 på Torpums gård utfärdades nämligen kunglig fullmakt för Neumann att vara generalstabsfältskär och direktör af kirurgien med den lön, som i staten påfördes denna beställning. Han fick den som belöning för »den skicklighet, flit och erfarenhet, som kammartjenaren Oss Älskelig Neumann alltid wisat hafwer».

Någon instruktion för den nyskapade befattningen utfärdades icke nu, utan var det tills vidare åtminstone öfverlemnadt åt Neumanns eget nit och intresse att vara verksam i densamma.

Det blef han ock, förnämligast genom att under åren 1716, 1717 och 1718 ingå med åtskilliga memorial, hvori framställdes förslag i olika riktningar om ordnandet af sjukvårdsförhållandena såväl vid armén som flottan, mest vid den förra.

Redan elfva dagar efter sin utnämning eller 9 juli undertecknade den nye generalstabsfältskären å ett ställe vid namn Norrby en sin skrifvelse till Kungl. Majestät i dessa ärenden.

Vid åtskilliga regementen fattades både fältkistor och vagnar till dessas transport. Huru stor denna brist var, angifves ej i skrifvelsen. Neumann erinrade emellertid om, att fältkistor hvarken kunde hinna ordentligt tillverkas eller utrustas, då en kanske snart infallande, rask marsch skulle anträdas. För tids vinnande och som en ersättning för de felande kistorna föreslog därför Neumann, att de nödiga sjukvårdstillbehören skulle forslas i fyrkantiga lådor, så afpassade till sin storlek, att de kunde föras på hästryggen. För en sådan anordning fattades emellertid både hästar och packsadlar.

Var det sålunda, så till vida väl beställdt, att fältkistor och vagnar funnos i behåll på en del regementen, så saknades däremot fullständigt medicin, bandage och plåsterduk vid alla regementen, som i skrifvelsen afsågos men där ej äro namngifna. För att afhjelpa dessa brister föreslog

Neumann, att medicinen etc. på kunglig befallning finge anskaffas från Göteborg och att regementsfältskärerne icke skulle utfå medicin från apotekarne, förr än förslagen här-om af Neumann godkänts och af honom underskrifvits.

Vid några regementen såväl i Skåne som »här» (sannolikt Norrby), fattades det också fältskärer. Neumann anhöll därför om bemyndigande att söka få vakanserna fyllda och att de nyantagne skulle förses med kungliga fullmakter.

Någon resolution på detta Neumanns memorial tyckes ej hafva blifvit fattad och för denna gång hade han sålunda icke lyckats att få kunglig fullmakt på sina förslag till de påpekade bristernas afhjelpande.

Härmed lät han sig emellertid icke nöja utan inlemnade någon gång före oktober 1716 ett nytt, underdånigt memorial angående sjukvården vid hären.

Frågan om fältkistorna var denna gång lemnad åsido; skrifvelsen gällde hufvudsakligen medicinen och regementsfältskärerne.

Beträffande anskaffningen af den förra hade Neumann funnit, att den blef onödigt dyr och hvad värre var ofta alldeles obrukbar, enär regementsfältskärerne voro tvungna att taga medicin från det ställe, som anvisades dem, hvarmed väl förmodligen menas af öfversten eller regementskvartermästaren. I fråga om medicinens användning åter var det en oafgjord sak här i Skåne lika som det varit i Stralsund året förut, huruvida officerarne, deras drängar och gemene man skulle åtnjuta fri medicin, då de utom Kungl. Majestäts tjänst genom eget sjelfsvåld förskaffat sig »Frantzoser» eller andra dylika sjukdomar. Slutligen hade Neumann funnit att för hofvets räkning saknades medicin och därjemte instrumenter, ehuru dessa förnödenhetsartiklar ofta behöfdes.

Beträffande regementsfältskärerne rådde den olägenheten, att till dessa platser ofta antogos personer, som ej voro dem vuxna, hvarmed väl i detta sammanhang menas,

att de ej voro examinerade. Fältskärernes ställning var vidare mycket osäker, ty de voro alldeles beroende af öfverstarne och kunde efter dessas behag af och tillsättas, hvilket så mycket lättare gick för sig med dem, som ej voro examinerade. Det var icke ensamt öfversten, som gjorde fältskärernes ställning osäker. Icke så sällan inträffade nämligen det, att officerarne blandade sig uti fältskärernes behandling af de sjuke, i det de sökte förhindra användandet af förordnad medicin.

Äfven för sin egen del gjorde Neumann denna gång ett påpekande hos Kungl. Majestät nämligen, att det saknades föreskrift om, huruvida generalstabsfältskären skulle åtnjuta fri post, då han skref å embetets vägnar.

Ordnandet af frågorna om medicinen och regementsfältskärerne föreslog Neumann skola ske på följande vis:

Inga andra apotekare än de, som kunde lemna den bästa och felfriaste varan, skulle få leverera medicin. Huru valet mellan apotekarne från denna synpunkt skulle göras, säges ej. Fältskärerne skulle vara skyldige samråda med Neumann och erhålla hans godkännande och underskrift på medikamentsrekvisitionerna, innan dessa finge från apoteken uttagas. Det var ju ett upprepande af förslaget från juli om Neumann sjelf som öfverkontrollör för medicinleveranserna till armén.

Angående medicinen och instrumenten för hofvets räkning anhöll han, att dessa finge förskrifvas från Stockholm.

Utom öfverinseendet öfver medicinens utlemnade anhöll Neumann också om en annan rättighet nämligen att få examinera de fältskärer, som skulle nyantagas och att för dem få utfärda intyg öfver godkänd examen och fullgjord edgång. Dessa Neumanns intyg skulle åtfölja öfverstarnes förslag till Kungl. Majestät om fältskärstjänsternas besättande. De redan examinerade fältskärerne borde förse med kungliga fullmakter.

Denna Neumanns begäran om formlig examensrätt var

ju en precisering af hans obeaktade förslag i juli att sjelf söka få fältskärsvakanserna fyllda och föreslogs ju till utföring på samma sätt, som då Neumann sjelf 1700 examinerades och fick anställning på Lifregementet, dock nu 1716 med den väsentliga skilnaden att Neumann sjelf och ej Chirurgiska Societeten skulle vara examinerator.

Vidare och slutligen anhöll Neumann, att det skulle utfärdas direkt förbud för officerarne att blanda sig uti fältskärernes kurer och att generalstabsfältskären skulle erhålla fri post för å embetets vägnar skrifna bref.

Detta Neumanns memorial blef, i motsats till det af juli, föredraget, men när resolution å detsamma gafs 1 oktober 1716 i Lund var Kungl. Majestät icke lika välvillig mot Neumann som året förut i Stralsund, där han ju fick bifall till alla sina förslag.

Nu i Lund gick Kungl. Majestät fullständigt in på endast tvenne af de direkt framställda förslagen, det om Neumanns öfverinseende och kontroll af medicinleveranserna till armén och det, att de redan examinerade fältskärerne skulle erhålla kungliga fullmakter, det senare dock med det förbehållet, att öfverstarnes memorial därom först skulle föredragas.

Neumanns andra stora förslag det om examensrätten bifölls däremot icke. Detta utsades visserligen ej i tydliga ordalag i resolutionen, utan Kungl. Majestät endast hänvisade i den frågan till gällande förordning, som stadgade, att ingen fältskär skulle erhålla fullmakt, innan han vore vederbörligen examinerad. Härmed afsågos naturligtvis det i början af detta arbete nämnda kungl. brefvet af april 1685 till samtliga öfverstar i riket och reglementet för Chirurgiska Societen af aug. 1686. Kungl. Majestät var den gången i Lund mera lagtrogen än året förut i Stralsund, då ju Neumann erhöll examensrätt, ehuru dessa båda, nyss nämnda kungliga föreskrifter då också hade gällande kraft.

Kungl. Majestät svarade däremot obetingadt ja, lik-

som i Stralsund, på Neumanns fråga om fri kur och medicin skulle bestå de veneriskt sjuke i armén; hvem helst sådana sjukdomar kunde påkomma, skulle erhålla kostnadsfri behandling.

Något formligt och generellt förbud för officerarne att blanda sig i den af fältskärerne förordnade behandlingen ville Kungl. Majestät icke utfärda, utan förbehöll sig rätten att sjelf pröfva och resolvera i hvarje särskildt fall, då något sådant förekom och anmälan därom gjordes. I praktiken betydde det naturligtvis, att allt i den punkten kom att blifva som förut.

Innan Kungl. Majestät ville bifalla förslaget om inköp af medicin och instrument för hofvets räkning, hade Neumann att inkomma med kostnadsförslag därå.

Fri post slutligen för generalstabsfältskärens embetsbref ansåg Kungl. Majestät vara en sjelfklar sak, endast de inlemnades i kansliet, där de skulle i postboken inskrifvas och sedan afsändas.

Med officiellt bemyndigande att hafva öfverinseende öfver arméns utrustning med medicin och efter de anvisningar för öfrigt, som gifvits i den kungliga resolutionen af 1 okt. 1716, fortsatte så Neumann i sin verksamhet som generalstabsfältskär och direktör af kirurgien.

Den 30 april 1717 tog denna ånyo formen af ett memorial, som Neumann den dagen undertecknade. Det var denna gång icke ställdt till Kungl. Majestät utan till »Baron och Ombudsrådet» utan att denne i handlingen namngifves och de frågor, som Neumann däri upptog, voro om fältkistorna och regementsfältskärernes examinerande.

Man hade tydligen följt Neumanns förslag af juli det föregående året, att en del af sjukvårdsutrustningen skulle föras på hästryggen i mindre lådor. Härigenom hade åtskilliga fältkistor blifvit försatta ur bruk. Som de voro väl inrättade och försedda med nödig utrustning, föreslog Neumann såsom mycket lämpligt, att de öfverflyttades till fäst-

ningarne för dessas sjukvårdsbehof. Angående de fältkistor, som fortfarande voro afsedda att brukas såväl vid armén som flottan, hemställde Neumann, huru dessa skulle kunna i tid, bekvämligast och billigast förseas med plåsterduk, instrument och annat nödigt tillbehör.

Visserligen hade Neumann i oktober 1716 fått ett indirekt afslag på sin begäran om examensrätt, men hade likväl på grund af en gång muntligen gifven befallning (sannolikt menas här den i Stralsund) beflitat sig om att examinera de ännu oexaminerade fältskärerne. Han anhöll därför nu ånyo om skriftlig, kunglig fullmakt på denna del af sin verksamhet.

Likaledes upprepade han sin begäran, att de regementsfältskärer, som aflagdt godkänd examen, omedelbart skulle erhålla kungliga fullmakter för att fastare bindas vid sina platser och göras ordentligt ansvarige.

»Baron och Ombudsrådet» tyckes ej hafva följt Neumanns anhållan att underställa allt detta Kungl. Majestäts nådiga pröfning, ty endast å ett af de framställda förslagen gafs kunglig resolution.

Detta skedde 2 maj 1717 i Lund, och härigenom erhöll Neumann den länge begärda examensrätten. Kungl. Majestät förordnade nämligen den dagen, att generalstabsfältskären skulle med sig få adjungera de närmast till hands varande regementfältskärerne och inför detta forum examinera de fältskärer, som föreslagits att erhålla anställning vid armén eller flottan. I denna föreskrift gjordes emellertid den inskränkningen, att de fältskärer, som bodde närmare Stockholm än den plats, där armén och generalstabsfältskären uppehöll sig, skulle hädanefter som hittills undergå sina examina inför Chirurgiska Societeten i Stockholm, för att ingen examinand på grund af afstånden skulle betungas med onödigt dyra resekostnader.

Med detta kungliga påbud på fickan tog Neumann på allvar itu med att examinera. Det stötte emellertid

både för honom och Embetet i Stockholm på svårigheter från examinandernas sida. Åtskillige af desse vägrade nämligen helt enkelt att infinna sig hos Neumann. Särskildt var detta fallet med dem, som blifvit i Stralsund af några andra regementsfältskärer interimsviis examinerade och där-
efter försedde med kungliga fullmakter.

Motspänstigheten var tydligen stor, ty Neumann fann sig däraf föranlåten, att i ett memorial, dateradt Lund 19 aug. 1717, hos Kungl. Majestät anhålla, att de examens-
tredskande fältskärerne måtte beordras att låta examinera sig, såsom föreskrifvet var, antingen af Neumann eller Embetet i Stockholm, innan de kunde erkännas för rätta regementsfältskärer. Neumann, som tydligen var af den me-
ningen, att regementsfältskärernes militära tjänst skulle åsidosättas, om de innehade någon civil plats, underställde dessutom nu Kungl. Majestäts pröfning, huruvida det skulle vara tillåtet för regementsfältskärerne att antaga något fält-
skärseembete i städerna.

Redan dagen efter Neumanns memorial eller 20 aug. 1717 resolverade Kungl. Majestät å detsamma. Vid tjänstens förlust ålades härigenom de regementsfältskärer, som redan fått kungliga fullmakter, men ännu ej af Neumann eller Embetet i Stockholm blifvit examinerade, att vid påfordran in-
ställa sig till examen hos endera af dessa. Vidare förbjödos regementsfältskärerne att samtidigt med tjänsten vid armén någonstädes innehafva plats som ordinarie stadsfältskär. Däremot var det det dem tillåtet att jemte stadsfältskären hålla verkstad, d. v. s. idka privat praktik i den stad, där de på grund af sin militära tjänst voro boende.

Från sin utnämning i juni 1716 till generalstabsfältskär och direktör utan instruktion för befattningsens utöfvande och till augusti 1717 hade Neumann sålunda lyckats för-
skaffa sig tvenne fasta utgångspunkter för denna sin verksamhet, nämligen kungliga fullmakter på öfverinseendet och kontrollen öfver medicinleveranserna och examensrätt.

Bredvid Chirurgiska Societeten i Stockholm, som lefde och verkade efter Kungl. Majestäts ännu i kraft varande reglemente och ordning för densamma af aug. 1686, hade Karl XII sålunda tillskapat en af Neumann beklädd befattning med i viktiga delar samma makt och myndighet som Societeten. Det låg i sakens natur, att ett sådant nytt förhållande behöfde ordnas. Så skedde ock. I oktober 1717 utfärdade nämligen Karl XII i Lund dels ett nytt »reglemente och ordning för Bardberarembetet», dels en »Instruction för directuren af Chirurgien», den förra den 8, den senare den 25 oktober.

Det nya reglementet för Chirurgiska Societeten bestod af icke mindre än 47 paragrafer.

Endast en af dessa innehåller något om kirurgie direktörsbefattningen. Dess innehafvare skulle jemte Embetet i Stockholm tillhålla alla fältskärsmästare i riket att hvart halfår eller oftare till Embetet inkomma med skriftlig, detaljerad redogörelse för anmärkningsvärda kirurgiska fall i deras praktik och dessas behandling. På detta sätt skulle småningom i Embetet samlas sådana »händelser, curer och observationer» från hela riket för att sedermera befordras till trycket till gagn i synnerhet för dem, som egnade sig åt kirurgiens studium och »således den wettenskapen dageligen med flit och eftertanke drifwas och förkofras». Meningen med denna föreskrift var tydligen den att åstadkomma en svensk, kirurgisk kasuistik, ett slags förelöpare sålunda till våra nuvarande lasarettsläkares embetsberättelser.

Denna fullt moderna tanke är icke den enda i sitt slag, som återfinnes i Karl XII:s reglemente för Chirurgiska Societeten af okt. 1717. Det må i förbigående anmärkas, att detta, jämfördt med stadgan af 1686, innehåller två principiella nyheter, nämligen, att Embetet till sin ålderman eller direktör ej längre var tvunget att välja den till åren äldste af sina ledamöter utan kunde därtill utse den kunnigaste och

lämpligaste och att antalet fältskärsmästare i Stockholm ej längre begränsades till 18, utan fick vara fritt.

I Hjelts arbete, Svenska och Finska Medicinalverkets Historia, säger dess författare, att den ofvan nämnda Instructionen för Directeuren af Chirurgien af 25 okt. 1717 utfärdades för Ewald Ribe, som den tiden vistades med konungen i Lund. Detta är icke riktigt. Det framgår af § 7 i Instructionen, där det hänvisas till Kungl. Majestäts resolution af 1 okt. 1716 i sådant sammanhang, att däraf tydligt framgår, att denna och instruktionen äro utfärdade för samma person. I registraturet står dennes namn icke utsatt vid instruktionen, däremot står det vid resolutionen af oktober 1716 tydligt utsatt, att den är fattad på ett af directeuren Neumann inlemnadt memorial. För detta har ofvan redogjorts. Instruktionens allmänna formulering ger för öfrigt också vid handen, att den gällde för en person både sido- och öfverordnad till Chirurgiska Societeten med dess direktör.

I den sålunda för Neumann gifna instruktionen, som var i 12 paragrafer (Bilaga VIII) upprepades och bekräftades till fortsatt åttlydnad de bemyndiganden, som Neumann vid dess utfärdande redan hade, öfverinseendet öfver fältkistor-
nas fyllande med medicin och rätten att examinera fältskärer såväl för arméns som för flottans behof samt rättigheten för dessa att allt efter afståndet välja direktören eller Chirurgiska Societeten i Stockholm till examinerator.

Om formen för kistornas fyllande med medicin hade nu tillkommit några bestämmelser. Så skulle i Stockholm och andra städer, som voro försedda med flere apotek, fyllandet af kistorna fördelas mellan apotekarne efter ålder, så att den äldste af dem fick första beställningen o. s. v., under den viktiga förutsättningen likväl, att alla apotekarne voro försedda med goda och dugliga medikamenter. Om de städer, där det fanns endast ett apotek, nämnes intet särskildt.

Angående kistornas fyllande i Stockholm föreskrefs vidare, att den fältskär, till hvilkens regemente kistan hörde, skulle vara personligen närvarande vid denna förrättning och kontrollera, att den lemnade medicinen såväl till kvantitet som kvalitet vore utan anmärkning. Häröfver skulle regementsfältskären omedelbart utfärda intyg, därefter genast taga kistan om hand och föra den till regementet.

Oberoende af åldersprincipen vid fördelningen var hofapoteket. Detta skulle nämligen som tillförene alltid få lemna ut den medicin, som behöfdes för drabanterna, gardet och Kungl. Majestäts hofstat.

Slutligen upprepades angående medicinen den föreskriften, att apotekarnes räkningar därå ej finge betalas, förr än de af direktören blifvit gillade och attesterade.

Vid fördelningen af examensrätten mellan direktören och Chirurgiska Societeten i Stockholm hade Kungl. Majestät tydligen tänkt sig, att fältskärerne för militärt behof hufvudsakligen skulle examineras af den förre, de, som ville egna sig åt civil tjenst som stadsfältskärer eller annat, skulle pröfvas af den senare. Äfven om direktören icke var tillstädes, hade nämligen Societen rättighet att anställa pröfning med dem, som ämnade egna sig åt civil tjenst. Embetet var emellertid i dylika fall skyldigt att underrätta direktören hvarje gång någon blifvit godkänd som mästare, för att direktören skulle kunna hålla ordning på antalet fältskärer, som slog sig ned och uppehöll sig på hvarje ort.

Icke blott i nyss nämnda afseende ställdes Societetens sammankomster i beroende af direktören. Så ofta denne befann sig i Stockholm, fick nämligen Societeten ej sammankallas utan direktörens medgifvande. Var denne från hufvudstaden frånvarande, antingen vid armén eller annorstädes i Kungl. Majestäts tjenst, var societeten skyldig att genom bref underrätta direktören om sina fattade beslut. I de angelägnaste ärendena måste Societeten dessutom in-

hemta den frånvarande direktörens mening, innan den afgaf sitt slutliga votum.

Direktören erhöll i likhet med Embetet i Stockholm rätten att suspendera en i laga former antagen fältskär, då denne på grund af fylleri eller af annan orsak misskötte sin tjänst och sina patienter. I den suspenderades ställe skulle direktören eller Embetet förordna en annan mästare, tills den förre eventuellt bättrade sig. Gjorde han icke detta, egde direktören eller Embetet ingå med en ansökan till Kungl. Majestät om den oförbätterliges definitiva afsked från tjänsten och samtidigt föreslå till fullmakt en annan i den afskedades ställe.

Det framgår ej tydligt af formuleringen i denna punkt, huruvida direktören och Embetet i dylika afsättningsfrågor, likasom i fråga om enbart suspension, skulle samråda med hvarandra eller om de kunde handla hvar och en på sitt håll.

På anmodan af direktören voro vidare alla fältskärer såväl i städerna som vid armén och flottan skyldige till honom inkomma med skriftligen affattade berättelser om märkvärdigare kirurgiska sjukdomsfall och deras behandling, på sätt, som härom stadgats i Reglementet för Barberare-embetet af oktober 1717.

Sannolikt hade regementsfältskärerne och deras gesäller i ej ringa grad samma erfarenhet som gamle Johan Senftenberg, då han begärde afsked från Lifregementet, bland annat därför, att han af sin öfverstelöjtnant, Lorentz Styltenhielm, blef »behafder med hugg och slag» och ovet därtill, eller med andra ord, huru de voro beroende af befälets, i sista hand öfverstens nåd eller onåd vid begångna förseelser. Tanken på ett mera ordnadtt rättsligt skydd för fältskärerne och deras gesäller hade tydligen arbetat sig fram sedan 1700, då Senftenberg fick sitt afsked. I instruktionen för direktören antogs nämligen härom en paragraf, som stadgade, att regementsfältskärerne och deras gesäller vid begångna förseelser skulle af den kommende-

rande officeren i häkte inmanas, ställas inför krigsrätt och af den lagligen dömmas.

I denna rättsliga förmån gjordes dock den väsentliga inskränkningen, att den fick åtnjutas endast »så framt han» d. v. s. fältskären eller gesällen, »icke genom särdeles gensträfvighet i commandosaker sådant» d. v. s. smörj, »föranlåter». Helt och hållet nändes man tydligen ej taga bort detta på den tiden gamla bepröfvade och godt befunna medel.

Vidare befriades gesällerna ifrån sådana straff, hvar med gemene man plägade beläggas.

Med den makt och myndighet, som genom instruktionen lagts i händerna på »Directeuren af Chirurgien», låg det nära till hands, att den nya befattningen ej skulle ses med alltför blida ögon af det gamla Barberarembetet eller Chirurgiska Societeten i Stockholm. För att gifva stöd åt direktörens ställning gent emot detsamma stadgades därför, att den af Embetets medlemmar, som visade sidvördnad mot eller missfirmade direktören skulle straffas med böter och detta dubbelt opp mot hvad som i liknande fall var stadgadt om böter för sidvördnad mot eller missfirmande af åldermannen i Embetet.

Till ytterligare stöd för direktören anbefalldes öfverståthållaren i Stockholm och andra guvernörer och landshöfdingar att låta direktören åtnjuta deras embetes handräckning, när denne i Kungl. Majestäts tjänst och för god ordnings hållande anhöll om densamma.

Så stadgas i instruktionens 12:te och sista paragraf. Af registraturet att döma tyckes det emellertid, som om vederbörande ej erhållit del af densamma. Direktören fick väl vid behof framvisa sitt exemplar af instruktionen.

Icke blott de ofvan anförda speciella bestämmelserna för »Directeuren af Chirurgien» vittna om, att detta var en befattning bredvid och ofvan Chirurgiska Societeten. Sak

samma framgår också af den formulering, hvarmed instruktionen inledes.

Här talas om »Directeuren af Chirurgien» i Kungl. Majestäts hela Rike och om, huruledes direktören skulle hafva makt och myndighet att få disponera, göra och låta som han till befrämjande af det allmänna bästa fann tjenligast och nyttigast och som han inför Gud, Kungl. Majestät och hvar ärlig man kunde och ville ansvara för. Framför allt ålåg det direktören att se till, att Kungl. Majestäts lag och förordningar måtte efterlefas och oskick och oordning i tid blefve hindrade och afskaffade.

En befattning i sina enskilda och allmänna drag af den beskaffenhet, som här ofvan angifvits, gjorde ju Neumann till, hvad nu för tiden skulle kunna kallas en kirurgie generaldirektör eller öfverfältläkare. Det vittnar om stor bevågenhet för Neumann hos Karl XII att hafva gifvit honom en befattning, som så mycket var beroende af innehavaren, på samma gång som platsen naturligtvis skapats också af det praktiska skälet att lättare och på närmare håll kunna ordna sjukvården vid den armé, där Karl XII och hans generalstabsfältskär långt från hufvudstaden uppehöll sig.

Någon gång i slutet af 1717 eller strax i början af 1718 erhöll Neumann kunglig befallning att begifva sig till Strömstad för att inspektera det sjuka manskapet därstädes. Resultatet af sin undersökning meddelade Neumann till Karl XII i ett bref på tyska från Strömstad, dateradt 11 januari 1718.

Särskildt vid Vesterbottens regemente hade Neumann funnit många svårt sjuka. Trots det att alla goda anstalter träffats för deras konservation, hade dock 28 man aflidit inom 6 dagar. De sjuke voro så utmärglade, att ingenting ville slå an eller hjälpa. Därtill lågo de i nya baracker, som voro uppförda af alldeles fuktigt trä och omöjligt kunde annat än förorsaka sjukdomar trots »generalmajo-

ren» likasom öfverste Buddenbrock gjorde all omsorg för manskapet.

I februari 1718 var Neumann åter i Lund, ty den 22 i denna månad daterade han där ännu ett underdånigt memorial, hvari åtskilliga förslag angående sjukvårdens ytterligare ordnande underställdes Kungl. Majestäts pröfning.

Neumann återkom nu med förslaget om de gamla, utrangerade fältkistornas användning i fästningarne och vid amiralitetet. För att ordna frågan borde det uppsättas en utförlig förteckning på, huru många gamla fältkistor, som funnes att tillgå samt beskaffenheten af deras utrustning. På grundvalen häraf skulle utarbetas ett förslag, till hvilka af fästningarne o. s. v. de gamla kistorna bekvämligen kunde sändas.

Angående utrustningen af de nya, mindre lådorna, som skulle föras på hästryggen, föreslog Neumann ett par saker med afseende på förbandsmaterialet och anskaffandet af medicin. Till hvarje regemente borde nämligen anskaffas 100 alnar lärft till plåsterduk, hvilket var högst nödvändigt, när armén kom att gå i fält.

Härvid väntade sig Neumann, att den skulle komma långt bort från sådana orter, där medicin funnes att tillgå och där denna sålunda endast med stor tidsutdräkt och stort besvär eller kanske alls icke skulle kunna anskaffas. Till afhjelpande häraf föreslog Neumann att tillsätta en fältapotekare vid armén. Denne skulle åtfölja hären och föra med sig tvänne fältkistor, innehållande den nödvändigaste medicinen, som på detta sätt fort kunde tillhandahållas regementsfältskärerne.

Vidare anhölls om bestämmelse, hvarifrån desse skulle få nödiga respengar, när de begåfvo sig till någon ort för att där mottaga och fylla fältkistorna.

Besiktning af manskap, som skulle nyanställas vid regementena, hade mången gång till februari 1718 förrättats af stadsfältskärer, badare och fältskärsgesäller, hvilka icke

voro bundna genom trohetsed hvarken till Kungl. Majestät eller regementena. På grund häraf hade det inträffat, både att dugligt manskap blifvit kasseradt och tvärtom, att odugligt blifvit till krigstjenst antaget. För att råda bot på detta missförhållande föreslog Neumann, att Kungl. Majestät ville förordna, att ifrågavarande besiktningar icke finge förrättas af andra än dem, som voro bundne af trohetsed och därigenom för vederbörande ansvarige.

För fältskärerne vid de ständiga regementena hade det visat sig vara svårt att hålla nödigt antal gesäller, enligt Kungl. Majestäts förordning två, och att gifva dem i månadslön lika mycket som gesällerne vid de värfvade regementena. Orsaken var att årslönen ej förslog härtill. Genom Neumann anhöllo därför alla regementsfältskärerne vid de ständiga regementena, att deras löneförmåner måtte förbättras och ställas lika med dem, som tillkommo de värfvade regementenas fältskärer.

I undervisningens och utbildningens intresse anhöll Neumann om frihet för fältskärsgesällerne att åtminstone hvarje år, om icke hvart halfår, söka sig från den ene mästaren till den andre, såvida de vid sådana platsbyten allt fortfarande befunno sig i Kungl. Majestäts tjenst. Skälet till detta förslag var, att gesällerne skulle både bättre och fortare förkofra sig såväl i sitt yrkes teori som praktik, när de efter egen önskan och lust finge byta mästare, allt efter som desse voro, den ena mera förfaren i en del, den andre i en annan del af kirurgien.

Också sjukvården vid flottan var föremål för Neumanns omtanke i hans memorial af februari 1718. För skötandet af dess sjukhus föreslog Neumann, att vid detsamma skulle tillsättas en s. k. öfvermästare med några gesäller, hvilka alltid skulle finnas till hands vid sjukhuset och vara försedda med nödigt antal vederbörligen utrustade fältkistor. Öfvermästaren skulle ega skyldighet att kvartalsvis inkomma med redogörelse för, huru många sjuke, som inkommit och

huru många, som tillfrisknat. Förmodligen skulle väl dessa rapporter insändas till Neumann.

I detta sammanhang begagnade Neumann tillfället hemställa, huruvida icke apotekaren i Karlskrona, Ferbers, som hvarje postdag låg öfver Neumann med bref, skulle kunna få betaldt för sina medicinleveranser till kronan. Dessa daterade sig de fleste från åren 1713 och 14, en från 1716 och uppgingo till summa 11694,²⁰ dal., om koppar- eller silfvermynt säges ej.

Det var högst nödvändigt för apotekaren att få denna sin fordran betald för att kunna sätta apoteket i stånd och för att betala sina utländska fordringsegare, hvilka låtit sekvestrera all hans egendom. Kunde icke apotekaren genom kronans inbetalande af sin skuld bibehålla krediten, var det fara värdt, att apoteket skulle gå under och förskingras, till så mycket större skada för flottan som ett motsvarande apotek icke på många år stode att få ordnad igen.

På detta Neumanns memorial af februari 1718 har Kungl. Majestät icke fattat någon resolution. I öfvervägande har det likväl tagits, ty i originalet till memorialet finnes inlagdt ett koncept af 2 mars 1718 till Kungl. Majestäts utlåtande i ärendet.

Det innehåller förslag till resolution endast å memorialets 6 första punkter. Öfver de tvenne sista punkterna, om användningen af de gamla fältkistorna och om sjukvårdsförhållandena vid flottan är däremot intet resolveradt.

Som här följer, hade Kungl. Majestät tänkt sig resolvera å Neumanns förslag i dess sex första punkter.

Före beviljandet af pengar till plåsterduk skulle förslag insändas till krigsexpeditionen, huru stor mängd däraf, som kunde behövas »så lär anordningen därför utfärdas.»

Förslaget om fältapotekare ville Kungl. Majestät icke bifalla, utan fann det bäst att om leveranser af medicin öfverenskomma med några apotekare i de större städerna,

som emot viss ersättning hölle medikamenter i förråd på någon ort i närheten af armén.

Vid resor för att hemta fältkistorna skulle fältskärerne begagna sina egna hästar, såvida icke deras regementen härigenom hindrades i sina rörelser. Blef detta fallet, skulle fältskärerne hafva fri skjuts.

Besiktning af manskap, som nyantoges, skulle verkställas af regementsfältskärerne, innan karlarne af mönsterherren slutligen antogos.

Frågan om regementsfältskärernes lön och deras gesäller hade Kungl. Majestät redan ordnat genom en resolution, som bjöd, att vid hvart kompani af de indelta regementena skulle anställas en gesäll med samma lön, som vid de värfvade trupperna. Denna skulle utbetalas särskildt, så att regementsfältskärerne vid de indelta regementena skulle få fullt åtnjuta sin bestådda landtlön utan skyldighet att af den aflöna någon gesäll.

Förslaget att gesällerna skulle få söka sig från mästare till mästare bifölls med det villkoret, att regementsfältskärerne förbundo sig att alltid skaffa goda gesäller i stället för de afgående. Hade fältskär två månader efter inträdd gesällvakans icke lyckats få denna fylld, skulle fältskären få njuta 2 dal. s:mt månatligen af gesällens lön, tills platsen blef besatt.

Som framgår af ofvanstående, var det ju en intresserad och omfattande verksamhet, som Neumann lade i dagen såsom generalstabsfältskär och kirurgie direktör genom sina memorial juli 1716—februari 1718. De äro naturligtvis uttryck för de erfarenheter, han gjorde i sitt dagliga arbete med sjukvårdens ordnande på tiderna mellan memorialen.

Först i februari 1718 gjorde man emellertid allvar af att gifva honom lön för denna hans möda. Den 19 i nyssnämnda månad resolverade nämligen Kungl. Majestät i Lund, att Neumann skulle få åtnjuta 200 dal. s:mt månat-

ligen i lön för både generalstabs- och hoffältskärsbefattningarne. I dessa 200 dal. inräknades de 100 dal. s:mt, som redan voro på staten uppförda för stabsfältskärsbefattningen, samt den lön och de kostpengar, som bestodos hoffältskären.

Om morgonen den 30 november 1718, första söndagen i advent, var Neumann sysselsatt med att fullgöra sin befattning som kammartjenare hos Karl XII i hans högkvarter i Tistedalens by i Norge. Det gällde klädseln till högmessan.

Dagen gick, kvällen kom, först mörk och mulen, sedan månljus och stjernklar öfver den vintriga nejden kring Fredrikshall. I konungens kammare, som låg på nedra botten och från hvilken en dörr ledde direkt ut till gatan och i det salsliknande rummet bredvid kammaren sysslade Neumann i väntan på konungens återkomst från belägringsverken.

Så hördes hofslag på bygatan från ett par raskt framillande hästar. Ryttnarne stego af vid högkvarteret och en af dem trädde in. Det var general Schwerin, som, åtföljd af sin dräng, kommit ridande från svenskarnes »approcher», omkring en half mil från högkvarteret. Generalen förde olycksbud. Han meddelade Neumann den sorgliga händelsen, till hvilken Schwerin sjelf kort förut på närmaste håll varit ett ögonvittne — att Hans Majestät Konungen var skjuten till döds.

Ett par väntans timmar gingo. Klockan ett på natten vid pass knackade det på den dörr, som från konungens kammare ledde direkt ut till gatan. Man öppnade. Det var kaptenen vid fortifikationen Schultz, som anhöll om hjälp för att bära Hans Majestät in i kammaren. Båren, hvarpå denne hvilade, stod en 50 till 60 steg därifrån, ned satt på den månbelysta bygatan utanför det hus, som tjänade öfverste Dahlheim till kvarter. Vid båren var det endast en som höll vakt, löjtnanten vid fortifikationen B. V. Carl-

berg. De 12 gardessoldater, som under hans befäl burit båren med den döde konungen från belägringsverken och in i Tistedalens by, voro bortskickade.

Till hjälp för bärningen fick Schultz en kammartjenare, icke Neumann, och en af lifknektarne. Dessa två och de båda fortifikationsofficerarne buro båren fram till kammar-dörren. Carlberg fattade den döde under armarne, lifknekten om låren och lyfte honom så genom dörren in uti kammaren, »där vi», såsom Carlberg berättar, »vid ett afpassadt ställe på golfvet, vid den ena sidan af kammarväggen, lade vår älskade, store konung, död och blodig».

Schwerin och Neumann stodo båda i kammaren och åsågo detta. Vid den synen kunde de båda männen ej återhålla sina tårar.

Senare på natten egnade Neumann konungens lik den första ansen. Naturligt nog föll hans öga härunder särskildt på den dödande skottskadan, och han har om skottets riktning och tiden för detsamma efterlemnadt den anteckningen, att Karl XII var »mit einer Kugel auf der Lincken seiten gerade Linie durch beyde Schläffe geschossen, des Abendts umb 9 Uhr in einem sehr neblichten und finstren Wetter».

Sitt minne af den 30 nov. 1718 har Neumann återgifvit i en kort och afhuggen sats; den dagen har jag, säger han, »vor mittage umb 10 uhr meinen grossen König angekleidet und des abendts todt abgekleidet. Gott lass ihm Seelig ruhen».

Carlbergs berättelse, ur hvilken här ofvan citerats, har hittills ansetts vara författad troligen omkring 1768—1770, sålunda ungefär 50 år efter de i densamma skildrade händelserna.

Så är emellertid icke förhållandet. I Bergianska brefsamlingen i Vetenskapsakademien, Tom XVII, finnes nämligen ett bref från Carlberg till sekreteraren P. Wargentín, dateradt Torp vid Göteborg ²⁵/₆ 1777. Häri säger Carl-

berg uttryckligen, att han nedskref sin här ifrågavarande berättelse »strax efter konungens död mig sjelf till minnes för framtiden» och utan tanke på dess offentliggörande.

Bergianska brefsamlingen är visserligen icke original, men anses ju på grund af afskrifvarnes noggrannhet hafva samma värde som ett dylikt. Derfor kan man ju våga det påståendet, att Carlbergs bekanta berättelse om Karl XII:s död med säkerhet är ungefär 50 år äldre än den hittills ansetts vara, hvarigenom den ju får en mycket ökad beviskraft rörande de närmare omständigheterna, då Karl XII föll.

Anledningen till att Carlberg skref sitt ofvan nämnda bref till Wargentin var den, att hans son Carl Vilh. Carlberg kort förut hemkommit från Stockholm och muntligen framfört en önskan från Wargentin, att denne skulle af Carlberg senior få, dels dennes berättelse om konungens död, dels en redogörelse för arméns hastiga uppbrott ur Norge. Carlberg hörsammade uppmaningen, skref sitt bref till Wargentin och medsände de båda berättelserna som bilagor till detsamma.

När Wargentin i slutet af juni eller första dagarne i juli 1777 fick Carlbergs berättelse om konungens död i sin hand, var det icke första gången, som denna var i Stockholm. I brefvet till Wargentin upplyser nämligen Carlberg, att han året förut eller 1776 också sändt en afskrift af sin berättelse om konungens död till Stockholm men den gången till sin vän och släktinge, bibliotekarien Simming-sköld. Berättelsen blef härigenom känd af flere personer, bland annat af riksrådet, grefve Carl Fredrik Scheffer, som gaf en påstötning om, att Carlberg skulle också berätta hvad som händt efter konungens död vid arméns uppbrott ur Norge. Det är ju icke omöjligt, att det är denna uppmaning, som af Wargentin via sonen Carlberg framförts till dennes far, som med anledning häraf ombestyrde sina ofvan nämnda skrivelser till Wargentin.

I Svenska Turistföreningens årsskrift för 1904 finnes införd en uppsats med titeln Fredrikshall. Häre säges, att man vid granskning af de detaljer i Carlbergs berättelse, som kunna kontrolleras, och de äro icke få, ser huru riktigt dessa äro framställda och därför gifvet kommer till den åsigten, att tidigare uppteckningar legat till grund för densamma. Den anonyme författaren till ifrågavarande uppsats har ju af en i detta fallet så kompetent domare som Carlberg själf fått rätt i denna sin förmodan. Äfven ett annat inre vittnesbörd än de kontrollerbara detaljernas riktighet talar i Carlbergs berättelse om dess nedskrifvande tidigare än som hittills blifvit ansedt. Det är den osökta och omedelbara stämning, som hvilar öfver Carlbergs framställning; så skrifver ej en 80 års man omkring 50 år efter de händelser, han skildrar.

Den 13 december 1718 hade tåget med Karl XII:s lik från Norge genom Bohuslän hunnit till Uddevalla.

Handlingarne förmåla ej, huruvida Neumann följde med i den färdens dagsmarscher. Osannolikt är detta icke. Säkert är emellertid, att Neumann från Fredrikshall begaf sig till Uddevalla, ty det var här i den lilla vestkuststaden, som han verkställde Karl XII:s balsamering. (Bilaga IX).

De för densamma nödiga, konserverande och aromatiska ämnena valde Neumann ut, som han själf säger, alldeles på egen hand och utan hjälp af någon medicus. De voro till antalet omkring 70 med en sammanlagd vikt af något mer än 23 kilo. Af dessa mångahanda beståndsdelar sammansatte Neumann fem stycken olika preparat, dels flytande dels torra.

Det skulle föra alldeles för långt att här i detalj redogöra för dessa fem kompositioners olika sammansättning. Författaren får med afseende härå hänvisa dels till Bilaga IX, dels till Schützerantz' 1775 i Stockholm tryckta arbete, »Svenska Konungars Olyksöden».

Osäkert är, huruvida Uddevalla hade något apotek

1718. Var så ock fallet, kunde det nog ej leverera de till balsameringen nödiga ingredienserna, som voro både många, sällsynta och dyrbara. Man vände sig därför till närmaste större stad, Göteborg och apoteket Kronan därstädes, som vid denna tid innehades af Christina Kolthoff, enka efter apotekaren Peter Naeresius ¹⁾).

Hofmarskalken von Düben, som hade begravningsbestyren om hand, kunde emellertid endast med största svårighet förskaffa de af Neumann beställda varorna som ock svart kläde, fransar och annat tillbehör till sorgeutstyrseln. Försäljarne ville nämligen hafva betalt i reda penningar, ej i mynttecken. Det var svårt för Düben att komma ut härmed i de penningknappa tiderna och först, sedan generalguvernören öfver Bohuslän, grefve Mörner, på det kraftigaste försäkrat leverantörerna, att de skulle få valuta i reda penningar och ej i mynttecken, kunde Düben få det för balsamering och sorgutstyrsel beställda från Göteborg.

I den tidsutdrägt, som säkerligen orsakades af underhandlingar om betalningen, ligger sannolikt en af orsakerna till, att det dröjde så länge som 12 dagar efter liktågets

¹⁾ Sammanlagda kostnaden för de preparat, som från Kronan i Göteborg togos till Karl XII:s balsamering belöpte sig till 455 dal. s:mt, enligt fru Kolthoffs specificerade räkning däröfver af ³⁰/₁ 1720. Sedan Neumann ²¹/₆ 1720 attesterat räkningen i Stockholm, föredrogs ärendet inför Kungl. Majestät ²⁴/₁₀ 1720, remitterades därifrån till hofmarskalken von Düben, som i Uddevalla haft begravningsbestyren om hand, kom från honom åter till Kungl. Majestät och gick så därifrån till den »öfver statsverket förordnade Commissionen». Ändtligen ⁵/₆ 1721 resolverade statskontoret, att pengarne skulle till fru Kolthoff utbetalas af medel »neder i landsorten närmast intill, där fru Kolthoff vistades och gaf därför order till landtränt- och proviantmästaren i Göteborgs och Bohus län Olof Hyfwert att utbetala de 455 dal. s:mt af 1721 års ordinarie jordeboksräntor för länet och den del af dessa, som var uppförd till »allehanda oundgängliga utgifter». I november 1721 erhöll också fru Kolthoff en afbetalning af 100 plåtar på sin fordran, och i maj 1722 erhöll hon slutlig likvid, nära 3 ¹/₂ år sålunda efter sedan hon levererat de kostbara ingredienserna till balsameringen.

ankomst till Uddevalla, innan Karl XII:s balsamering kunde påbörjas.

Ändtligen var emellertid allt till densamma i ordning, och klockan 7 om aftonen 25 december började Neumann förrätta denna sin sista tjänst hos sin döde herre och konung.

Vid balsameringen biträdde Neumann bland annat af provisorn hos fru Kolthoff på Kronan, Frans Martin Luth, som fört de för balsameringen beställda ingredienserna från Göteborg till Uddevalla. Sannolikt hafva också tvenne regementsfältskärer gått Neumann till handa vid balsameringen.

Den påbörjade balsameringen fortsattes hela aftonen den 25 och natten till den 26, fortgick hela den dagen och dagen därpå den 27, då den sent på kvällen avslutades därmed, att den döde på konstmessigt sätt invecklades i ett holländskt linnelakan, som i förväg var beredt med hvitt vax och välluktande oljor.

För de närmare detaljerna af det s. k. torra balsameringssätt, som Neumann tillämpade på Karl XII i Uddevalla får författaren hänvisa, som nyss förut, till Bilaga IX till »Swenska Konungars Olyksöden» af Schützercrantz och dessutom till protokollet öfver 1859 års besiktning af Karl XII, hvilket fullständigar de båda andra beskrifningarna.

Ett par detaljer är det dock lämpligt att i detta sammanhang särskildt framhålla. De äro hemtade ur redogörelsen för 1859 års besiktning.

Under densamma fann man hålen efter skottet i Karl XII:s hufvud hopdragna medelst plåsterlappar, det på venstra sidan fyllt af en hårdt inpressad boll, som var gjord af en mängd aromatiska kryddor, hoppackade i en fast tillknuten linnelapp och inne i hufvudskålen dels större dels mindre sammanvikna och hoprullade linnelappar jemte till största delen söndersmulade lemningar af aromatiska kryddor.

Detta var naturligtvis minnen från Neumanns balsamering af särskildt konungens hufvud. För att komma åt

dess inre är det mycket sannolikt, att Neumann valde den sida, där enligt hans mening skottet gått in — den venstra. Hans manipulationer för att genom skotthålet där utrymma hjernskålens innehåll och införa balsameringsämnen samt hållets tillstoppande med den nyss nämnda bollen hafva helt säkert till en del förändrat den af skottet åstadkomna formen och dimensionerna framför allt af hudöppningen på venster sida. Det är en mening med fullt fog för sig, som framställdes af professor Carl Santesson redan under diskussionen om resultaten af 1859 års besiktning.

Då besiktningen var slutad och man skulle återställa allt i kistan i dess förra skick, »anträffades på venstra sidan invid fötterna i svepningen nedlagd, en liten broderad påse af blått siden, i hvilken fanns förvaradt ett med blått silke upptill omknutet ben, som enligt lemnad upplysning utgjorde ett genom varbildning afskiljdt mellanfotsben, hvars öfre ända eller bas saknades och förmodades detsamma vara ett af de småben, som uttogos ur konungens fot efter blessuren vid Poltava.»

Här omnämnda ben är säkerligen det, som Neumann den 26 juli 1709 aflägsnade ur konungens sårade fot under färden till Turkiet och som i det föregående omnämnts.

Det är ju psykologiskt mycket antagligt, att Neumann bevarat det uttagna benet som ett minne af sitt lyckade ingrepp å sin namnkunnige patient och att han under balsameringen af pietet återbördat detsamma, prydligt inlagdt, åt konungen i kistan.

Bilaga IX, Neumanns egenhändiga berättelse på tyska om Karl XII:s balsamering, finnes införd i ett pergamentsband in quarto, som tillhört Neumann och som nu finnes förvaradt i Upsala Universitetsbibliotek.

Handskriftens hufvuddel utgöres af 224 paginerade sidor, som innehålla receptformler. Efter den sista paginerade sidan följa 5 oskrifna blad och derpå öfver sidorna 1—224 ett register på 21 sidor, uppställdt med bokstafs-

rubriker fr. o. m. A. t. o. m. Z. Alldeles i slutet af bandet efter registret är införd den i det föregående nämnda berättelsen om koppymningen, som Neumann skref af på Timurtasch.

Den löpande följden af de många receptformlerna å de 224 sidorna afbrytes endast på ett ställe, det är sidan 141. Här börjar en redogörelse, som har till titel »Balsamirung Eines Todten Cörper einer vornehmen Person». Den räcker till sid. 147. Här börjar berättelsen om Karl XII:s balsamering och fortsätter ett par sidor framåt, hvar efter receptformlerna ånyo taga vid.

Det finnes ingen uppgift i manuskriptet, som gör det möjligt att noggrannt bestämma tiden, när Neumann där införde sin berättelse om konungens balsamering.

Tidigast måste detta naturligtvis hafva skett december 1718 under eller omedelbart efter balsameringen. För detta tala de noggranna uppgifterna om t. o. m. klockslagen, då den började och slutade.

I handskriften om en förnäm herres balsamering redogöres noggrannt för gången och tekniken af kroppshålornas öppnande, de yttre och inre kroppsdelarnes behandling i balsameringssyfte med en hel del konserverande och aromatiska preparat. I beskrifningen af speciellt Karl XII:s balsamering åter saknas de noggranna uppgifterna om snittens läge o. s. v. vid kroppshålornas öppnande och uttagandet af dessas innehåll. Neumann inskränker sig här till att endast säga, att han öppnade »Högtsalig Hans Kongl. Majestäts Lekamen och uttog alla inre delar.» Framställningen för öfrigt är en noggrann redogörelse för användningen under balsameringens gång af de af Neumann för det ändamålet sammansatta, ofvan nämnda fem preparaten.

De båda berättelsernas plats i förhållande till hvarandra och deras innehåll kvarlemnade det intrycket, att Neumann först såsom en förberedelse till sin balsamering af Karl XII, tagit reda på och nedskrifvit om en förnäm herres balsamering i allmänhet. Därefter har han upptecknat

konungens balsamering hufvudsakligen från farmaceutisk synpunkt utan att onödigtvis upprepa, hvad som om tekniken för öfrigt redan fanns omtaladt i en förnäm herres balsamering. Det är under sådana förhållanden alldeles naturligt, att i Neumanns handskrift om Karl XII:s balsamering icke influtit något om de inre delarnas beskaffenhet, om skottets riktning eller om hufvudets balsamering och att berättelsen icke får anses såsom något slags officiellt obduktionsprotokoll. Det är en af Neumann för eget bruk gjord privat uppteckning för att hugfästa, huru pietetsfullt och noggrannt han fullgjorde sin sista tjänst hos Karl XII.

Den berättelse om Karl XII:s balsamering, som 1775 offentliggjordes i »Svenska Konungars Olyksöden» har dess författare Herman Schützerantz personligen erhållit af Neumann.

Ej osannolikt har detta skett någon gång under åren 1734—1738. Som längre fram synes, bodde Neumann vid denna tid i Stockholm och förstnämnde år hemkallades den då 21-årige, ännu ej adlade Herman Schützer från sina studier i Upsala till Stockholm för att där under sin faders, Salomon Schützers ledning öfva sig i kirurgi. 1735 erhöll Herman Schützer fullmakt af magistraten i Stockholm att vara vice stadsfältskär och sin faders medhjelpare. 1738 anträdde Herman Schützer en utländsk studieresa, från hvilken han hemkom först i augusti 1742, då Neumann varit död redan i något mera än ett år.

Det är ju mycket antagligt, att den unge fältskären Herman Schützer just under åren 1734—1738 i Stockholm genom sin fader Salomon Schützer kom i beröring med den gamle veteranen, kirurgen Neumann och af honom erhöll dennes berättelse om Karl XII:s balsamering.

Mellan de båda texterna, Neumanns handskrifna på tyska och Schützerantz' tryckta på svenska finnes endast en anmärkningsvärd skillnad. I den senare står nämligen infördt, att de inre kroppsdelarne »alla voro rätt friska och

sunda», en uppgift, som saknas hos Neumann. Det kan ju hafva varit ett muntligt meddelande från Neumann till Schützer, som den senare ur minnet lagt till vid berättelsens publicerande. För öfrigt motsvara de båda texterna hvarandra så noga, att det är berättigadt att påstå, att originalet till Schützercrantz tryckta berättelse om Karl XII:s balsamering är antingen Neumanns ofvan nämnda handskrift eller en annan därmed lika lydande handling i hans ego.

Dagen efter trettondagen 1719 anträdde Karl XII:s likfärd från Uddevalla till Stockholm, dit man anlände 27 januari, då konungens stoft högtidligen nedsattes till den sista hvilan i Riddarholmskyrkan.

Med liktåget till hufvudstaden kom också Neumann. 30 år var han, då han drog med ut i kriget, nära 50 år, då han återsåg den stad, där han aflagt sin kirurgiska examen för att blifva fältskär vid Lifregementet till häst. Största delen af sin kraftfullaste mannaålder hade han egnat åt tjänst i Karl XII:s här och åt konungens person.

Det var sålunda rik på minnen och erfarenheter, icke minst om den döde sjelf, som Neumann återkom till Stockholm. Om sin långa tjänstetid har han vid något tillfälle i ett kvartband dels tryckta dels handskrifna lof-kväden och panegyriker öfver Karl XII, hvilket var i hans ego, nedskrifvit den korthuggna anteckningen: »Nach dem mahlen, ich diesen grossen König und tapfern Helden, von anfang des Krieges, biss in den Todt gefolget; Anno 1700 d. 18 april gingen wir von Stockholm und Anno 1719 kam ich mit des hochseeligen Königs Leiche wieder nach Stockholm.» Kungen först och kungen sist alltså!

I Karl XII:s tjänst skördade man oftast mera af ärans lager än af guld. Så var fallet också med Neumann, ehuru han beklädt flere aflönade befattningar. Han hade ju varit dels esquadrons- och sedan andre regementsfältskär på Lifregementet, dels kammartjenare, dels och slutligen generalstabsfältskär och direktör af kirurgien.

Neumanns likasom hans kamrat Hempelmanns kontanta löner på Lifregementet utgingo från d. s. k. häste- och fördelshemmansräntorna, vid kompanierna från båda, vid staben från endast det senare slaget af räntor.

1701, då Neumann första gången tjänade på regementet ett helt år såsom 2:dre regementsfältskär, åtnjöt han följande kontanta årslön:

vid Öfverstelöjtnantens kompani	75 daler	5 öre	15 $\frac{3}{5}$ penningar	s:mt.
» Kungsörs	68	29	21 $\frac{9}{10}$	»
» Fellingsbro	70	26	4 $\frac{3}{5}$	»
» Örebro	86	12	11 $\frac{4}{5}$	»
» Östra Nerikes	80	24	1 $\frac{3}{5}$	»
» Wassbo	70			»
» Staben	80			»
Summa	532	2	7 $\frac{1}{2}$	»

För alldeles lika stor och lika fördelad aflöning står Neumann sedermera uppförd i Lifregementets räkenskaper t. o. m. år 1709.

Af denna sin lön erhöll Neumann under tiden oktober 1700 till fram emot slutet af 1703 betaldt för åtminstone tolf månader. Betalningen erhöles ej regelbundet utan med längre eller kortare mellantider. Så lyfte Neumann af sin aflöning i Karlshamn oktober 1700 för två månader, under förläggningen i Sagnitz december 1700—maj 1701 ånyo för två månader, i Grubin 1701 för en månad, i Minsk mars 1703 för en månad och sedermera under samma år för sammanlagdt ytterligare sex månader, en del betaldt i Thorn en annan del i Marienburg.

Ofvanstående är allt, som författaren påträffat af direkta uppgifter om verkligt gjord utbetalning af Neumanns lön som andre regementsfältskär. Sannolikt är väl, att han erhållit mera än detta under sin tjänstgöring på Lifregementet 1701—1709, innan han vid Perevolotjna skiljdes från detsamma för att följa konungen till Turkiet. Säkert är emellertid, att Neumann icke fått ut allt det, som tillkom

honom i kontanta pengar, ty i oktober 1710 i Bender erhöll han tvänne gånger afbetalning på innestående fältskärslön.

Vid denna tid hade Karl XII, hufvudsakligen från »Ottomanska porten» upplånat en större penningssumma. Genom kunglig befallning af 26 oktober 1710 gafs order till det interimsviis förordnade generalkrigskommissariatet i Bender att af de upplånade medlen 22284 dal. s:mt skulle fördelas bland de officerare och betjente, som voro med konungen. Hvar och en af dem skulle erhålla tre månaders aflöning eller fälttraktamente enligt gjord uträkning utan något som helst afdrag i utskylder eller annat.

På den lilla återstod af Lifregementet, som efter Poltava och Perevolotjna fanns kvar i Bender, nämligen 3 ryttmästare, 2 löjtnanter, 3 kornetter, 1 mönsterskrifvare, 1 trumpetare och Neumann, summa 11 personer alltså, kommo vid denna utdelning sammanlagdt 1428 dal. s:mt. Af dessa åter fick Neumann de tre månadernas aflöning med 90 dal. s:mt, som han utkvitterade samma dag som den kungliga befallningen härom eller 26 oktober 1710.

Endast några dagar därefter eller 31 oktober kom en ny kunglig befallning att till officerare och betjente utbetala ytterligare en summa af 29039 dal. s:mt. Hvar och ens andel i densamma skulle liksom gången förut utbetalas i afräkning på innestående månadslöner utan något afdrag och skulle dessa pengar jemte det nyss utbetalade traktamentet för trenne månader vara till »vederbörandes behof der på orten».

På Neumanns del kom denna gång 110 dal. s:mt, som för hans räkning, 31 oktob. utkvitterades af mönsterskrifvaren vid Lifregementet, Peter Carling, enär Neumann sjelf den dagen låg sjuk.

Utom kontant lön åtnjöt Neumann också förmånen af boställe under Lifregementet. Hvar detta var beläget eller hur det närmare var beskaffadt, har författaren icke lyckats anträffa någon uppgift om. En god föreställning

om Neumanns boställe lemnar dock säkerligen den beskrifning, som finnes på hans kamrat, Mårten Hempelmanns fältskärsboställe under Lifregementet.

Det utgjordes af Mellangården af Erfvinge kronohemman i Spånga socken af Upsala län. Här lefde Mårten Hempelmanns mor, madam Eva Hempelmann fram sitt lif, medan sonen var med Lifregementet ute i fält, tills han vid Poltava eller Perevolotjna föll i rysk fångenskap.

Alldeles ostörd fick emellertid icke madam Hempelmann sitta på sonens boställe. Genom ett kungligt bref af 12 juli 1709 till defensionskommissionen hade nämligen gifvits befallning om uppsättning af ett nytt Lifregemente till häst. Så skedde ock och som en af fältskärerne vid detsamma anställdes 1710 en man vid namn Israel Ekman.

Denne sökte göra sin rätt till Mårten Hempelmanns fältskärsboställe gällande och på landshöfding Johan Hoghusens order förrättades därför i laga ordning husesyn hos madam Eva Hempelmann i juli 1712.

På östra sidan skyddades stället af ett brädplank, genom hvilket en stor och en liten dubbelport förde in på gården. I närheten af och på samma sida som dessa stod invid planket ett med torf och halm täckt lider, sannolikt fär åkdonen.

På gårdsplanen visade en »Tijmsten» d. v. s. en sten, inrättad till solvisare, dagens gång.

Boningshuset, en liten torftäckt byggnad af trä låg på norra sidan af gården. Den innehöll förstuga och tvänne rum, ett större s. k. gästestuga och ett mindre, »en afbalkad cammare», båda försedda med spis och spjäll. Under huset med nedgång från förstugan låg en »Bielcke Källare». Antingen sammanbyggd med eller fristående, men nära boningshuset låg en af trätak täckt bagarestuga med spis och bakugn och annan nödig bakutrustning.

Midt emot boningshuset, på södra sidan af gården, lågo hemlighus och hönshus samt ett par bodar.

På vestra sidan var gården likaledes skyddad af ett timradt plank med dörr uti.

Ladugården var halmtäckt och innehöll stall med skulle, fähus, fårhus och bredvid det sistnämnda ett svinhus. Vidare funnos en halmtäckt lada med loge och ett lider. Dessutom slutligen ett »öfverlopps fähus», någorlunda brukligt.

Till uthusen räknades en badstuga med ugn och dubbla lafvar, en trädgård och en humlegård.

Ställets jord var inhägnad af 1257 famnar gärdesgårdar. Ängen gaf i god och ond tid 65 lass. Åkerjordens areal framgår ej tydligt af handlingen. Slutligen hörde till stället skog »till gårdsle» och vedbrand samt mulbete.

I fullgodt skick hade madam Hempelmann icke förmått hålla sonens fältskärsboställe. Synenämnden fann åtskilliga brister att anmärka.

Mest åtgånget af tidens tand var boningshuset, både in- och utvändigt; golfven i förstugan och gästestugan förfallna, de af sparrar burna taken i förstugan och i »cam-maren» bågnade och i den senare en sparre utaf, röta i källarens brädvägg och en och annan stock i yttervägarne samt torftaket och skorstenen också i behof af förbättring.

Inga fruktträd funnos i trädgården, endast två rönnar, en lönn samt några vin- och stickelbärsbuskar. En ruta sönder i bagarestugan, dess yttervägg och skorsten i behof af reparation, halmtaken på stall, ladugård likaså, m. m.

Sammanlagda kostnaden för de genom husesynen funna, nödvändiga förbättringarne belöpte sig till 209 dal. 16 öre kopparmynt.

Madam Hempelmann ville icke betala dem, ty hon förklarade, att hennes son öfverlemnade stället till sina föräldrar, utan att dessa därför skulle stå i något ansvar. Auditören vid Lifregementet, Erik Sundell, som var vid synen närvarande, förklarade, säkerligen formellt riktigt men

praktiskt taget ej så alldeles vist, att Kungl. Majestät i detta mål finge hålla sig till ställets rätte innehafvare, Mårten Hempelmann. Godt och väl, hade man bara vetat, om han fanns i lifvet och i sådant fall, hvarest i Ryssland han hölls fången. Synerätten tog också saken i öfvervägande och afkunnade det utslaget, att Israel Ekman fick söka utfå de nödiga penningarne för hemmanets iståndsättande, hvar han det bäst kunde och gitte.

Härutinnan fick han landskansliet i Upsala till hjälp, ty 30 augusti 1712 resolverades där, att »husesynsinstrumentet» skulle remitteras till kronobefallningsmannen Gabriel Östman med order, att han skulle tillhålla madam Hempelmann att utbetala de 209 dal. och 16 öre kopparmynt till boställets reparation. Betalades summan ej, skulle den utsökas af dess på gården befintliga egendom.

Den ofvan nämnda nyuppsättningen af Lifregementet hemma i Sverige och antagande af nya fältskärer på det samma åstadkommo förvecklingar icke endast med afseende på Hempelmanns boställe utan också rörande Neumanns lön och fältskärsboställe.

Det var ju säregna förhållanden med dem efter Neumanns kommendering till Turkiet. Faktiskt var han då ännu andre regementsfältskär vid Lifregementet, men detta var i rysk fångenskap och vid det nya Lifregementet hemma i Sverige kunde han ej tjenstgöra i denna egenskap, ty han förrättade ju tjenst hos konungen personligen.

Genom ett kungligt bref från Bender af 13 september 1709 gafs emellertid klart och tydligt besked därom, att de officerare och stabsbetjente, som uppehöll sig hos konungen, skulle oafkortadt åtnjuta sin lön och sina boställen vid regementena hemma i landet. Härigenom tillförsäkrades ju också åt Neumann, åtminstone på papperet, hans fulla löneförmåner som andre regementsfältskär.

En person, som stod mycket nära att få något till godo af en sådan anordning, var Neumanns hustru, Chri-

stina, född Schiebler, dotter till åldermannen i Stockholms vällofliga kopparslagarembete Daniel Schiebler och dennes hustru i hans första gifte.

Under senare hälften af 1709 eller förra hälften af 1710 inlemnade också Christina Neumann i kammarkollegiet en supplik ¹⁾, hvori hon anhöll att få åtnjuta något af mannens lön för sin egen del. Hennes anhållan bifölls och 28 maj 1710 resolverade kollegiet, att fru Christina skulle få hälften af mannens lön på hans sex kompanier, både af häste- och fördelshemmansräntorna. Om andel i stabslönen nämndes däremot intet. Vid utbetalningen skulle nödiga afdrag i utskylder o. s. v. göras.

Till Neumanns efterträdare vid det under nyuppsättning varande Lifregementet utsågs genom fullmakt af Rådet 7 januari 1710 Jacob Seibert ²⁾ och skulle han för denna sin befattning få räkna lön från 1 februari samma år.

Hvarifrån den togs och huru mycket däraf, som verkligen utbetalades till Seibert under 1710 och fram till september 1711, framgår ej tydligt af handlingarne. Säkert är emellertid, att Seibert under denna tid icke åtnjöt allt det, som bort tillkomma honom i lön.

I september 1711 handlade nämligen kammarkollegium frågan om Seiberts lön och fann det då skäligt, att han skulle få åtnjuta full landtlön. Det var jemförelsevis lätt att afgöra den saken. Svårare däremot var det att bestämma, hvarifrån pengar skulle tagas till Seiberts fulla aflönande. Christina Neumann skulle ju få den henne tillerkända andelen i mannens lön och resten däraf fick icke röras.

Det hela resulterade för denna gång uti, att kammarkollegiet 25 sept. 1711 skref till krigskollegiet och anhöll,

¹⁾ Handlingen sjelf har ej kunnat återfinnas.

²⁾ Seibert hade 1701 varit extra ordinarie fältskärsgesäll vid Lifregementet, blef därifrån, sannolikt 1708, regementsfältskär vid Dükers dragoner, och förflyttades från detta januari 1710 till Lifregementet igen.

att detta ville träffa sådan anstalt, att Seibert finge sin fulla landtlön.

Krigskollegiet tog denna anmodan ad notam och fann för sin del, att Lifregementets besparingsmedel vore lämpliga att betala Seibert ifrån. Genom bref af 2 oktober 1711 gaf kollegiet därför order till regementsauditören Erik Sundell, samme man, som var med vid husesynen hos madam Hempelmann, att af dessa besparingsmedel låta utbetala till Seibert, för tiden 12 januari t. o. m. 31 december 1710, skillnaden mellan hvad han faktiskt fått ut och den fulla landtlönen. Vid pengarnes utbetalning skulle Sundell tillse, att behöriga afdrag gjordes. Dessa voro »avancementspengarne, Wadstena krigsmanshus rättigheter, contributioner och centonalen».

Till synes var det fullt lojalt, i öfverensstämmelse med det kungliga brefvet af 13 sept. 1709, att kammarkollegiet icke ville taga af Neumanns lön till Seibert. Verkliga skälet härtill var emellertid, att kollegiet väntade på utlåtande från Kungl. Senaten om, hvad Neumann af sina aflöningsräntor egde uppbära. Man var tydligen i färd med att tumma på de klara och bestämda föreskrifterna i det nyss nämnda kungl. brefvet. I sin skrifvelse af sept. 1711 till krigskollegiet meddelade också kammarkollegiet, att, om Rådet beslöt, att Neumann icke vidare skulle få uppbära lönen vid sina sex kompanier, skulle utbetalningen till Seibert med de sålunda indragna medlen återgäldas.

Kort därefter hade Rådet på förfrågan enhälligt biträdt kammarkollegiets mening, att de öfver- och underofficerare och gemene man, som voro antagne och verkligen gjorde tjänst vid regementena hemma i landet, skulle njuta lika lönevillkor med dem, som voro hos Hans Majestät och hvilkas tjänster de hemmavarande förrättade. Så skulle förfaras åtminstone tills vidare, innan någon förordning från Kungl. Majestät annorlunda bjöde. Kungl. brefvet af sept.

1709 i denna fråga var nu glömdt eller brydde man sig icke om att taga hänsyn till detsamma.

Med stöd af denna Rådets mening tog kammarkollegiet frågan om Seiberts lön under förnyad ompröfning och fann sig nu oförhindradt att dela med af Neumanns lön till Seibert.

Fördelningen gjordes på följande sätt: Seibert skulle årligen, så länge han betjenade sina sex kompanier, erhålla de dem tilldelade hästhemmansräntorna ofskortade, af fördelsräntorna däremot endast det, som återstod efter utbetalning till Neumann eller hans hustru af deras andelar i desamma. Af stabslönen skulle Seibert dessutom erhålla 20 dal. s:mt.

Christina Neumann skulle få resten af fördelsräntorna och halfva stabslönen. Det betydde ju för henne en minskning i inkomster: genom kammarkollegiets beslut af maj 1710 hade hon ju fått sig tillerkänt hälften af sin mans lön både af hästhemmans- och fördelsräntorna.

Trots den sålunda gjorda fördelningen kunde Seibert dock icke utan ytterligare tillskott få full landtlön.

Den 3 nov. 1711 skref därför kammar- till krigskollegiet och anhöll ånyo att detta af »andra medel» ville förskaffa Seibert full aflöning. Krigskollegiet fann fortfarande, som gången förut, att för det ändamålet bäst lämpade sig »några vid Lifregementet befintliga besparingsmedel», och gaf 14 nov. 1711 förnyad skriftlig order till auditören Erik Sundell om saken. Från denne gick befallningen 4 december vidare till mönsterskrifvarne vid Seiberts sex kompanier. De beordrades att ofördröjligen till Seibert utbetala lön mot hans kvitto och uppvisande i kopia af kammarkollegiets resolution i ärendet. Vederbörliga afdrag skulle vid utbetalningarne efter vanligheten göras. Seibert hade nu sålunda att lyfta pengar af sin lön — om det fanns några.

Kammarkollegiets delning af Neumanns lön mellan ho-

nom och Seibert var alls icke det enda tillfälle, då föreskrifterna i det kungliga brefvet af 13 sept. 1709 blifvit ignorerade. Till konungen i Bender hade flere klagomål inkommit, att löner och boställen hemma i Sverige anslagits till andra än dem, som de egentligen tillhörde.

Med anledning häraf skref Kungl. Majestät 29 november 1711 från Bender ett bref till defensionskommissionen om den saken. Kungl. Majestät hade ingen underrättelse fått, huruvida föreskrifterna i brefvet af 13 sept. 1709 blifvit efterlefda och gaf nu befallning att låta honom få veta, hvad vederbörande hemma i Sverige gjort för att efterkomma dess befallningar. Fortfarande var det nämligen Kungl. Majestäts nådiga vilja, att de officerare och stabsbetjente, som vistades hos honom skulle oafkortat åtnjuta sina löner och boställen hemma i landet.

Neumann, som ju också befann sig i Bender vid denna tid, fick genom Kasten Feif reda på Kungl. Majestäts vilja härutinnan, antingen så, att Feif omtalade brefvet af sept. 1709 eller sannolikare att ett nytt bref i samma ärende vore i görningen. Huru som helst härmed, 6 november 1711 skref Neumann hem till sin hustru och omtalade, att Hans Majestät beviljat honom hela lönen ¹⁾.

Med anledning häraf vände sig Christina Neumann ännu en gång till Kammarkollegium med en supplik, som presenterades där 12 juni 1712 och hvori hon anhöll, att kammarkollegiet ville låta bref afgå till vederbörande landshöfdingar och regementsskrifvare, att ingen vidare skulle få uppbära något af hennes mans lön och att den eller de, som fått ut af densamma för åren 1709, 10 och 11, skulle återbetala de pengarne till Christina Neumann.

Ärendet måtte ändå ej hafva ordnats slutgiltigt, ty, medan Neumann vistades i Stralsund, inlemnade han en underdånig anhållan, att Kungl. Majestät ville låta order afgå,

¹⁾ Detta bref har ej kunnat anträffas lika litet som Neumanns andra korrespondens med hustrun under de 18 årens tjänst i fält.

att den hemmavarande fältskären, d. v. s. Seibert skulle till Neumann återbetala, hvad han tvärt emot Kungl. brefvet af 29 nov. 1711 hade uppburit af bostället.

Kungl. Majestät var konsekvent, biföll denna Neumanns anhållan och gaf genom bref af aug. 1715 befallning till statskontoret, att Neumanns vikarie skulle genom dess försorg till honom återställa de öfverklagade räntorna och sjelf utfå sin lön af andra medel.

Med anledning häraf skref statskontoret i december 1715 till krigskollegiet och anhöll, att detta ville tillse, att den hemma tjenstgörande fältskären till Neumann återbetade de ifrågavarande räntorna och att vikarien undfick sin lön af besparingsmedlen vid regementet.

Huruvida Neumann på den vägen verkligen fick tillbaka något af sin lön, har författaren ej kunnat utröna.

Mycket hade sålunda åren 1709–1715 skrifvits om Neumanns lön. Kungl. Majestät, Rådet, statskontoret, kammar- och krigskollegiet, Neumann sjelf, hans hustru, Seibert och auditör Sundell och mönsterskrifvarne på Lifregementet hade använt bläck och papper på frågans behandling.

I jämförelse med skrifveriapparaten var resultatet däraf icke stort för de närmaste intresserade parterna, Neumann hans hustru och Seibert, som skulle lyfta de kontanta beloppen.

Minst fick nog Neumann sjelf, ty tydligen hade man icke innehållit något af hans lön, som var att lyfta, då han kom hem till Sverige, han hade ju tvärtom att fordra på den samma. Osannolikt är ju, att vederbörande skickade ut pengar åt honom till Turkiet.

Af de andelar i mannens lön, som kammarkollegiet tillerkände Christina Neumann genom sina resolutioner af maj 1710, och november 1711, kvitterade hon ut en, första gången i juli 1711. Det var vid Örebro kompani och af mannens lön för 1709. Så småningom framåt t. o. m.

ungefär midten af 1714 erhöll madam Neumann vid olika tillfällen med långa mellantider sina återstående andelar i mannens lön för 1709 vid hans öfriga fem kompanier, öfverstelöjtnantens, Vassbo, Fellingsbro, Kungsörs och östra Nerikes. Af Neumanns lön för 1710 fick Christina Neumann endast en gång kvittera ut sin andel. Det var vid Fellingsbro kompani i juni 1714 och det var tydligen sista gången, hon fick något med af henne tillerkända penningar, ty i Lifregementets räkenskaper förekommer sedan intet om vidare utbetalning till Christina Neumann, och fr. o. m. 1715 är Neumann afförd ur dem.

Seibert slutligen fick på grund af kammarkollegiets resolution om honom i nov. 1711 under förra hälften af nästföljande december vid tvenne särskilda tillfällen utkvittera något af de pengar, hvarmed hans landtlön skulle utfyllas. Ena gången var det vid staben, andra gången vid Kungsörs kompani och båda gångerna för tjenstgöring därstädes året förut 1710.

Till lycka för Christina Neumann var mannens lön på Lifregementet icke det enda ställe, hvarifrån hon kunde hemta medel till sitt uppehälle. Någon gång under åren 1709—1714 erhöll hon nämligen i gåfva af prinsessan Ulrika Eleonora den ej ringa summan af 1,000 riksdaler i »hvitt mynt». Det var väl ett uttryck för prinsessans goda tanke om de tjenester, som Melchior Neumann gjort och vid gåfvans öfverlemnande ännu gjorde hennes kunglige broder.

När Neumann i november 1714 utnämndes till kunglig kammartjenare, angafs visserligen, att han på hofstaten skulle få åtnjuta, hvad den ledige kammartjenarebefattningen så i lön som kostpengar bestods. Om utbetalning af den sålunda utfästade lönen har författaren ej funnit annan uppgift än den, att Neumann 1719 efter återkomsten till Stockholm af Ulrika Eleonora erhöll ett halft års lön som kammartjenare med 111 riksdaler.

I likhet med andre hofbetjente hade Neumann sålunda lön och kostpengar som kammartjenare innestående för gjord tjänst i fält. I början af 1721 uppgick summan af hofbetjentes fordringar härutinnan till 14593 dal. s:mt. Då denna post i februari 1721 föredrogs i statsverkskommissionen, resolverade man, att densamma ej kunde betalas under året för medlens knapphets skull, enär pengarne ej på långt när räckte till försvarsverket. Hofbetjentes fordran kunde därför observeras och uppföras till det kommande året — »om conjuncturerna det tillåta», står det af någon försiktig man tillagdt med annan stil än i protokollet. Det var sålunda en mycket osäken fordran Neumann här hade jemte öfriga betjente vid hofvet.

För sin tredje och förnämligaste befattning, den som generalstabs- och hoffältskär hade Neumann enligt kungliga fullmakten af februari 1718 att tillsammans uppbära 200 dal. s:mt i månaden. Författaren har sig ej bekant, huruvida Neumann verkligen erhöll något af denna sin lön. Var så förhållandet räckte detta ej länge, ty redan i början af år 1720 voro dessa hans löneförmåner indragna.

Skulle också lönerna på Neumanns trenne befattningar utfallit fullständigt, hade han ändock ej haft mycket kvar. Upprepade gånger under den långa tid, han var ute i fält, hade han nämligen förlorat all sin egendom.

I Norge hade han ännu något reda pengar (plåtar), i behåll, men måste med 6 % förlust lemna dessa ifrån sig mot bankoobligationer. Sammalunda gick det med de reda penningar, som hans hustru hade i sin ego, endast med den skillnaden, att hon fick utbyta sina mot s. k. ständerobligationer.

Vid återkomsten från Norge till Stockholm hade Neumann icke en plåt i sin ego. Sina för den kungliga likbegängelsen nödiga sorgkläder, fick han därför betala med mynttecken, 1400 stycken, hvart och ett värderadt till $\frac{1}{2}$ dal. k:mt.

I början af år 1720 hade Neumann, enligt hans egen uppgift, i ekonomisk behåll för sin långa och mödosamma tjänst endast 4000 mynttecken liggande.

Efter allt att döma var det sålunda ganska klen bestånd med Neumanns ekonomi vid återkomsten till Stockholm.

Han var ju till en början utan tjänst. Det nyuppsatta Lifregementet till häst tillhörde han ej och hade ingen annan regementsfältskärsbeställning i stället. Sysslan som kammartjenare hade upphört i och med konungens död, och platsen som generalstabsfältskär stod på indragning.

Sitt gamla yrke, fältskärens, hade Neumann svårt att återtaga, ty dels hade hans helsa under de 18 årens fälttjänst tagit skada, dels hade han för att uteslutande kunna egna sig åt konungens person, legat ifrån sin fältskärspraktik. Det löfte, som konungen gifvit Neumann, att draga försorg om honom för hans återstående lifstid, hade Karl XII ej kunnat hålla, ty han låg nu död i Riddarholmskyrkan.

Första tiden efter återkomsten till Stockholm lefde därför Neumann, såsom han sjelf säger, »uti ett fattigt och beträngdt tillstånd med sina anhöriga».

Framtiden måste sålunda ekonomiskt tryggas. I början af 1720 inlemnade därför Neumann en underdånig anhållan till Kungl. Majestät att erhålla hjälp till sitt uppehälle. Denna sin skrift lät Neumann åtföljas af en förteckning på sina meriter (Bilaga X).

I April 1720 remitterade Kungl. Majestät denna Neumanns anhållan till »Riksens ständers Secrete Utskotts benägne consideration».

Nästföljande maj behandlade utskottet ärendet och resolverade, att Neumann »I anseende till dess trogne tjenester och store Curer på Hans sahlige Kungl. Majestäts egen höga person» skulle få åtnjuta 500 dal. s:mt. årligen i pen-

sion. I December 1720 bekräftades detta genom beslut i kommissionen öfver 1721 års statsverk.

Under den tid, Neumann säkerligen med stor oro gick och väntade på utgången af sin anhållan om understöd hos Kungl. Majestät, hade han en egendomlig och mycket tydlig dröm (Bilaga XI) eller såsom han sjelf uttrycker det, han drömde »gantz natürlicher Weise nicht wie man sonst fantasiret im Traum».

Det var inemot morgonstunden 14 april 1720. Neumann ser den döde Karl XII:te framför sig alldeles naken och liggande på ett långt bord, till gestalt och ställning alldeles så, som då Neumann balsamerade honom i Uddevalla. När Neumann med tillhjälp af regementsfältskärerne vänder den döde på sidan för att balsamera ryggen, griper konungen med sina båda händer om Neumanns venstra hand och håller denna fast. Neumann känner, huru konungens händer äro till hälften kalla, till hälften varma. Konungen tilltalar Neumann och säger: du skall vara vittne, huruledes jag blef skjuten. Neumann förnimmer nu en känsla af ångest och förskräckelse, tilltalar konungen och frågar: säg mig, är Eders Majestät skjuten från fästningen. Konungen lossar då sin högra hand från greppet om Neumanns hand, håller den fast sammanknuten framför Neumann, rör den så två till tre gånger fram och tillbaka framför Neumann och säger: nej Neumann, det kom en krypande.

I detta ögonblick brista drömmens gyckelbilder, Neumann vaknar med en känsla af ångest, badande i kallsvett, stiger genast upp och antecknar drömmen. Gripen af stundens stämning och fattad af en känsla, att han kanske här i drömmen skådat en dold sanning, avslutar Neumann sina anteckningar med dessa ord: »Nun du grosser almächtiger Gott, höchster Himmels und der Erden, dessen Auge alles siehet, dir ist es am besten bekannt, und wirst alles an jenem Tage offenbar machen, Gott lasse ihn Seelig ruhen

und gebe ihm eine fröhliche Auferstehung, umb Jesu willen Amen».

Tvenne svenske läkare, doktorerne A. Amneus och Anton Nyström hafva uttalat sig om denna Neumanns dröm.

Den förre säger, att de första ryktena om lönnmord af Karl XII härrörde från en person, om hvilken man allra minst skulle förmoda, att han trott eller satt i gång en dylik orimlighet, nämligen Neumann. Just genom ofvan nämnda dröm och särskildt uttrycket deri: »det kom en krypande» skulle, menar Amneus, Neumann gifvit spridning åt lönnmordstanken.

Efter allt att döma, tyckes ju emellertid Neumann, alldeles privat för sig sjelf en tidig morgonstund april 1720, i ett quartband ¹⁾ i sitt bibliotek, antecknat sin dröm. Afskrifter af densamma från 1720-talet äro ej kända. I sitt quartband låg den gömd till 1859, d. v. s. 139 år, då den afskrefs och af friherre Djurklou sändes till Anders Fryxell. Först 1864 blef den offentliggjord genom tryckning i Historiska Handlingar. Neumann kan sålunda ej beskyllas för att hvarken skriftligen eller genom tryck af sin dröm hafva gifvit upphof till eller gifvit spridning af lönnmordstanken. Den fanns redan vid 1719 års riksdag.

Den möjligheten är ju icke alldeles utesluten, att Neumann muntligen omtalat sin dröm för vänner och bekanta och på sådant sätt bidragit att gifva näring åt lönnmordsryktet.

Författaren har inga direkta bevis för, om Neumann var en pratsjuk man eller icke. Ett mycket talande skäl för honom att vara tystlåten 1720 fanns däruti, att han då sökte pension hos riksdagen. Nog bjöd honom försiktigheten att hålla tyst i en så ömtålig fråga.

Anton Nyström åter gör om drömmen sådana påståenden, att de passa in i den teori, sammansvärjning och lönnmord, som Nyström söker förfäktas.

¹⁾ Författarens försök att återfinna detta hafva varit förgäfves.

Antingen, säger han, har Neumann aldrig haft den där drömmen, utan valt den som form, lämplig att försiktigare meddela en upplysning han kan hafva fått om tilldragelsen, eller också har Neumann verkligen drömt, som han säger och strax stigit upp och antecknat densamma, enär han ansett »den innebära en sanning, som han ej ville dölja och som han fann passa ihop med sin mening om konungens död.»

Bevis för dessa påståenden lemnar Nyström ej.

Hvarest i Stockholm Neumann hade sin bostad tiden närmast efter återkomsten dit, har författaren ej lyckats utröna.

Säkert är emellertid, att Neumann verkligen fanns i Stockholm åtminstone november 1719. Här attesterade han nämligen då en räkning på medicamenter, som på H. K. H. Arfprinsens befallning levererats till armén i Februari 1719. Räkningen var utställd af apotekaren Gottlib Fichtelius, af honom insänd till arfprinsen och af denne remitterad till Neumann för att denne, som ju hade öfverinseende öfver medicinleveranserna till armén skulle attera densamma.

Attesten löd: »Das vorbeschriebene Medicamenten, sindt richtig geliefert worden, und auf Ihro Königl. Hoheitens allergnädigsten befehl durch dem Herren Obersten von Engelhardt nach Stromstadt gesendet worden wirdt hiermit attestiret. Stockholm November (12:te eller 17:de?) 1719.

M. Neumann».

Den sålunda attesterade medicinen var det af Neumann så lifligt prisade »Lac Vitæ Stahlpulver» för en summa af 120 dal. R:mt.

Neumanns svärfar, kopparslagaråldermannen Daniel Schiebler, hade aflidit 1714. Till sina arfvingar lemnade han bland annat efter sig en gård med ett litet stenhus uti Södra Förstaden på fri och egen grund vid Hornsgatan och ett i Norra Förstaden, likaledes på fri tomt beläget stenhus vid Regeringsgatan. I gården vid Hornsgatan var

kopparslagareverkstaden belägen och vid arfsskiftet togs denna i besittning af åldermannens enka. Barnen åter öfvertogo huset på Regeringsgatan. Af den Schieblerska syrskonkretsen voro omkring år 1720 endast tvenne systrar bosatta i Stockholm. Den ena var Maria Schiebler, gift med kopparslagaren, mästern Christian Adolph, den andra Christina Neumann.

I mantalsförteckningen för 1721 står, att huset på Regeringsgatan då disponerades af fru Neumann, men hvarken hon eller hennes man bodde där det året. Huset i fråga var 1740 n:o 73 i kvarteret Trollhättan, motsvarande nuvarande n:o 39 Regeringsgatan.

Senast 1729 hade Neumann på allvar slagit sig ned här jemte sin hustru och en tjänarinna. Huset kallas nu i mantalsförteckningen för makarne Neumanns eget. Utom deras egen bostad innehöll huset tvenne lägenheter, den ena 1729 uthyrd till kanslisekreteraren Isak Hederschiöld med fru, den andra till fiskköparen Erich Malm, också gift, för respektive 400 och 300 dal. R:mts hyra.

I sin dubbla egenskap af statspensionär och hyresvärd framlefde så Neumann till döddagar sitt lif i n:o 39 Regeringsgatan och njöt där sitt otium efter de långa krigsåren i ett solidt och välförsedt hem, med sitt lilla hushåll, bestående endast af hustrun och en tjänarinna; Neumanns äktenskap var nämligen barnlöst. Vid något tillfälle ökades familjen med en person, Christina Neumanns systerdotter från Vesterås, Maria Adolph, som upptogs som eget barn.

Hemmets inredning och utsmyckning var i den karolinska tidens tunga och kraftiga stil.

Främst bland porträtten i olja och förgyllda ramar på väggarne var Neumanns döde herre och konung, Högtsalig Hans Majestät. Vidare syntes bland dem bilder af Christina Neumanns välgörarinna under de hårda åren, prinsessan Ulrika Eleonora, hertig Carl Fredrik af Holstein, Magnus Stenbock, Gustaf II Adolf, Carl XI och Ulrika

Eleonora d. ä. och slutligen af Neumanns hustru och honom sjelf, den senare sannolikt originalet till bilden af Neumann i början af detta arbete.

Utom porträttet af Karl XII var det åtskilligt annat i hemmet, som minde husfadern om hans långa krigstjänst. Så funnos där icke mindre än trenne fältkistor, åtskilliga kirurgiska instrument, en fältsäng, sadel, värjor och diverse andra vapen, den blå karolinska rocken med messingsknappar och annat mera, som hörde till en f. d. kavalleriregements- och generalstabsfältskärs utrustning.

I eller på det stora skänkskåpet af ek blänkte husets förråd af guld och silfver: ett par förgyllda silfverkannor i drifvet arbete, några förgyllda tumlare och bågare och trenne silfverfat, ett af dem mycket stort och i drifvet arbete.

Utom möbler af ek eller svartmålade med stolarne läder- eller grönklädda var det tenn, som präglade hemmets inredning. Af det senare slaget bestod sig Neumanns lilla hushåll på tre, slutligen fyra personer, med något mer än sju dussin tenntallrikar af olika storlekar och trettio fat af engelskt eller svenskt tenn.

Utom af tenn var Neumann älskare af böcker. Hans bibliotek innehöll nämligen något mera än sjuhundra band från stora folianter, genom kvarter och octaver t. o. m. den lilla duodesen.

Medicinsk litteratur var ej särskildt företrädd. Den representerades af endast några och sextio band, de flesta arbeten i kirurgi och anatomi af mer eller mindre kända författare såsom Blanchardus, Musitanus, Barbette, Sartorius, Mauriceau, och Bartholinus m. fl.

Hufvudparten af biblioteket utgjordes af arbeten i teologi, religiösa uppbyggelseskrifter, historia, politik och biograf, mera enstaka funnos där arbeten i geografi, en och annan romersk klassiker, såsom Cæsar, Cicero och Sallustius och bland den mycket sparsamt företrädda nöjesläsningen »Das galante Sachsen» — en, men ett litet lejon.

Två särskildt prydligt utsydda läsestolar att sitta uti och en grönklädd att ligga på jemte en läspulpet hörde till bekvämligheterna vid studierna i biblioteket.

Utom i hemmet förrättade Neumann och hans familj sin andakt i Tyska kyrkan. Sjelf satt Neumann där på kyrkans ena långsida i en af de förnämliga mansbänkarne, magistratens. Den innehöll sju platser, och till grannar där under gudstjänsterna hade directeuren Neumann kansliråd, öfverstar, rådmän, legationssekreterare, envoyéer och justitieborgmästare. Christina Neumann hade sin plats i en af frubänkarne vid altaret.

Sakta svunno åren hän för Neumann bland hans minnen och hans böcker. Ansiktena i hans bänk i Tyska kyrkan vexlade. Hans eget syntes länge där. Mången vinters snö såg han falla ned förbi sina fönster i hemmet vid Regeringsgatan. Så småningom åldrades han sjelf därinom, minnena bleknade, krafterna sveko och den 7 april 1741 afled han vid ungefär 71 års ålder.

Tre dagar därefter, 10 april, hölls begrafningen. Svart kläde låg utlagdt från sorgehuset till den väntande likvagnen från S:t Jacob. Under ringning från dess klockor satte sig begrafningståget i rörelse och tog vägen ned för Regeringsgatan öfver Norrbro upp till gamla staden och S:t Gertruds kyrka.

Vid skenet från dess stora silfverljusstakar, som brunno i det stora grafhvalfvet åt Prestgatan, nedsattes Neumann här till den sista hvilan, medan högt uppe i luften kyrktornets klockor och klockspel tonade ut den gamle läkar-karolinens griftefärd öfver frihetstidens Stockholm.

Bilaga I.

Neumanns examensbetyg.

»Hans Kongl. Maj:ttz allernådigste förordning till underdånigst föllie ähr dhen uthaff Kongl. Maj:ttz Troomann Generalmajor och Öfwerste öfwer Kongl. Lijff-regement till häst, höchwählb:ne Herr Baron Jacob Spens till Examen hijt remitterade bardberaregesäll Melcher Neuman widh namn uthi Kongl. Archiatrij wählb:ne Herr Urban Hiernes närwaro uthaff ähtskilliga dhertill förordnade denne Chirurgiae Societetens leedamööter Anno 1700 dhen 16, 23 och 30 Januarj uthi dhe Chirurgien angående stycken, medh dhess dehr Tijll hörige Manual-Operationes görande ordentligen, examinerat worden; och effter som han Neuman dher uthinnan, icke allenast på dhe honom förestäldte frågor tilbörligen rätt och wähl swarade uthan också dhe dertill hörige Manual-Operationer i så måtto förrättadhe, och sig i alt såleedes betedde, att wählbemelte H:r Archiatern, — som också i Synnerheet alla då närvarande Leedamööter ett serdeles nöijie på hans Capacitet hade: Ty blifwer honom Melcher Neuman sådant, sanningen till styrkio, hermedh behörigen attesterat, och med Societetens wahnlike Sigill bekräfftadt, som skiedde i Stockholm d. 31 Januarj ähr 1700.

Uppå Lofl. Societetens wägnar

Hans Schultz

Director».

Å originalhandlingen till examensbetyget finnes sigillet stämplat i midten af en fyruddig stjerna af hvitt papper, som tydligen förvarats löst och särskildt påsatts betyget.

Bilaga II.

*Neumanns Tro- och Huldhetsed samt Embetsed
vid Regementet.*

Tro och Huldhetsed.

»Jag Melchior Neumann lofwar och swähr widh Gudh och hans heliga Ewangelium att Jagh will och skall för min rätte Arfkonungh hafwa och hålla den Stormechtigste Konungh o. Herre, Herr Carl den XII, Sweriges Giötes och Wändes Konungh, Stoorfurste till Finland, hertigh uthi Skåne, Estland, Lijffland, Carelen, Brehmen, Werden, Stettin, Pommern, Cassuben och Wänden. Furste till Rügen, herre öfwer Ingermanland och Wismar, Så och Pfaltzgrefwe widh Rehin i Beijern till Jühlich, Clefwe och Bergen Hertigh, och effter hans Kongl. May:stz dödelige frånfälle, det Gudh nådeligen fördröije, den Kongl. arfwingen, så och arfwinge effter arfwinge, som till föllie af det Kongl. Husets fullkombliga arfsrätt till Rijket, och effter Successionsordningen komma till att besittia den Kongl. Thronen. Jag skall och wara hans Kongl. Majest. min allernådigste Konungh een huldh trogen och redligh tienare och undersåhtare och alla det Kungliga wäldet tillhörige rättigheetter och förmåhner, efter yttersta förstånd och förmågo i acht taga och förswara. Jagh skall och låta migh angeläget wara att främja och befordra alt hwad som Kongl. Majest. uti en eller annan måtto till trogen dienst länder, hindra och afwärija hans Kongl. May:stz och dess Rijkets skada och fördärf samt i tijd tillkännagiffwa om jag märker något sådant i färde wara.

Embetsed ¹⁾.

Jag skall och rätta mig efter Krigsz-Articlerne, dem efter min yttersta förmågo efterkomma och fullgiöra. Jag vill och skall jemwähl willig och flitig wara, at waka och arbeta till Konungens och Rijkets bästa, det ware sig hwad det vill och hwar det befallles, mina förmän och officerare, högre eller lägre, skall jag lydig och hörsam wara, i alt det de till Konungens och Rijkets tjenst biuda, och mig för Gud, Konungen, Rijksens Ständer och hwar redelig man förswarligit wara kan. Ifrån det Regemente och Compagnie som jag underhörer, skall jag ej wijka eller mig undandölja, utan så ofta det befallles, och så länge lif och macht i mig är, stadigt och willigt föllja och arbeta, samt mig så i det ena som det andra så som en redelig och skyldig tjänare bör förhålla, både i det kall jag nu hafwer så wähl som det framdeles mig ombetros och befallas kan, detta alt vill och skall jag, utan påfund och arga list, tro-ligen och redeligen hålla. Så sandt mig Gud hielpe till lif och siähl».

Bilaga III.

En stor Fältkista enligt Inventering 1696, 1697 o. 1712.

»Een stoor Fält Kijsta af Eek med Järnbeslag, och Låcket med swart Läder öfverdragit, samt der till hörig Låås och Nyckel, och är Rummen op i Locket, hwarutin-

¹⁾ Denna del af eden aflades i omedelbar anslutning till Tro- och Huldhetseden. Det här meddelade formuläret för Embetseden är från omkring 1720 och var gemensamt för regementsfältskärer, deras gesäller, pukslagare, trumpetare, hautboister, hofsmeder, sadelmakare, pistolsmeder, regementsväblar, trumslagare, pipare och profossen. Trots noggrant letande har författaren ej lyckats påträffa hvarken Neumanns eller någon annan regementsfältskärs ed för 1700. Då någon ny förordning om formuläret för dessas edgång ej utkom 1700—1720 torde det här meddelade formuläret dock komma edgången 1700 mycket nära.

nan dhe der befintlige Instrumenter liggia med rödt, (violet)
läder uthfordrade, uthi hwilken Fält Kijsta ligger

Op i Låcket.

1 Trepan bestående af 16 der tillhörige stycken.

1 Axeldrag bestående af 4 eller 7 stycken.

1 Stoor Beensåg medh dess Spannare.

1 Stoor krookknijf.

1 Lijten hufwudsåg medh dess Spannare.

1 Stoor Abbeisser eller afbijtetångh.

1 Dito lijten.

1 Räter Bistorie Sax.

1 Dito Krumb Sax.

1 Meissell.

2 Cauteresier eller brenn Jern.

2 Skärande Bistorier.

1 Tande Tångh.

1 Snabel Tångh.

1 Mundskruf.

1 Kugel Tångh.

1 Pelican med 3 haakar, hwaraf två stycken lösa.

1 Geisfuss.

1 Zug eller drag med Messing trissa och der tillhörige
Streck och Jernskruf.

1 Silfwer Catheter.

7 Stycken Krokuga och räta, stora och små häfftnåhlar.

1 Buxbohms Chlistir Canal, jempte en Spruta af messing
med 2:ne Röör uthi ett Träfoutral.

1 Medicins wicht ifrån ett untz till ett gran med der till
hörige wichtskååhl.

1 Swamp.

Uthi Öfwersta Rummet.

80 stycken Stoor och små Glaasflaskor.

Mitt uthi.

1 tohm Låda till bindlar och annat.

Uthi Tredie Rummet.

3:ne Lådor medh 50 (53) stycken tomma större och mindre Glaasflaskor.

Uthi Fierde Rummet.

2:ne Thoma lådor, uthi den ena ligger en mortell af Malm med dess mortell stööt och en Spada af Jern att stryka Plåster med; uthi den andra Lådan 2:ne messingspannor, bestående af en lijten och en större till Plåster. Anno 1712 i Fjerde Rummet En kopparpanna till plåster, Een swamp, klistirpipa och een medicins wigt ifrån ett untz till ett gran med dess tillhörige wigtskåhl.

Bilaga IV.

En liten fältkista enligt Inventering 1696 o. 1712.

»Een lijten Fält Kijsta af Eek med Jern beslagen och Låcket med swart Läder öfwerdragit, sampt der till höörig Lås och Nyckel, hwar uthi inga Instrumenter äro uthan allenast effterföljande Pertzedlar nembl:n.

Uthi Öfwersta Rummet.

49 (54) stycken större och smärre glaasflaskor.

Uthi Andra Rummet.

1 Tohm Låda.

Derunder igen tre Lådor, uthi hwilka finnes 58 stycken större o. smärre glasflaskor.

Uthi Fierde Rummet 2 lådor, hwaraf den ena Tohm, men i den andra ligger een mindre mortell o. stötell af metall, än uthi de stora Fältkistor finnes, sampt medicins Wicht ifrån Een Half Untz till gran, och een der till hörig Wicht Skåål».

Bilaga V.

*Hoffältskären Valentin Emrichs förslag till medicinsk
fältutrustning för drabanterna.*

»Ödmjukt Memorial.

Til hörsambste föllie af högwälborne H:r Öfwerste
Leutenantens gunstiga befallning opsättes här dhet som
betarfwas wijdh Kongl. Maj:ts Drabanter, där dhe skulle
blifwa Commenderade till Fält, att då hafwa wijd handen
för siuke och blesserade, som föllier

1. Een Feldtkista medh tillhörige Instrumenter.
2. Een wang till feldtkistans fortbringande med tillhörige
Sehlor.
3. Medicamenter för 200 Dal. S:mt.
4. Ett par wetskor att bruka, där någon Commendering
eller fältslag skulle skee, att der uti kan hafwas till
första förbandetz nödige Medicamenter och Instru-
menter.
5. Linne till bindor Compresser och plåster duch för 30
D:r S:t.
6. Twänne hästar till wagnen, som feltkistan står på.

Högwälborne H. Öfwerst Lieutenantens
Ödmiukaste Tienare
Valentin Emrich.

Stockholm d. 12
Martij A:o 1700».

Bilaga VI.

Medicin utlemnad till de karelska ryttarne mars 1700.

I det skick densamma här framlägges är bilagan resultatet af en redigering och bearbetning af originalhandlingens uppgifter genom Apotekare Arthur Winberg å Enhörningen i Stockholm, hvilken därmed benäget varit författaren behjelpig. I stället för preparatens i originalet starkt förkortade latinska namn äro dessa här fullständigt utsatta, så långt det varit möjligt att i samtida farmakopéer återfinna dem, framför allt i Pharmacopoeja Holmiensis af 1686, hvarur de flesta preparaten äro tagna. Originalets gamla medicinalvikter och beteckningarna härför, närmast efter preparatens namn, äro uteslutna; bibehållna däremot de samtida priserna i daler kopp:mynt. Vid bearbetningen tillagda äro de tvenne kolumnerna till höger, innehållande den ena uppgifter om de olika preparatens hufvudbeståndsdelar, den andra viktsmängden, öfverförd till nutida vikt, in summa för dem alla med vikten uppgifven i det närmaste 42 kilo.

För Hanns Kongl. Maijtz Carelska Regemente til häst
ähre Effterföllande medicamenter lefwererat uthi dess
Regementz kistor nembl.

1700 Martij 22.

	Kopp:r mt.			
	D.	öre		
<i>Emplastrum Sticticum Crolli</i>	10		<i>Plåster</i> blyoxid- med ett 20 tal olika ämnen hufvudsakligen gummihartser jemte pulveriserade egyptiska mumier, koraller och perlemor.....	720 gram 10

<i>Empl. Diapalmæ</i>	6		<i>Plåster</i> blyoxid- med ekblad, murgrönblad, kamfer m. m...	720 gram
» <i>Spermæ Ranarum</i>	6		» blyoxid- m. grodromolja, zinksulfat, alun, kamfer o. mastix.....	» »
» <i>Oxycroceum</i>	5		» beck- försatt med saffran och några gummihartser..	360 »
» <i>Emolliens</i>	9		» vax- försatt med linfrö, althérot, stärkelse o. terpentin	720 »
» <i>Stomachale</i>	5		» inneh. bl. a. styrax, taca- mahaca, mastix, muskott, röda rosor o. perubalsam.	360 »
» <i>Diachylon simplex</i>	9		» blyoxid- med althérot, linfrö och foenum græcum...	1080 »
» <i>Diachylon cum gum- mis</i>	10		» = med föreg. tillsatt med några gummihartser	720 »
» <i>ad Rupturas</i>	8		» af vax, harts, några växtpulver och »Balsamum vul- nerarium» = (ett terpentin- utdrag på poppelknoppar försatt med jernvitriol)....	1440 »
» <i>Bethonicum</i>	3	16	» af hartser, växtpulver jemte saft af Bethonica l. Veronica och af några andra örter.	360 »
» <i>Defensivum</i>	7	16	» blyoxid- med grodrom-, flä- derolja, grodbladsaft jemte några harts o. växtpulver.	1080 »
» <i>Diaphoreticum</i>	5		» motsvarande vårt gummi- plåster, med tillsats af en del andra gummihartser...	360 »
» <i>Sticticum Hamburgense</i>	12		» liknande vanl. beckplåster.	1440 »
» <i>Melilothi</i>	9		» liknande vanl. melotenplås- ter men med tillsatts af ett 20-tal andra växtpulver....	720 »
<i>Unguentum Althææ</i>	6		<i>Salva</i> liknande den ännu före- kommande althésalvan....	1080 »
» <i>Ægyptiacum</i>	4		» af honung, spanskgröna o. ättika med tillsats af alun kamfer, teriak och mith- ridat.....	720 »

<i>Unguent.</i>					
album camphora-					
tum	4		<i>Salva</i> blyhvitt- med kamfer	720	gram
» Alabastrinum	1	16	» bestående af oljeutkok på		
			åtskilliga blommor, med		
			tillsats af pulveriserad ala-		
			baster	180	»
» Apostolorum	4		» bly- med spanskgröna, åt-		
			skilliga växtpulver o. gum.		
			mihartser	360	»
» ad Ambustiones	5		» beredd af oljeutkok på		
			törnrosor med tillsats af		
			kamfer, blyhvitt och ägg-		
			hvita	720	»
» Digestivum	2		» af tjock terpentin och ägg-		
			gula	360	»
» Nervinum	4	16	» beredd genom utdrag af		
			ett tiotal växtpulver samt		
			tillsats af daggmaskolja,		
			räfolja (oljeutkok på rätt		
			räfkött), mennisko-, hund-		
			och vildkattister	540	»
» Purpureum	3		» beredd genom ättikutdrag		
			på grodblad, svalört m. fl.		
			med tillsats af jernoxid,		
			spanskgröna och honung	360	»
<i>Oleum</i> Olivarum	6		<i>Olja.</i> Matolja	2160	»
» Laurini	4		» Lagerbärsolja	720	»
» Rosarum	1		» kokt på törnrosor	180	»
» Hyperici	2		» kokt på Johannesört	360	»
» Chamomillæ	1	16	» kokt på kamomillblommor	360	»
» Liliorum alborum	2	16	» kokt på hvita liljor	360	»
» Anethi	2		Flygtig olja af dill	15	»
» Anisi	2	8	Flygtig olja af anis	30	»
» Ceræ	2		Vaxolja	60	»
» Cumini	4		Flygtig olja af spiskummin	30	»
» Baccarum Juniperi	1	28	Flygtig olja af enbär	150	»
» Philosophorum	1	16	Tegelolja	180	»
» Mastichinum	1	16	Mastix löst i olivolja	180	»
» Lavendulæ	8		Flygtig olja af lavendel	30	»
» Anthos	2		Flygtig olja af rosmarin	30	»

<i>Oleum</i> Therebintinæ	2	Terpentin.....	360 gram
» expressum Nucis Moschatae	3 24	Muskottbalsam	45 »
<i>Aqua</i> Anhaltina.....	2	Destillat på lagerbär, fenkål, saffran, kanel, kubeber, muskott, nejlikor, mastix, aloë, virak och terpentin.....	330 »
» Apoplectica.....	3	Destillat på ett 40-tal blommor, rötter och blad.....	330 »
» Cinnamomi	2 16	Destillat på kanelbark.....	330 »
» Rosarum.....	24	Destillat på färska törnrosor...	660 »
» Cardui benedicti.....	24	Destillat på kardebenedikt.....	660 »
» Florum Cyani.....	24	Destillat på färska blåklintblommor	660 »
<i>Spiritus</i> salis Armoniaci.....	6	Ammoniak.....	180 »
» Nitri Dulcis.....	3	Salpetereter.....	120 »
» Salis Dulcis	3	Sprithaltig ammoniak.....	120 »
» Vitrioli.....	1 16	Utspädd svafvelsyra.....	120 »
» Matricalis.....	3	Destillat på myrrha, mastix, virak jemte några kryddor.....	330 »
» Theriacalis camphoratus.....	3	Destillat på teriak, kamfer och ett 10-tal växtdelar	330 »
» Cornu Cervi volatilis	3	Hjorthornssprit destillerad öfver träkol.....	120 »
» Vini camphoratus....	6	Kamfersprit.....	660 »
» Cochleariæ.....	2	Destillat på skedört.....	330 »
<i>Tinctura</i> Bezoartica	10	Salpetersyredestillat på orientalsk bezoar.....	150 »
» pectoralis.....	4	» Danska kungens bröstdroppar » enl. äldre farmakopeer.....	Vigt ej utsatt i originalet.
<i>Elixirium</i> Proprietatis.....	5	Tinktur på aloë, myrrha och saffran.....	150 gram
<i>Mixtura</i> simplex.....	5	Spir. theriacal. camphor. (se förut) med utspädd svafvelsyra och färgad med blåbär.....	150 »
<i>Balsamum</i> sulphuris Therebintinatum.....	2	Tillydroppar.....	Vigt ej utsatt i originalet.
» Copaivæ.....	4	Kopaivabalsam.....	»
» Peruvianum nigrum	7	Perubalsam	60 gram

Theriaca Veneta.....	15		Venedisk teriak, ett gammalt universalmedel innehållande ett 60 tal olika ämnen ur såväl djur- växt- som mineralriket; dess verksammaste beståndsdel opium.....	540 gram	
Theriaca Domestica.....	27		Hemmaberedd teriak.....	2160	»
Diascordium Fracastorii.....	7		Ett mos innehållande opium och ett 20-tal andra ämnen.....	360	»
Rob Sambuci.....	1	16	Flädermos.....	360	»
Mel Rosarum.....	3		Rosenhonung.....	720	»
Confectio Alkermes.....	6		Marmelad innehållande bl. a. ambra, mysk, lapis lazuli, orientaliska perlor och kermes (en insekt).....	60	»
Philonium Romanum.....	1	28	Ett mos, liknande teriak, innehållande ett 60-tal olika ämnen deribland bäfvergäll och huggormskött.....	90	»
Extractum Anodynum simplex.....	2	16	Extrakt på opium, kardebenedikt, kalmusrot, angelica och nejlikolja.....	15	»
Opium crudum.....	2	16	Opium.....	60	»
Sperma Ceti.....	4		Hvalraf.....	60	»
Conserva Rosarum.....	5		Mos, beredt af socker och törnrosor.....	720	»
Mitridatium.....	6		Mos, snarlikt teriak med ett 40-tal olika beståndsdelar.....	180	»
Rhabarbarum.....	4		Rabarberrot.....	60	»
Tartarus vitriolatus.....	2		Kaliumsulfat.....	60	»
Lapis Medicamentosus Crolli.....	2	16	Zinksulfat, chlorammonium, blyhvitt och armenisk lera.....	180	»
Lapis Prunellæ.....	1	8	Svafvel och salpeter sammansmälta.....	180	»
Sal Absijnthii.....	2		Malört inaskad, utdragen med vatten och afdunstad till torrhet.....	60	»
» Cardui benedicti.....	2		Kardebenedikt behandlad som föreg.....	60	»
» Armoniaci.....	1	24	Salmiak.....	180	»

Sal Tartari.....	3	Pottaska.....	120 gram
» Cornu Cervi volatile.....	4	Hjorthornssalt.....	30 »
Nitrum Antimoniatum.....	4 16	Antimon, salpeter och svafvel- syradt kali.....	180 »
Camphora.....	2 16	Kamfer.....	120 »
Terra Sigillata alba.....	24	Hvit Lemnoslera.....	120 »
Terra Sigillata rubra.....	24	Röd Lemnoslera.....	120 »
Flores Sulphuris.....	2	Svafvelblomma.....	180 »
Antimonium Diaphoreticum.....	3	Hvit antimonoxid.....	120 »
Cremor Tartari.....	2	Vinsten.....	180 »
Mercurius dulcis.....	6	Kalomel.....	60 »
» Precipitatus Ruber.....	3	Röd kvicksilfveroxid.....	60 »
» Sublimatus.....	3 24	Sublimat.....	90 »
» Vivus.....	3 24	Kvicksilfver.....	120 »
Tutia præparata.....	2 16	Grå zinkoxid.....	120 »
Crocus Martis adstringens...	1 28	Jernoxid.....	45 »
Lapis Hæmatites.....	16	Jernoxid nativ. Blodsten.....	120 »
Bolus Armena.....	24	Röd armenisk lera.....	90 »
Succinum præparatum.....	1 4	Pulveriserad bernsten.....	90 »
Corallia rubra præparata.....	1 16	Pulveriserade röda koraller.....	60 »
Cornu Cervi ustum præpara- tum.....	3	Brända hjorthorn pulveriserade	120 »
Oculi Cancrorum.....	3	Kräftstenar.....	120 »
Diagridium Sulphuratum.....	3	Beredt af Scammoniumharts och svafvel.....	30 »
Magisterium Jalapæ.....	4	Jalappa harts.....	15 »
Tartarus Emeticus.....	2	Kräksalt.....	30 »
Specificum Cephalicum.....	8	Ett pulver bestående af cinno- ber, elgklöfvar, menniskokra- nier, elghorn, orientalisk äkta smaragd, noshörningshorn, äk- ta perlor, bernsten, koraller, elfenben, hjorthorn och öron- stenarna hos aborre.....	30 »
<i>Pulvis Pannonicus rubeus...</i>	8	Några växtpulver samt safirer smaragder, hyacinther, rubiner, äkta perlor, guld och elfenben.	60 »
» Stomachalis officina- lis.....	5 16	Några växtpulver jemte kräftste- nar, malörts- och enbärssalt...	180 »
» Fumalis.....	1 16	Rökpulver bestående af benzoë,	

			ladanum, styrax, virak, mastix, bernsten, törnrosor, lavendelblommor och enved.....	120 gram
Pulvis Bezoarticus Sennerti.	6		Liknar Pulvis Pannonicus rubeus (se ofvan) men växtpulver saknas och i stället äro bezoarstenar och bernsten tillsatta.....	15 »
» Sperniol. Crolli.....	2		?.....	30 »
Rasura Ligni Sancti.....	4	16	Pockenholzspån.....	2160 »
Lignum Sassafras.....	2		Sassafrasved.....	720 »
Radix Gialappæ.....	3		Jalapparot.....	180 »
» Chynæ.....	6		Kinarot.....	360 »
» Sarsaparillæ.....	6		Sarsaparillrot.....	360 »
» Ireos Florentinæ.....	1	12	Violrot.....	360 »
Cortex chynæ chynæ.....	18		Kinabark.....	360 »
Pulvis Dysentericus.....	8		Pulver af gäddkäkar, priapus cervi, brända hjorthorn, armenisk lera, granatbark och frön af vattensyra.....	360 »
» Pleuriticus.....	2		Pulver af vildsvinsbetar, språngbenet hos hare, underkäken af gädda, öronstenarne hos aborre, samt frön af några växter.....	120 »
» contra casum officialis.....	8		Pulver af armenisk lera, drakblod, mumier, hvalraf och rabarber.	360 »
Pulvis contra casum secundum descriptionem proprium.....	3		Pulver enl. föreskrift.....	Vigt ej utsatt i originalet
Species ad Decoctum vulnerarium.....	2		Kryddor enl. föreskrift.....	180 gram
Species ad Decoctum Gargarism.....	1	16	» » »	180 »
Species ad Decoctum Clysteribus.....	1	16	» » »	180 »
Species ad Decoctum Cataplasm.....	1	24	» » »	360 »
Radix Consolidæ Majoris.....	5		Vallörtsrot.....	720 »
Folia Sennæ.....	2	8	Sennablåd.....	90 »

Lithargyrum	12	Blyglete.....	360 gram
Cerussa.....	12	Blyhvitt.....	360 »
Alumen crudum.....	16	Alun.....	360 »
Aloës	16	Aloë.....	30 »
Myrrha.....	16	Myrrha.....	30 »
Aqua Styptica secundum descriptionem	24	Vatten enl. föreskrift.....	Vigt ej utsatt i originalet
Balsamum vulnerarium secundum descriptionem.....	2 4	Balsam » »	D:o
Pulwer zum Umschlag secundum descriptionem.....	1 24	Pulver » »	D:o
Pulvis Purgans secundum descriptionem.....	2 4	» » »	D:o
Blutstillungs Pulwer secundum descriptionem.....	7	» » »	D:o
Pillen Massa secundum descriptionem.....	4	Pillermassa enl. föreskrift.....	D:o
Pillen Massa secundum descriptionem.....	5	» » »	D:o
Mixtura Stomachalis secundum descriptionem.....	1	Magmixtur » »	D:o
Fieber Mixtur secundum descriptionem.....	1	Febermixtur » »	D:o
Pulvis Accident. secundum descriptionem.....	5	Pulver » »	D:o
Wund Pulwer secundum descriptionem.....	1 8	» » »	D:o
Etz Pulwer secundum descriptionem.....	1 8	» » »	D:o
Pulwer Löschung.....	8	?.....	720 gram
Mj? Cynoglossie?.....	9	?.....	60 »
Pulvis Febrifugus officinalis.	3 16	Feberpulver.....	120 »
Förr rött Läder till begge kistorness förbindande samt Mattor och reep till inpackning.....	10 24		
Summa	600	—	

Caspar Ziervogel.

At åfwanspecificerade medicamenter til careelska Regimentes til häst Felktistas behofw för 200 D:r s:mt äre af oss underteknade visiterade wordne, gode och duglige fundne, attesteras hermed.

Stockholm d. 23 Mart 1700.

Joh. M. Rothlöben.

Hans Schultz, Director.

Vallentin Emrich.

Bilaga VII.

Neumanns memorial till Kungl. Majestät om sjukvårdsutrustningen vid armén i Stralsund januari 1715.

»Allerunterthänigstes Memorial.

Dem nach Eur. Königl. Maj:t mir allergnädigst an befohlen, mitt mein unterthanigstes Memorial ein zu kommen wass beij hiesiger Arme wegen dehnen Regimentsfeltscheerern, Medicamenten-Kasten und Instrumenten zu ihro Königl. Maj:tz höchst nöthigen Diensten zu observiren ist, so habe zu allerunterthänigster Folge solche hohe Königl. Befehl hiemitt in allerunterthänigkeit nachleben wollen.

Vor nach folgende Regimenten fehlen Kasten, und Instrumenten, nemlich,

1. Beij H:r General Major Schultzen Regiment fehlen beijde Kasten, und Instrumenten,
2. Beij H:r Generalmajor Stackelbergs Regiment fehlet der kleine Kasten, der grosse Kasten nebst dehnen Instrumenten ist verhanden,
3. Beij dem Jönköpingschen Infanterie Regiment sind die Kasten verhanden, wie auch die Instrumenten, müssen repariret werden,
4. Beij H:r Generalmajor Strömfelts Regiment fehlet der kleine Kasten, der grosse Kasten ist verhanden aber ohne Gläser und ohne Instrumenten,
5. Beij H:r Obersten Ribbings Regiment fehlen beijde Kasten und Instrumenten.
6. Beij dem Pommerschen Cavallerie Regiment fehlet der kleine Kasten, der grosse Kasten ist verhanden, aber ohne Gläser und ohne Instrumenten,
7. Beij H:r Obersten Marderfelts Regiment fehlen beijde Kasten, und Instrumenten,

8. Beij H:r Obersten Wollwards Regiment fehlen beijde Kasten, und Instrumenten,
9. Beij H:r Obersten Jägers Regiment fehlen beijde Kasten, und Instrumenten,
10. Beij H:r Obersten Leutrums Regiment fehlen beijde Kasten, und Instrumenten,
11. Beij H:r Obersten Dewüttens Regiment fehlet der kleine Kasten, der grosse Kasten, wie auch die Instrumenten sind verhanden,
12. Beij H:r Obersten Horns Regiment sind verhanden beijde Kasten, wie auch Instrumenten und medicamenten.

1.

Zu jedes Regiment fehlet ein Medicament Wagen, mitt zubehör, 4 Pferde, und Kutscher,

2.

Im gleichen erfordert zu jedes Regiment hundert Ellen Leinwandt zu Bandasen und Pflastertuch,

3.

Eur Königl. Maj:t wird aller unterthänigst an die Handt gegeben, dass die Medicamenten-Kasten und Instrumenten, können vor besser Preiss hier alss in Schweden angeschafft werden,

4.

Eur Königl. Maj:t wirdt aller unterthänigst hinterbracht, der der Apotecker Henning in Stettin, welcher Eur Königl. Maj:t biss Moiloff gefolget, und den Hoff Apotecker Ziervogel mitt Medicamenten versorget hatt, und alle Zeit vor den besten Preiss die Medicamenten wil abfolgen lassen, nach dem Hamburger Taxa, wen nun Eur Königl. Maj:t solten allergnädigst belieben, dass dieser Man die Regi-

ments Kasten möge versorgen, den es einige Zeit dar zu erfordert,

Eur Königl. Maj:stz
 allerunterthänigster und treu-
 verpflichtester Unterthan
 M. Neumann.

Stralsundt d. 21 Januari 1715.

Bilaga VIII.

*Iustruction för Directeuren af Chirurgien. Dat. Lund den
 25 October 1717.*

Såsom Kongl. Majestets nådige vilje är, at Directeuren vid Chirurgien uti hela Kongl. Majestets rike, efter föregången communication med Fältskiärs ämbetet i Stockholm ock flera vederbörande, skall hafva magdt ock tillstånd at få dissonera, göra ock låta, som han det till det gemena bästas befrämjande varder bäst ock nyttigast finnandes, ock han det inför Gud, Kongl. Majestet, ock hvar ärlig man vill ock kan besvara, så åligger ock honom för all ting att hålla hand der öfver, det Kongl. Majestets Lag och Förordningar i underdånighet måge blifva efterkomne, ock alt oskick ock oordning i tid blifva hindrad ock afskaffad.

2:

Så ofta Directeuren i Stockholm är tillstädes, skall Barberare Ämbetet intet tillhopakallas utan Directeurens samtycke, men då han vid Arméen eller annorstädes i Kongl. Majestets Tjenst sig uppehåller, åligger Ämbetet, at genom bref låta Directeuren veta, hvad där kan blifva slutit ock i de angelägnaste ärender att dess votum ock mening inhämta, förr, än något deruti slutes ock afgjöres.

3:

Alla Fältskiärer, som i Stockholm eller andra städer i Kongl. Majests. Rike vilja blifva mästare ock sig nedsätta, måge fuller i Ämbetet i Stockholm Examineras ock goda pröfvas, fast än Directeuren där icke är tillstädes, dock skall Ämbetet hvar gång någon Mästare blifver god kiänd, sådant Directeuren berätta, på det han må veta, hvilken ock huru många Fältskiärer sig å hvarje Ort nedsätta ock uppehålla.

4:

Vid Kongl. Majestets Armée och Örlogsflotta skall ingen Fältskiär antagas eller den af Kongl. Majestet bestådda lönen väckeligen till godo niuta, som icke antingen af Fältskiärsämbetet i Stockholm, till följe af Kongl. Majestets nådiga Reglemente, eller af Directeuren behörigen blifvit examinerad ock godkiänd, Hvarmed efter Kongl. Majestets Resolution af den 2 Maj sistledne bör i ackt tagas, at Regements-Fältskiärer, som äro närmare Stockholm än den armée, hvarvid Directeuren sig uppehåller, de böra der sammastädes undergå examen, men de Fältskiärer, som äro i Fält, kunna där examineras, på det ingen med alt för stor Reseomkostnad må blifva besvärad, då Directeuren tillåtes att adjungera sig de närmast vid handen varande Regements-Fältskiärer, som han dertill skickligast pröfvar.

5:

Om någon Fältskiär, som tillförene blifvit ordenteligen approberad och godkiänd, sedan slår sig till Fylleri eller annat oskickligt lefverne, så att hans Patienter af honom icke kunna hafva den skiötsel ock uppvacktning som vederbör, då bör Ämbetet i Stockholm, eller ock Directeuren, en sådan i ämbetet suspendera ock en annan dugelig Mästare i dess ställe förordna, till dess han sig bättrar, men i Fall ingen bättring spörjes, då åligger Directeuren, jämte Fält-

skiärs Ambetet, at vara betänckt på en god ock dugelig Mästare, som i den förras ställe ordenteligen bör förordnas, då därom på behörig Ort ansökning göres, samt förslag till dess ersättande ingifves.

6:

Den af Fältskiärs Ämbetet, som sidvördar eller missfirmar Directeuren uti dess Ämbete, skall erlægga dubbla böter emot det, som om Äldermannen uti Kongl. Majestets nådige Reglemente för Fältskiärs-Embete är i hvarje mål särskilt förordnad.

7:

Såsom Kongl. Majestet medelst dess nådiga Resolution af den 1 October 1716 har förordnat, det Directeuren bör efterse hvad Medicamenter till Fält-Kistornes Fyllande vid Regementerna kunna finnas vara nödige, Så vill ock Kongl. Majestet, det Directeuren framgent der över hafver ett noga uppseende, att hvarken vid Regementerna, eller Kongl. Majestets Örlogsflotta flere eller kostsammare Medicamenter måge upphandlas, än dertill nödortteligen behöfvas. Sko-landes Apothekarnes räkningar icke blifva godkiände ock betalte, med mindre de af Directeuren först blifva gillade ock verifierade.

8:

Ock på det med Regements-Kistornas fyllande så mycket ordenteligare må tillgå, ty är Kongl. Majestets nådige vilje, att Regements-Kistorne, som i Stockholm fyllas, blifva fördelte Apothekarne emellan efter ålder, så att den älsta Apothekaren kommer att fylla den första kistan och så vidare, så framt alla Apotheken äro med goda Medicamenter försedde, ock bör ingen kista fyllas med mindre Regements-Fältskiären, som den samma skall emottaga är därvid tillstädes ock tillse, det Medicamenterna borde till deras vigt

ock godhet rätteligen blifva inlagde, deröfver Regements-Fältskiären skall dess vittnesbörd utgifva, ock sedan kistan straxt i dess förvar taga ock till Regimentet föra låta.

9:

På samma sätt skola jämväl Regiment-Kisterne uti de öfriga städer i vårt Rike blifva fyllda, så att då flera Apothek i en stad än ett äro, der till kommer den älsta Apothekaren att fylla den första kistan ock sedan de öfrige efter ålder. Men alla Medicamenter för Drabanterne ock Gardiet såväl som för Kongl. Majestets Hof-stat, skola nu som tillföre tagas utur Hof-Apotheket.

10:

Skola alla Fältskiärer, så väl i städerna som vid Flottan ock Arméen, vara förbundne, uppå Directurens anmodan, at skrifteligen ingifva berättelse om de Observationer de vid hvarjehanda händelser ock vackra curer tid efter annan kunna göra, på sätt ock vis som i Reglementet för Barberare-Embetet förordnas.

11:

En Regements-Fältskiär eller Gesell som sig förbryter, skall af den Commenderade Officeraren i arest manas ock af Krigs-Rätten lagligen dömmas, men icke i oträngde mål med hugg och slag hanteras, så framt han icke genom särdeles gensträfvohet i commando-saker sådant sielf föranlåter, dock vill Kongl. Majestet jämväl i nåder hafva Gesällerne förskonte ifrån sådane straff, hvarmed de gemene pläga beläggas.

12:

Sidst vill ock Kongl. Majestet härmed i nåder hafva dess Öfver-Ståthållare i Stockholm, samt andre vederbörande Gouverneurer ock Landshöfdingar anbefalt att låta Direc-

teuren niuta deras Embetes handräckning Enär han till Kongl. Majestets Tienst ock god ordnings hållande dem derom anlitanandes varder. Actum ut supra.

Bilaga IX.

Neumanns egenhändiga berättelse om Karl XII:s balsamering.

De i denna bilaga förekommande farmaceutiska preparaten äro redigerade efter samma grunder, som nämnts vid Bilaga VI likaledes genom Apotekare Arthur Winberg. Neumanns text är däremot bibehållen oförändrad.

»Anno 1718 d. 25 December abents umb 7 uhr wurden ihro Königliche Maj:t Carl XII Leichnam in Odwalla geöffnet, und darauf alle innerliche theijle auss genommen, welche man dan so gleich erstlich, mit warmen Saltz wasser woll reinigte, und darnach zum öfftern mit guttem franschen Brantwein zweijen tage alle zweij Stunden verneurte, der Leichnam wurde gleich nach auss nehmung der Innerlichen theijle, so gleich von den wässerichten, blutigen feuchtigkeiten bestens gereiniget, und noch mahls mit gutten fransch brantwein zu unterschiedenen mahlen gewaschen, nach geschehung dieses, bliebe der gantze Cörper, so wohl innerlich alss Eusserlich biss zu den 26 mit einem starcken Spiritus vini rectificatus ¹⁾ item Spiritus Apoplecticus et Spiritus Carbunculi ²⁾ den gantzen vor Mittag alle stunden woll bestrichen, und darauf den gantzen tag, mit der Tinctura Aloes et myrrhæ balsamica cum moscho et Ambra preparata so wohl innerlich alls Eusserlich biss zu den 27 umb 7 uhr, auf gleiche arth und weise Conti-

¹⁾ Koncentrerad sprit.

²⁾ Spritdestillat på en del örter.

nuviret, da man dan darauf umb 8 uhr, den Leichnam mitt reinen Salveten woll abtrocknete und alss dann den selben mit dem da zu Preparirten Balsam, laut nach folgender Prescription bestens vermögen nach, zum offtern bestriche, und hernacher mit nach folgenden Balsamischen Pulver so viel der Balsam an nehmen könnte ein riebe, Mittels diesem Balsamirte ich auch das Hertz an sich auf gleicher arth und legte selbiges mit dehnen dar zu bereiteten Balsamischen aromatischen Kräutern an seinen orth in die brust, und mit welchen Balsamischen Kräutern, man dan auch den gantzen leib auss stopffte, und ihm hernacher wieder zu hefftete, wie solches geschehen war reinigte man darauf, den gantzen Körper äusserlich, mit einen gutten Spiritum Apoplecticum und Balsamirte ihm, mit dehnm dar zu Preparirten Balsam, bestens vermögens nach, und nach diesem allen legte man den gantzen leichnam, in ein hollandisch leinen lacken, so vorhero durch weiss wachs, und wollrichenden oleteten gezogen war, nach künstlicher weise ein gewickelt den gantzen leib, wie auch die arme und beine, die Innerlichen theile, wurden gleich fahls nach der reinigung mit dem Saltz wasser, und dem franschen brantwein, und mit dehnen vor gesagten, starcken Spiritus und Balsamische Tinctur gewaschen, und mit dehnm Balsam überstrichen hernacher, das Balsamische Pulver auf gestreuet und in Einem absonderlichen Kästchen, mit dehnen Balsamischen Kräutern angefühlet und unter dess Hoch Seeligen Königs Kopff geleget in dem Sarge».

*Balsamus Pro Balsamatione
Regis Carolij Xij.*

*Balsam till Karl XII:s balse-
mering.*

Moschus orientalis.....	Mysk.....	30	gram
Zibethum	Zibeth.....	15	»
Ambra grisea.....	Ambra.....	7, ⁵	»
Oleum Ligni Rhodii.....	Rosenträdsolja...	45	»
» Cinnamomi	Kanelolja.....	15	»

Oleum Cariophyllorum	Nejlikolja	15 gram
» Lavendulæ	Lavendelolja	15 »
» Cedro	Cedroolja	7,5 »
» Anthos	Rosmarinolja	6 »
» Majoranæ	Mejramolja	6 »
» Origani Cretici	Spanskhumleolja	6 »
» Menthæ	Pepparmyntolja ..	2 »
» Ruthæ	Vinrutolja	2 »
» Succini albi	Bernstensolja	2 »
Resina Styracis	Storax	30 »
Storax liquidus	Storaxbalsam	15 »
Balsamum apoplecticum	Tinktur på mysk, muskotbalsam, ambra, zibeth och flygtiga oljor	30 »
Balsamum indicum nigrum ..	Perubalsam	60 »
Oleum Nucis moschati, ex- pressum	Muskotbalsam ...	480 »
Summa 7890 gram		
Misce fiat lege artis Balsam.	Blandas till balsam.	
S. Ut supra.	Betecknas som ofvan.	

*Species Pro Balsamatione
Regis.*

*Kryddor till Konungens bal-
sameriing.*

Herba Anthos	Rosmarin	720 gram
» Absinthii	Malört	540 »
» Ponticæ	Romersk malört ..	540 »
» Aristolochia longa	Långholzört	360 »
» Basilicon	Basilikört	360 »
» Calaminthæ M.	Bergmynta	360 »
» Levisticæ	Liebsticka	360 »
» Majoranæ	Mejram	360 »
» Menthæ crispæ	Krusmynta	360 »

Herba	Melissæ citrinæ.....	Citronmeliss.....	360	gram
»	Origani cretici.....	Spansk humle ...	360	»
»	Ruthæ.....	Vinruta.....	360	»
»	Salviæ.....	Salvia.....	360	»
Flores	Chamomillæ romani..	Romersk kamo- mill.....	360	»
»	Lavendulæ optimæ ...	Lavendel.....	720	»
»	Rosarum	Törnrosor	720	»
Baccæ	Lauri.....	Lagerbär.....	180	»
»	Iuniperi.....	Enbär.....	180	»
Lignum	Santali citrini.....	Gult Sandelträd..	180	»
Radix	Ireos Florentinæ.....	Violrot	180	»
»	Cypri O.....	Orientalisk Alkan- narot	180	»
»	Angelicæ.....	Angelika rot.....	180	»
»	Calami.....	Kalmus rot	180	»
Cinnamomi	acuti.....	Äkta Kanel	180	»
Macidis		Muskot blomma	180	»
Nuces	Moschatæ.....	Muskotnötter	180	»
Semina	Abel Moschi.....	Bisamfrön.....	60	»
»	Amomi veri.....	Kardemumma....	60	»
»	Anisi	Anis	60	»
»	Foeniculi.....	Fenkål	60	»
»	Apii	Persiljefrön	60	»
»	Seselios	Seselifrön.....	60	»
»	Angelicæ.....	Angelikafrön	30	»

Summa 9390 gram

Misce fiat lege artis Species
Diese Species wurden mit den
Tinctura Balsamica, Aqua
Apoplectica, Aqua Carbun-
culi angefeuchtet.

Blandas till kryddor.

*Tinctura Mirrhæ Balsamica
Completa Pro Balsamatione
Regis.*

*Balsamisk myrrhatinctur till
konungens balsamering.*

Tinctura Mirrhæ tartarisata...	Alkalisk Myrrha-	
	tinktur.....	720 gram
» Benzoin.....	Benzoë tinktur...	360 »
» Opo Balsami veri...	Meckabalsamtink-	
	tur.....	180 »
Essentia Succini.....	Bernstensolja.....	180 »
» Ambræ.....	Tinktur på Am-	
	bra, Mysk och	
	zibet.....	30 »

Summa 1470 gram

Misce. S. Ut Supra.

Blandas. Betecknas som
ofvan.

*Pulvis Pro Balsamatione
Regis.*

*Pulver till Konungens balsa-
mering.*

Aloës Soccotrina.....	Aloë.....	540 gram
Mirrha Electa.....	Myrrha.....	540 »
Mastix.....	Mastix.....	540 »
Olibanum.....	Virak... ..	540 »
Benzoin.....	Benzoë.....	540 »
Storax Calamit.....	Fast Storax.....	540 »
Succinum.....	Bernsten.....	120 »
Gummi Copal.....	Copal.....	120 »
Balsamum de Tolon.....	Tolubalsam.....	60 »

Summa 3540 gram

Misce. fiat Pulvis.

Blandas till pulver.

*Tinctura Aloë et Mirrhæ
Composita.*

*Sammansatt Aloe- o. Myrrha-
tinktur.*

Tinctura Mirrhæ tartarisata...	Alkalisk Myrrha-	
	tinktur.....	540 gram

Tinctura Aloës	Aloë tinktur.....	540 gram
Balsamum Peruvianum nig- rum	Perubalsam	360 »
		Summa 1440 gram
Misce. D. S. Ut. Supra.	Blandas. Betecknas som ofvan.	

»Dieses sind die Species die zu des grossen Königs Carolus des zwölfften sind gebraucht worden und habe solches alles selbst ordinet ohne Medicum.»

Bilaga X.

Neumanns memorial och meritlista till kungl. majestät 1720.

Grossmechtigster Allergnädigster König.

Eure Königl. Maij:tt, geruhen Allergnädigst auss beygehenden zu ersehen, wie ich biss hero gedienet, welches dan nicht in dem ansehen von mir auf gezeichnet da dursch einen eitelen ruhm zu suchen, sondern die Höchste und eusserste noth mich dar zu gebracht, vor Ihro Königl. Maij:t allerunterthänigst zu bezeugen, da die lange unermüdete getreue und einem andern vielleicht gar zu schwer gefallene dinst und aufwartung, welches ich mitt hintersetzung meines Lebens gesundtheit und Zeitliche wollfarth wehrenden diessen Kriege Seiner Hochseeligen Königl. Maij:tts eigener hohen Person geleistet. Bitte in allerunterthänigkeit, Ihro Königl. Maij:t ein Gnädiges auge auf mich zu werffen. Ich bin anitzo nicht alleine ohne dienst, sondern auch gäntzlich verlassen, und lebe in einem, armseeligen und bedrengten zustandt mitt meinen anhörigen. Allergnädigster König und Herr, da ich die gnade gehabt

einen grossen König welcher mir seinen leib zu unterschiedenen mahlen an vertrauet, auch mich vor solche treue dienste versprochen, die zeit meines lebens zu versorgen, solte in so schlechten zustandt auff mein alter mein leben zu bringen. Da hero nehme zu Eure Königl. Maij:t meine Allerunterthänigste Zuflucht, gantz und gar in Ihro Königl. Maij:t hohe gnade heimstellende, zu meiner und der meinigen ehrlichen auffenthalt zu erlangen, ich werde meiner schuldigkeit nach Ihro Königl. Maij:t mitt selbiger unterthänigster treue und gehorsam die übrige Zeit meines lebens verharren wie ich dan ersterbe

Grossmechtigster Allergnädigster König
 Eure Königl: Maij:ts
 gantzunterthänigster Knecht
 und unterthan
 M. Neumann.

A:o 1700 d: 21 April bin ich alss Regimentz Felt-scherer von Königl. Leib Regiment zu pferde mitt aussge-gangen.

A:o 1702 d. 20 Septemb:r brachen Ihro Königl. Maij:t dero linckes ober bein ab bey Krackau, da ich dan die gnade hatte Ihro Königl. Maij:t dass bein zum ersten mahl ein zu richten, wie auch zum andern und dritten mahl verbunden habe.

A:o 1709 d. 17 Junj bey Pultava, wurden Ihro Königl. Maij:t in den lincken unterfuss blessiret, worauf ich d: 19 Junj zu Ihro Königl. Maij:t beruffen wurde, und Ich, Hochgedachte Maij:t wie auch dero blesseur in einem schlechten zustande antraft. Ihro Maij:t mitt einem sehr starcken wundtfieber und die blesseur von brande angegriffen.

d: 28 Junj stundt die schlacht, da wurde ich von Ihro Königl. Maij:t beordert bey Sie zu bleiben und bey dero senfte oder bahre zu folgen, welches auch in allerunter-

thänigkeit nachgelebet, nach der Schlacht habe Ihro Maij:t nach Bender gefolget mitt verlust al dass meinige, und d: 26 Juli höstgedachte Maij:t dass angegrieff und verdorbe fleisch benebst einem gliede auss dero mittleren zähen aussgeschnitten, auch negst Göttlicher hülffe gantz glücklich Curiret.

A:o 1713 d: 1 Feb: bey Bender wurden Ihro Königl. Maij:t in der so genanten Callabalik, die lincke handt zwischen den daumen von ein ander gespalten, auch mitt einer kugel hinten in nacken und dass lincke Ohr verwundet, welches auch Curiret habe, und wie bewust dass wir alle biss aufs hemde auss gezogen.

A:o 1713 d: 5 Julj blieben Ihro Königl. Maij:t in Demurtasch nach der Abendt predigt, mitt einem starcken hitzigen und giftigen Pestelentalischen fieber überfallen, welches 6 wochen zeit wehrte, und ich gantz alleine die gnade gehabt, Ihro Maij:t auf zu warten, nach dem Fieber erfolgte eine sehr grosse geschwulst unter dem Halse, da ich selbst am fieber kranck, mich zu Ihro Maij:t tragen liess, und glücklich Curirte.

Nach dem mahlen sich Ihro Königl. Maij:t 1713 d. 1 Feb. niederlegten, und Ihr fuss nicht auf den Erdboden kam biss den tag vor weinachten, welches 11 monath weniger 11 tage waren, da Sie auf stunden, könnten Sie kaum gehen oder stehen, sondern wahren halb verlähmet, woran ich durch meinen unermüdeten fleiss negst Gott, Ihro Maij:t geholffen.

A:o 1715 wie Landt Rügen übergang, wurden Ihro Maij:t in die lincke brust mitt einer kugel geschossen, und etzliche tage ehe Ihro Maij:t von Stralsund gingen Cnriret waren.

Nun habe von 1713 Ihro Maij:t alss Leib Chirurgus auf gewartet, aber kein lohn da vor genossen, biss A:o 1718 bekam ich Ihro Maij:t allergnädigste vollmacht, dass ich soll dass Hoff Feltscherers und Generalstabs Chirurgi

lohn, bey des zusammen monatlich 200 daler Silbermüntz genüssen, welches nun eingezogen.

Ich habe zu unterschieden mahlen in den 19 Jährigen Kriege alles das meinige verlohren, wie Gott und vielen menschen bekant, da ich nach Schweden kommen bin, habe nichts anderss alss in müntzzeichen mein lohn genossen. Ess haben Ihro Königl. Maij:t unsrer allergnädigste Königin, da ich bey Bender war, an meine Frau 1000 richsthaler in weissen gelde verehret, welches sie so lange besparet, weilen aber Ihro Königl. Maij:t scharffes Placat mich alss einen treuen unterthan darzu verbunden, nicht allein die 1000 Reichsthl:r sondern auch dass übrige von meinen armuth wass ich in platen gehabt mitt 6 proc:t verlust von mir zu liefwern, die 1.000 Reichsthl:r gegen der Stände obligation, und die platen auf die Banco, da ich auss Norwegen kam, kan ich mitt Gott bezeugen dass ich keinen platen in meiner gewalt hette, und musste vor schwartze Kleider welches ich in platen solte bezahlen mitt 700 dal:r Kopp:r müntz, 1400 müntzeichen dass stück zu einen halben daler Kop:M: ausswechseln.

Nun habe vor al dass meinige, wass ich saur und schwer verdienst noch biss dato 4000 müntzeichen liegen.

Ess haben zwar Ihro Königl. Maij:t unser allergnädigste Königin, mir dass vergangene Jahr, ein halb Jahrs Cammerdiener lohn genüssen lassen, welches sich auf 111 Reichsthlr beleuft, nun ist bekant wie weit ich in diesen theuren zeit Subsistiren kan, ob zwar eine Profession erlehret die mich zur noth ernehren könnte, so haben mir Ihro hochseelige Königl. Maij:t vor meine schwere und treue dienste, al mein leben lang mich zu versorgen versprochen, dass mir nimmer nichts manglen soll, welches ich mitt unterschiedtlichen hohen Personen bezeugen kan, auf diese versprochene Hohe Königl. Gnade, habe ich meine profession angegeben, und an niemand mehr, alss bey erfordderung meinen grosen König bedienet, schon etzliche

Jahr; wie auch mir die auss Ihro Königl. Maj:t hohe gnade gegebene Character, nicht zu lassen wolten, einen gemeinen man zu bedienen, wo ferne ich mich nicht hinvende, an den orth da mier niemandt kennst, wen meine aussgestandene schwere travallien meinen leib nicht ermüdet und aussgemergelt hetten, und mein 50 Jähriges alter welches Gott am besten bekant.

Bilaga XI.

Neumanns Dröm
14 april 1720 ¹⁾.

»Hier muss ich einen Traum hin zetsen, welchen ich Anno 1720 d. 14 April hatte, wie folget nehmlich. Mir träumte gegen die morgen Stunde gantz natürlicher Weise nicht wie man sonst fantasiret im Traum, Das ich meinen grossen König, vor mir auf einer langen Taffel todt und gantz nackent liegen hatte, in einer solchen gestalt und Positur alls da ich ihm, oder seinen Leichnahm in Odervalle Balsamirte, und allss ich den Leichnahm auf die Seite wenden wolte, mit hülffe der Regimentsfeldscherer, umb den rücken zu Balsamiren, griff mich der König mit beyden seiner Hände an meiner lincke handt und hilte mich fast, des Königes Hände waren halb kalt undt warm, und sagte zu mir folgende Worte. Ihr solt zeuge sein wie ich geschossen bin,

¹⁾ Enligt Gustaf von Düben »Karl XII:s dödssätt«, utgifvet af Svenska Läkaresällskapet, skulle det kvartband med lofkväden och panegyriker öfver Karl XII, hvari Neumann nedskref sin dröm, med Djurklou-Möhlmanska samlingen hafva kommit till Kungl. Biblioteket i Stockholm. Trots noggrannt sökande har det där ej kunnat anträffas. Enligt benäget meddelande till författaren från nuvarande innehafvaren af Säby, friherre G. Djurklou, kom emellertid icke hela hans faders bibliotek till Kungl. Biblioteket utan bibehöll denne en del däraf, som skingrades vid hans död. Måhända fanns det neumannska kvartbandet i denna del af det Djurklouska biblioteket.

Ich war in voller angst und Schrecken im Traum, fragte meinen grossen König, Eur Maj:t sein so gnädig und sagen mir, sindt ihro Maj:t von der Festung geschossen, da liess er seine rechte handt vor meiner handt loss und hielte die faust fast zu samen vor mir, bewegte solche 2 biss 3 mahl, und sagte zu mir. Nein Neumann es kam einer gekrochen. Darauf erwachte ich in angst und kalten Schweiss, stund auch gleich auf und anotirte den Traum von wort zu worte. Nur du grosser almächtiger Gott, höchster Himmels und der Erden, dessen Auge alles sieht, dir ist es am besten bekant, und wirst alles an jenem Tage offenbar machen, Gott lasse ihn Seelig ruhen, und gebe ihm eine fröhliche Auferstehung, umb Jesu willen. Amen.»

Källor och litteratur.

A. Otryckta källor.

Förmyndarekammarens arkiv.

1715 Års Inventariebok.

Neumanns svärfars, Daniel Schieblers, bouppteckning.

Inventarium öfver kvarlåtenskapen efter Chirurgie Directeuren Herr Melchior Neumann. Upprättadt 6 juni 1741.

Jakobs församlings kyrkoarkiv.

Stockholm.

Jakobs och Johannis kyrkors Räkningar Anno 1741.

Kammararkivet.

Handlingar rörande Karl XII:s balsamering.

Göteborgs och Bohus Läns Landsbok 1721.

Verificationer till Göteborgs och Bohus Läns Landsbok 1721.

Special- och Kassaräkning med Verificationsboken öfver de uplånte medlen pro Anno 1710. N:o 1.

Karolinska Institutets Bibliotek.

Chirurgiska Societetens Handlingar.

Krigsarkivet.

Biographica. N. 4. Neuberg—Nicoli.

Inventarieförteckning och förslag från fästningarne 1697—1699. Artillerikontorets Handlingar.

Krigscollegii Registratur. 1715. Pars prior.

Lifregementet till Häst.

Kungliga originalbref rörande regementet 1693—1700.

Generalmönsterrullor 1704, 1705, 1707.

Räkenskaper med Aflöningslistor 1700—1719.

Förslag på det manskap, som varit med i Action vid Riga 9 Juli. Kungl. Fältlägret. Groubin 6/9 1701.

Åtta stycken veckoförslag öfver regementet i ståndqvarteren kring Oberbertau. Nov. Dec. 1701.

Veckoförslag för 1704.

Skrifvelser af decemb. 1705 af Jacob och Fredrik Lilljeström angående räkenskaperna.

Diverse Instrumenter öfver husesyner 1712.

Diverse Handlingar 1712.

Stockholms Stora Rustkammares Räkning pro Anno 1697.

Kungliga Biblioteket.

NEUMANN, MELCHIOR, Kirurgi: Möhlman-Djurclouska samlingen. Gammalt nummer 47.

Labiaus evangeliska församlings kyrkoarkiv.

Taufregister der evangelischen Kirche in Labiau. Utdrag därur. Skriftligt meddelande till författaren från superintendent Nikolwitz vid evangeliska kyrkan i Labiau.

Lunds Universitetsbibliotek.

LILJEWALCH, P. O., Anteckningar om Karl XII:s dödssätt.

Medicinalstyrelsens Arkiv.

Chirurgiska Societetens Examensprotokoll 1696—1716.

PETRELLI, J., Krigsarkivarie.

Inventering af en stor Fältkista 1697. Författaren benäget meddelad ur Herr Arkivarien P:s privata samling.

Riksarkivet.

Arméns Civilstat. Regementsläkares och fältskärers ansökningar. A.—P. ser. 2.

Biographia, N. 4.

Contributionsränteriet. Protokoll. 1714, 1715.

D:o D:o Registratur. 1714, 1715.

Chirurgiska Societeten 1696—1796.

Kanslikollegii bref till Kommissionssekreteraren, sedermera Residenten Leijoncrona. 1695—1703.

Krigskollegii underdåniga skrifvelser.

Lifregementet till Häst. 1697—1703.

Lifregementet till Häst. 1704—1718.

Reglemente och Instruktion för Öfversten vid Kungl. Majestäts Lifregemente till Häst. 1674—1700. Skoklostersamlingen. Tom I. N:o 24 af manuskript in quarto.

Riksregistraturet. 1700—1718.
 Secreta Utskottets Protokoll. 1720.
 Skrifvelser till Karl XII: Neumann.
 Statskommissionen öfver 1721 års Statsverk. Protokoll.
 Statskontorets Registratur 1715. 1721.
 D:o Protokoll 1721.

Stafsunds Arkiv.

Baron A. KLINCKOWSTRÖM.

Handlingar till Karl XII:s Historia.

Här bland annat:

Specikation på de medel till fältkistor, som Statskontoret utanordnat till Krigskollegium från år 1700 t. o. m. ¹⁴/₈ 1711.

Specifikation på de medel till fältkistor, som Krigskollegium utbetalat från år 1700 t. o. m. ¹⁴/₈ 1711.

Statskontorets Arkiv.

Kungl. Majestäts Bref och Remisser till Statskontoret 1700. B. I, II. 1715.

STILLE, ARTHUR.

Benägna skriftliga meddelanden till författaren ur professor Stilles källmaterial angående vistelsen på Timurtasch.

Stockholms Stads Arkiv.

Mantalsförteckning 1721, 1729, 1740 öfver Norrmalms Östra öfre del.

Tyska församlingens kyrkoarkiv.

Stockholm.

Förteckningar angående bänkplatser i Tyska kyrkan.

Buch der Gräber 1727—1813.

Verificationsbuch pro Anno 1741.

Upsala Universitetsbibliotek.

NEUMANN, MELCHIOR, Egenhändig handskrift in quarto. Pergamentsband. Allmänna Handskriftssamlingen. D. 215.

Vetenskapsakademiens Bibliotek.

CARLBERG, H. W., Bref af ²⁵/₆ 1777 till P. Wargentín jemte berättelse om händelserna vid Fredrikshall ³⁰/₁₁ 1718. Bergianska Brefsamlingen. Tom XVII.

B. Urkundspublikationer och tryckta brefsamlingar.

BIELKE, TURE GABRIEL, Journal öfver färden från Pitest till Stralsund. Manuskript i Skoklostersamlingen. Miscellanea XXIII. Utdrag ur journalen. O. Historisk Tidskrift. Stockholm 1893.

BIELKE, TURE GABRIEL, Hågkomster af Karl XII. Hallendorff, Carl. Upsala 1901.

CARLBERG, H. W., Sannfärdig berättelse af några omständigheter, som sig tilldrogo den natten, då Högtsalig hans Majestät Konung Carl XII uti Tranche'en för Fredrikshall olyckeligen blef skjuten. I pennan författad af en, som den tiden var löjtnant vid Fortifikationen och beklageligen ett åsyna vittne till det, som följer. Upsala Tidning 1803. Handlingar rörande Skandinaviens Historia. Del 1. Stockholm 1816. Düben, Gustaf von, Konung Karl XII:s dödssätt. På uppdrag af Svenska Läkaresällskapet. Stockholm 1860.

GIERTA, CHRISTIAN, Anteckningar. Westrin, Th. Historisk Tidskrift. Stockholm 1898.

GYLLENKROOK, AXEL, Berättelse om Hans Majestät Konung Karl XII:s Uppbrott utur Sachsen samt hwad under Hans Fälttåg till Pultava jemväl hwad i dess belägring och derefter uti Pultava Bataille förefallit. Moskwa ¹⁴/₃ 1711. Fant. Handlingar i Svenska Historien. III. Upsala 1800.

HULTMAN, Anteckningar. Floderus, Gustaf. Handlingar till Karl XII:s Historia. I. II. Stockholm 1819, 1820.

JEFFERYE, Kapten, Bref till engelska regeringen från Bender och Adrianopel 1711—1714, från Stralsund 1714—1715. Carlson, Ernst. Historiska Handlingar. Del. 16. Stockholm 1897.

KAGG, LEONHARD, Dagbok 1698—1722. Utgifven af Kungl. Samfundet för utgifvande af Handskrifter rörande Skandinaviens Historia genom Adam Lewenhaupt. Historiska Handlingar. Del 24. Stockholm 1912.

KARL XII. Konung Karl XII:s egenhändiga bref. Samlade och utgifna af Ernst Carlson. Stockholm 1893.

NEUMANN, M., Anteckningar om Konung Karl XII:s blessyrer, sjukdomar och död äfvensom en dröm af Neumann 14 april 1720, handskrift i slutet af ett kvartband dels tryckta dels handskrifna lof-kväden och panegyriker öfver Karl XII. Historiska Handlingar. Del 4. Stockholm 1864.

PETRÉ, ROBERT, Fänrik, Dagbok 1702—1709. Quennerstedt, A. Karolinska Krigares dagböcker I. Lund 1901.

PONIATOWSKI, STANISLAUS, Berättelse om sina öden tillsammans med Karl XII. Historisk Tidskrift. Stockholm 1890.

Rådet. Bref af 20 okt. 1702 till Karl XII angående hans benbrott. Historiska Handlingar. Del 2. Stockholm 1862.

WEIHE, FREDRIK CHRISTIAN VON, Dagbok 1708—1712. Carlson, Ernst. Historiska Handlingar. Del 19. N:o 1. Stockholm 1902.

C. Litteratur.

AHLBERG, KARL, Den svenska Farmaciens Historia. Stockholm 1907.

AMNEUS, A., Den 30:de November 1718. Historisk Tidskrift. Del 12. Stockholm 1892.

ANREP, G., Svenska Adels Ättartaflor. I. II. III. IV. Stockholm 1858. 1861. 1862. 1864.

BELLERIVE, DE, Relation d'un voyage d'Espagne à Bender et de son séjour au camp du Roy de Suède. Paris 1713.

BENNEDICH, CARL, Om Poltava. Föredrag i Karolinska Förbundet ^{28/2} 1912.

BLANCARDUS, STEPHANUS, Neue Kunstkammer der Chirurgie. Hannover und Hildesheim. 1688.

BÖTTIGER, JOHN, F. W. Scholanders skrifter. III. Stockholm. 1882.

CARLSON, ERNST, Slaget vid Poltava. Historiska Studier. Festschrift, tillagnad C. G. Malmström. 2 Nov. 1897.

CARLSON, F. F., Sveriges Historia under Konungarne af Pfalziska Huset. VI. Stockholm 1881.

DJURRERG, V., Ur koppymningens Historia. Hygiea. 1910.

EDHOLM, E., En svensk läkaresläkt 1681—1849. Tidskrift för Militär Helsovård. 1897.

Fredrikshall. Anonym författare. Svenska Turistföreningens Årsskrift. 1904.

FRYXELL, A., Berättelser ur Svenska Historien. Del 21. 23. 29. Stockholm 1856. 1856. 1859.

HJELT, OTTO E. A., Svenska och Finska Medicinalverkets Historia 1663—1812. I, II, III. Helsingfors 1891, 1892, 1893.

LAGERMARK, J. A., Karl XII:s sista fälttåg. Historisk Tidskrift. Stockholm 1898.

LEIJONHUFVUD, A. L., Berättelse af honom författad under fångenskapen i Ryssland om alla L. tillstötte händelser 1700—1709. Stockholm 1757.

NORDBERG, GÖRAN, Karl XII:s Historia. I. Stockholm 1746.

NORDENFALK, O. K. V. J., Kungl. Andra Lifgrenadierregementets Chefer. Linköping 1891.

NYSTRÖM, ANTON, Karl XII:te och sammansvärjningen mot hans envælde och lif. Stockholm 1900.

PIHLSTRÖM, ANTON OCH WESTERLUND, CARL, Kungl. Dalregementets Historia. Del 3. Stockholm 1906.

Porträtt af Svenska Läkare och Apotekare. Beskrifna af Nils Sjöberg. Utgifna af Svenska Läkaresällskapet. Stockholm 1910.

QUENNERSTEDT, A., I steppen. Tidningen Vårt Land ²⁸/₁ 1904. En sagoberättare. Vårt Land ³/₃ 1904,

SACKLÉN, J. F., Sveriges Läkarehistoria. Förra Afdelningen. Nyköping 1822.

SANTESSON, CARL, Om Konung Karl XII:s dödssätt. Skandinaviska Naturforskarmötets Förhandlingar 1860. Köpenhamn 1861.

SCHÜTZERCRANTZ, H., Svenska Konungars Olycksöden. Stockholm 1775.

